

A SZOVJET ÁLLAMI STATISZTIKA A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚ ÉVEIBEN*

V. SZTAROVSZKIJ – A. JEZSOV

A Nagy Honvédő Háború kezdetén a szovjet statisztikai rendszer már szervezetileg erős volt, szervesen kapcsolódott a kormány és a tervező szervek munkájához, szakképzett és a szocializmus ügye iránt odaadó, kipróbált káderekkel rendelkezett. Mindez egyike volt azoknak a fontos feltételeknek, melyek biztosították, hogy az állami statisztikai szervek a haza védelmét szolgáló gazdasági kérdések megoldásához, majd később az ellenségtől megtisztított területeken a gazdaság mielőbbi helyreállításához jelentős mértékben hozzájáruljanak.

Őszintén be kell ismerni azonban, hogy senki közülünk, így e cikk szerzőinek egyike, akit 1940 októberében neveztek ki a Központi Statisztikai Hivatal vezetőjévé, sem volt abban a helyzetben, hogy előre láthatta volna, a párt és a kormány milyen bonyolult és merőben új feladatokat állít a háború éveiben az állami statisztika elé.¹

Előbb azonban néhány szót a háború előtti állami statisztika szervezeti felépítéséről.

Mint ismeretes, Lenin 1918. július 25-én írta alá „Az állami statisztikáról szóló rendelet”-et, amely kialakította az egységes országos statisztikai szerv – a Központi Statisztikai Hivatal – szervezetét. 1918. szeptember 3-án jóváhagyást nyert „A helyi statisztikai intézmények szervezetéről szóló rendelet”. Ezekben a dokumentumokban, amelyek a világ első szocialista állama statisztikai szolgálatának szervezeti alapjaivá lettek, testet öltöttek Lenin eszméi az egységes, központosított állami statisztikai rendszer létrehozásáról. 1926-ban a Központi Statisztikai Hivatal jogait kibővítették. A Központi Statisztikai Hivatal vezetője a Népbiztosok Tanácsában szavazati jogot kapott. A főhatóságoknál folyó statisztikai munka irányítására a Központi Statisztikai Hivatal mellett speciális bizottságot hoztak létre, melynek tagjait a Munka és Honvédelem Tanácsa hagyta jóvá.

A Központi Statisztikai Hivatal 12 éves fennállása alatt jelentős eredményeket ért el. Az állami statisztika azonban még mindig nem biztosította a tervező szervek megfelelő kiszolgálását. A lenini útmutatások a statisztika operativitásáról – arról, hogy a Központi Statisztikai Hivatal olyan szerv legyen „... amelynek fela-

* A cikk eredeti címe: Szovetszkaja goszudarsztvennaja sztatisztika v godü Velikoj Otecsestvennoj vojnü. (Vesztnik Sztatisztiki. 1975. évi 5. sz. 3–12. old.).

¹ Egyes közgazdászok a háborús évek tervezésének és statisztikájának kérdéseit még ma is – enyhén szólva – primitíven tárgyalják. Így például N. A. Vozneszenszkijről írott érdekes könyvében V. V. Kolotov, a statisztika fejlődését a háború éveiben mindössze a beszámolók határidőinek megrövidülésében és a napi jelentések bevezetésében összegzi. V. V. Kolotov, tájékozott ember létére sem tisztázza, hogy Vozneszenszkij kritikai észrevételei a Központi Statisztikai Hivatal korábbi vezetőjére vonatkoztak, akit 1940 októberében rossz munkája miatt e tisztségéből leváltottak.

data: az elemzés, mégpedig nem afféle „tudós” elemzés, hanem a változó helyzet elemzése”² – nem kielégítő mértékben teljesültek.

E hiányosságokra a reagálás igen éles volt. A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa 1930. január 23-án: „A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának és a szövetségi köztársaságok központi statisztikai hivatalainak, valamint helyi szerveiknek mint önálló főhatóságoknak megszüntetéséről és feladatkörüknek a tervbizottságok részére történő átadásáról” címmel határozatot hozott. A határozat kimondotta:

„A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalát mint népbiztosságot meg kell szüntetni, apparátusát és funkcióit át kell adni a Szovjetunió Állami Tervbizottságának ...

Javasolni kell a szövetségi köztársaságok központi végrehajtó bizottságainak, hogy a jelen határozatból kiindulva szervezzék át központi és helyi statisztikai szerveiket, és hajtsák végre a köztársaságok törvényhozásában a határozatból következő változtatásokat.”

Több mint egy évig nem voltak önálló statisztikai szervek. Később javítottak a helyzeten. 1931. május 9-én a Népbiztosok Tanácsa új határozatot hozott. A Népbiztosok Tanácsa elismerte annak szükségességét, hogy az országban folyó számviteli és statisztikai munka szervezésének és módszertanának központi irányítását fokozni kell. Ezekkel a feladatokkal az Állami Tervbizottság mellett működő Központi Népgazdasági Számviteli Igazgatóságot (CUNHU) bízták meg. Visszaállították a köztársasági és a területi népgazdasági számbavételi szervek önállóságát. Kivonták őket a helyi tervező szervek alárendeltsége alól, és a Központi Népgazdasági Számviteli Igazgatóságnak rendelték alá.³ 1932-ben létrehozták a népgazdasági számvitel körzeti és városi felügyelőinek hálózatát, mely szintén összszövetségi alárendeltségben és költségvetésben működött. 1934 őszén a párt Központi Bizottsága vezetőségének javaslatára az alsóbb állami statisztikai szervek munkájának megjavítása érdekében létrehozták a körzeti kirendeltségeket (körzetenként néhány főből). Számunkra nagy és kellemes meglepetés volt, hogy a Központi Statisztikai Hivatal szerveivel kapcsolatban a sajtóban kibontakozott kritikára a válasz nem „szervezeti következtetések”, hanem a vezetésnek az alsóbb szintek megerősítésére vonatkozó utasításai voltak, melyekhez biztosították a szükséges státusokat, pénzt, sőt, valamennyi körzeti felügyelő számára lovat is.

Igy jött létre az a szilárd alsóbb szintű hálózat, melynek megléte és központi alárendeltsége lehetővé tette a legnehezebb feladatok gyors megoldását is a háború időszakában. Enélkül elképzelhetetlen lett volna, hogy a statisztika teljesíttesse kötelezettségeit.

Szeretnénk emlékeztetni egy nem kis jelentőségű részletre. 1941. március 21-én a párt Központi Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa jóváhagyta a Szovjetunió Állami Tervbizottságáról szóló rendeletet, mely a Szovjetunió Állami Tervbizottsága Központi Népgazdasági Számviteli Igazgatóságának a Szovjetunió Állami Tervbizottsága Központi Statisztikai Hivatala nevet adta. Egyidejűleg visszaállították a helyi statisztikai szervek korábbi elnevezését is. A Központi Statisztikai Hivatal fiatal vezetőjének, az intézmény rövidített nevének („CUNHU”) „rossz hangzása”-ra tett tréfás megjegyzések („Hogy tűrhetik ezt a feleségek”) mellett ajánlották, hogy szigorúan tartsa magát a lenini terminológiához.

*

² Lenin műveinek teljes gyűjteménye (Polnoe Szobranie Szocsinenij). 52. köt. 215. old., illetve V. I. Lenin Művei. Szikra, Budapest, 1956. 35. köt. 480–481. old.

³ Később, 1941 márciusában a Központi Statisztikai Hivatal helyi szerveit az Állami Tervbizottság meghatalmazottainak apparátusához kapcsolták, kettős alárendeltségben (az Állami Tervbizottság meghatalmazottjának és a Központi Statisztikai Hivatalnak alárendelve).

És bekövetkezett a háború. Az első munka, melynek elképzelhetetlenül rövid határidőre való végrehajtásával minket megbíztak, az volt, hogy állítsuk össze azon üresen álló épületek és helyiségek jegyzékét, melyekben a keletre evakuált üzemek elhelyezhetők lennének. Semmiféle formális kritérium nem volt, igénybe vettek üresen álló gyárépületeket, kulturális intézményeket, kisüzemeket, befejezetlen lakóházakat. Kritérium csak egy volt: meg lehessen kezdeni az üzem elhelyezését. Akkor kiderült, hogy egyedül a mi szervezeteink voltak képesek arra, hogy táviratilag megfelelő javaslatokat tegyenek és – az igénylők nem kis meglepetésére – pontosan az elképzelhetetlennek tartott határidőre. A csodálkozás tovább fokozódott, amikor az anyag elemzésekor kiderült, hogy egyetlen komoly pontatlanság vagy melléfogás nem merült fel.

A nagyobb munkák második csoportja a berendezések és anyagok „azonnali” összeírása volt. Az állami statisztika⁴ gyakorlatilag csak termelési statisztikával foglalkozott (ezt szintén meg kellett gyorsítani, de az Állami Honvédelmi Bizottság figyei erre csak valamivel később terelődött rá). A berendezések, fémek és más anyagok készleteinek ismeretére azonban azonnal szükség volt, a Termékkészletelési és Termékelosztási Központ hatósági statisztikája viszont nem tudott lépést tartani az élettel. Kissé előreszaladva elmondhatjuk például, hogy a főhadiszállás a sztálingrádi csata kezdeti, legnehezebb időszakában azt követelte: „Sztálingrádnak kábel kell, haladéktalanul keressék meg, hol lehet a készletekből elvenni és felhasználni”. Ilyen és sok más feladatot gyorsan és pontosan teljesítettünk, és ezzel kiérdemeltük azt a mondást, hogy „a Központi Statisztikai Hivatal apparátusa úgy dolgozik, mint az óra”. Ezen értékelés dokumentumszerű megerősítése nem maradt fenn, de nem merült feledésbe. Később, már a háború után, amikor a Központi Statisztikai Hivatal státusokat és pénzt kért, példa nélkül álló határozat született: „Megadni, amit kérnek, s ha szükséges, még többet is.”

A Nagy Honvédő Háború hatalmas emberi és anyagi erőforrások mozgósítását követelte. Nélkülözhetetlenné vált, hogy a vállalatoknál és a gazdaságokban fellelhető valamennyi elfekvő anyag- és nyersanyagkészletet rendkívül gyorsan feltárjuk. Ezt a feladatot a statisztika csakis összeírások segítségével tudta teljesíteni. Az összeírás és az adatfeldolgozás előkészítésének és végrehajtásának korábbi szervezési módszerei hosszú időt igényeltek, így a háborús körülmények között alkalmatlanok voltak. Az összeírásokat nem lehetett hónapokra és évekre elhúzni. A kormány már a háború első napjaiban azt a feladatot állította az állami statisztika elé, hogy néhány nap leforgása alatt hajtsa végre az összeírásokat, és az eredményeket nyújtsa be. Általában a kormány az összeírások előkészítésével, végrehajtásával és az eredmények benyújtásával kapcsolatos intézkedések és munkák egész komplexumára 7–15 napos, ritkábban egyhónapos határidőt állapított meg. Példaképpen néhány fajta összeírás határidőinek felsorolását adjuk a következő táblában. (Lásd az 1062. oldalon.)

Ez természetesen megcáfolta a határidőkre vonatkozó összes elképzeléseket, de a statisztikai szervek az eléjük tűzött feladatokkal becsülettel megbíróztak.

A gyors összeírások módszerét széles körben alkalmazták mind a háború alatt, mind a háború utáni első években. Az 1941–1947. években összesen 142 gyors összeírásra került sor,⁵ ezek közül 29-nél az összeírás eszmei időpontjától az eredményeknek a kormány elé terjesztéséig 5 nap, 49 összeírásnál 6–9 nap, 19 összeírásnál 10–15 nap, 10 összeírásnál 16–20 nap és 35 összeírásnál több mint 20

⁴ Lásd erről M. R. Ejdel'man részletes cikkét „A szovjet állami statisztika története.” 2. kiad. Moszkva, 1969. 272–293. old. (Oroszul.)

⁵ Ezen belül 105 összeírást a háború alatt és 37 összeírást a háború utáni időszakban, 1947-ig bezárolag hajtottak végre.

nap volt a határidő. Ezek között voltak olyanok, mint a kitelepített üzemek elhelyezésére alkalmas épületek említett összeírása a keleti körzetekben; a zsákmanólyolt berendezések összeírása, sőt bizonyos szakterületek fizikusainak név szerinti összeírása.

Hallatlanul rövid határidőket tartottunk mindenekelőtt a vállalatoktól, illetve a körzeti statisztikai szervektől közvetlenül Moszkvába küldött táviratok továbbításánál. Számos esetben az utasításokat is táviratilag továbbítottuk. Minden összeítést Moszkvában, a Központi Statisztikai Hivatalban végeztek el.

Néhány háborús összeírás határidői

Osszeírás	Az összeírás végrehajtásáról szóló kormányhatározat időpontja	Az összeírás eszmei időpontja	Az összeírási eredmények kormány elé terjesztésének időpontja	Az előkészítés, a végrehajtás és az adatok feldolgozására rendelkezésre álló napok száma
Fémkészletek összeírása a szállító vállalatoknál	III. 26.	IV. 1.	IV. 5.	10
Fémkészletek összeírása a fémfelhasználó vállalatoknál	IV. 1.	IV. 5.	IV. 9.	9
Kohászati berendezések összeírása . .	IV. 14.	IV. 20.	IV. 29.	15
Speciális esztergagépek összeírása . .	VIII. 24.	IX. 3.	IX. 8.	15
A fel nem szerelt és használaton kívüli energia- és elektromos berendezések összeírása	IX. 20.	IX. 26.	X. 1.	10
Az alumínium, mangán és ötvözeteik készleteinek összeírása	VIII. 18.	VIII. 20.	VIII. 25.	7

A statisztika valamennyi ágazatában jelentős módosításokra, a munka továbbfejlesztésére került sor.

A háború előtti utolsó másfél-két év alatt az iparstatisztika jelentős sikereket ért el. Nagy munkát végeztek a beszámolási rendszer felülvizsgálása terén, utasításokat adtak ki a havi gyors beszámolók kitöltésére, megszervezték a körzeti összesítést, a napi és a dekádjelentéseket stb. A háború kezdetétől 1942 februárjáig azonban az iparstatisztika helyzete nem volt kielégítő: számos iparvállalat „kerekeken”, az ország keleti körzeteibe való áttelepülés alatt állt, ott pedig a helyreállítás állapotában volt. Az alapvető beszámolók csak 1942 márciusától kezdtek beérkezni. 1942 második félévében az egész beszámolási rendszert helyreállították. Emellett a háború gyors és folyamatos információ iránti igénye szükségessé tette a távirati beszámoltatás bővítését, különösen a legfontosabb ipari termékfajták termelési terveinek természetes mértékegységben kifejezett teljesítéséről szóló napi és dekádjelentések bevezetését.

A Nagy Honvédő Háború sok vonatkozásban változást hozott a mezőgazdasági statisztika szervezésében és programjaiban. Szükségessé vált a mezőgazdaság helyzetére és készleteire vonatkozó statisztikai információ operativitásának nagymértékű fokozása. Az adatgyűjtés és -feldolgozás határidőit jelentősen csökkentették, megváltoztatták a munkaprogramokat (egyes munkákat bővítettek, másokat lerövidítettek), egyszerűsítették egyes munkák szervezését, ideiglenesen több felvételről lemondtak. A tenyészállatok számbavételét és az évelő ültetvények ösz-

szeírását beszüntették, az állatösszeírást rövidített program szerinti számbavétellel helyettesítették. 1942-től kezdve a Központi Statisztikai Hivatal szervei a tavaszi vetés előkészítéséről, a vetési terv teljesítéséről, valamint a mezőgazdasági növények betakarításáról a szövetkezetekben, állami gazdaságokban és a kisegítő gazdaságokban ötnapos beszámolókat állítottak össze. Ugyanebben az évben újjászervezték a szövetkezetek havi beszámolójelentését az állattenyésztés helyzetéről, melynek összegyűjtését és feldolgozását a mezőgazdasági szervek a Központi Statisztikai Hivatalnak adták át. Ez elősegítette, hogy az összesítések jelentős mértékben megjavuljanak és a határidők csökkenjenek.

1942-ben összeírták az ipari népbiztosságok, az élelmiszerellátó és kereskedelmi szervezetek munkásellátási osztályainak kisegítő mezőgazdasági üzemeit, 1943-tól pedig megszervezték a vállalatok éves beszámolóinak feldolgozását. 1943-tól a Központi Statisztikai Hivatal szervei bevezették a lakosság személyi tulajdonában levő állatok (július 1-i állapotnak megfelelő) számbavételét a falusi szovjetek gazdaságonkénti nyilvántartási könyveinek bejegyzései alapján. A Központi Statisztikai Hivatal megszervezte a szövetkezetek és az állami gazdaságok hadműveleti körzetekből kitelepített állatállományának, 1943-ban pedig a felszabadított területekre történő visszatelepítésüknek számbavételét. Fokozták a szövetkezeti munkaerő-tartalékok és felhasználásuk statisztikai tanulmányozását. Ez része volt a negyedéves népgazdasági munkaerőmérleg-rendszernek. Számba vették a szövetkezetek és az állami gazdaságok traktor- és igásállat-állományát.

A háború éveiben a beruházási statisztikában különös figyelmet fordítottak a legfontosabb iparágakban üzembe helyezett új kapacitások jellemzésére. A tartalékok feltárása és a háborús szükségleteknek, valamint az ország elsődleges szükségletei kielégítése érdekében való megfelelő mozgósítása céljából egyes anyagokra és mindenekelőtt a leginkább hiánycikkjellegű fémekre megszervezték az ideiglenesen leállított, befagyasztott építkezések és az ún. félben hagyott munkák nyilvántartását. Ez a nyilvántartás rendkívül nagy jelentőségű volt. Emellett az ideiglenesen leállított, befagyasztott építkezéseket azoktól az építkezésektől elkülönítve tartották nyilván, amelyeknél a munkákat véglegesen beszüntették. Ez elősegítette az építkezéseknél jelentkező veszteségekkel szembeni harcot, a meglévő tartalékok feltárását. A háború végén és különösen a háború utáni első időszakban elsőrendű jelentőségre tett szert az ellenségtől felszabadított területeken levő lerombolt vállalatok és létesítmények helyreállítására irányuló munkák számbavétele.

A háborús időszakban átszervezték a közlekedési statisztikát is. Összeírták a gördülőállományt, többször is felmérték a megrakott vasúti teherkocsikat, számos egyidejű felvételt végeztek a vasúti közlekedés anyagkészleteiről. A háború alatt a vasúti szállítási tervek teljesítéséről napi, ötnapos, tíznapos és havi jelentéseket adtak. Módszertani vonatkozásban jelentősen tökéletesedett és sokkal operatívabbá vált a többi közlekedési mód (folyami, tengeri, közúti szállítás) statisztikája.

Valamennyi ágazatnál nagyobb mértékben átszervezték a kereskedelmi statisztikát. A lakosság norma szerinti élelmiszer- és iparcikkellátására való áttéréssel összefüggésben számba vették mind a kiadott kenyér-, élelmiszer-, valamint iparcikkjegyeket (ellátási kategóriák – munkások, alkalmazottak, eltartottak, gyermekek – szerint), mind az állami ellátás körébe tartozók létszámát, valamint a lakosság ellátására rendelkezésre bocsátott áruk felhasználását.

A háború éveiben új tendenciák jelentkeztek az ármozgásokban. Jelentős mértékben növekedtek az árak és a kolhozpiac részesedése az áruforgalomban,

miközben a piaci árak élesen különböztek egymástól a front- és a hátszói körzetekben. Az állami kiskereskedelemben kettős, jegyes és kereskedelmi árakat alakítottak ki. Bevezették az alapvető mezőgazdasági termékek árának regisztrálását a kolhozpiacokon, megszervezték a kereskedelmi ármozgások megfigyelését.

A Központi Statisztikai Hivatal a gyors összeírások mellett folyamatos statisztikát szervezett a népgazdaság fekete- és színesfémekkel, tüzelőanyagokkal, olajtermékekkel és a fontosabb berendezésfajtákkal történő ellátására vonatkozó tervek teljesítéséről. Dekádbeszámolókat vezettek be a fontosabb anyagfajták szállítási terveinek teljesítéséről és a termelők szén- és fémkészleteiről, valamint részletesebb havi és negyedévi jelentést az anyagi-műszaki ellátási tervek teljesítéséről. A Központi Statisztikai Hivatal megkezdte a negyedéves és éves fém-, tüzelőanyag- és villamosenergia-mérlegek rendszeres összeállítását.

A háborús körülmények között rendkívül bonyolulttá vált a népesedési statisztika: az ország számos körzete ellenséges megszállás alá került, a nyugati körzetekből az emberek milliói keletre települtek át, más munkát vállaltak. A háború demográfusaink elé számos új feladatot állított. 1942-ben a munkaképes korban levő eltartottak számának megállapítására 328 városi településen január 13-án és 376-nál március 13-án ellenőrizték és kidolgozták az élelmiszerjegyeket kapó eltartottak listáját, melynél külön mutatták ki a tanulókat, a nem tanuló nők között pedig a 8 éven aluli gyermeket nevelő anyákat. A városi lakosság életkor szerinti összetételét a háború éveiben a kiosztott kenyérjegyekről készített listák adatainak városonkénti feldolgozása alapján állapították meg. 1943-tól a statisztikai szervek évenként megkapták és feldolgozták a falusi szovjetek adatait a falusi lakosság életkoráról és nem szerinti megoszlásáról (a január 1-i állapot szerint), melyeket a falusi szovjeteknél vezetett gazdaságonkénti nyilvántartó könyvek és listák alapján állítottak össze. Ezeket az adatokat többek között a lakosság összlétszámára és különböző korcsoportok szerinti megoszlására vonatkozó számításoknál, a munkaerőmérleg összeállításánál és a nem foglalkoztatott munkaképes népesség létszámának megállapításánál, az iparitanulóiskolák és -tanintézetek létszámkontingenseinek stb. meghatározásánál használták fel.

A Központi Statisztikai Hivatal 1944-ben azt a felelősségteljes megbízást kapta, hogy állítsa össze a háború utáni időszakra a lakosság létszámának és összetételének alakulására vonatkozó prognózist. Az országban egészében véve és különösen számos központi körzetben katasztrofális arány alakult ki a felnőtt férfiak és a szülőképes korban levő nők száma között. Az említett prognózis figyelembevételével, az anya- és gyermekvédelemnek a háború alatt és a háború utáni években történő további erősítése érdekében a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1944. július 8-án kiadta a terhes nők, a sokgyermekes és az egyedülálló anyák állami támogatásának növeléséről, az anya- és gyermekvédelem fokozásáról szóló törvényerejű rendeletét. Ugyanekkor megszüntették a férfiak gyermektartási kötelezettségét a nem anyakönyvezett házasságból született gyermekek után. Mindezek az intézkedések lényegesen enyhítették a háború demográfiai szempontból kedvezőtlen következményeit.

A háború időszakában a népesedéssziszatika mellett különösen nagy jelentőségre tett szert a munkaügyi statisztika. A kormány e kérdésekkel kapcsolatban több ízben hozott speciális határozatokat. Így 1942 novemberében határozatot fogadtak el munkaügyi beszámolójelentések vezetéséről, amely kötelezte a népbiztosságokat és a főhatóságokat, adjanak jelentést a Központi Statisztikai Hivatal

részére az iparban és az építőiparban foglalkoztatott munkások és alkalmazottak létszámáról táviratilag a beszámolási hónapot követő 10 napon belül, valamint írásban (a beralap felhasználására vonatkozó jelentéssel együtt) a tárgy hónapot követő 28 napon belül. Néhány népgazdasági ág vonatkozásában a folyamatos beszámolás nem adott teljes körű adatokat a munkások és alkalmazottak létszámáról. Ezért annak érdekében, hogy teljes körű adatokkal rendelkezünk a munkások és alkalmazottak létszámáról és a beralapról főhatóságokként és népgazdasági áganként, továbbá, hogy adatokkal rendelkezünk a munkások és alkalmazottak megoszlásáról köztársaságokként, határterületenként, területenként, városok és falvak szerint, továbbá a népgazdaságban foglalkoztatott nők létszámának megállapítása céljából, a háború előtti években speciális összeírásokat hajtottunk végre. Ilyen összeírásokra a háború éveiben is sor került: 1942. áprilisban, az 1943–1945. években márciusban és szeptemberben, továbbá a háború utáni időszakban is egészen 1956-ig.

A háború idején, éspedig 1942 decemberében (egy időpontra vonatkoztatott) összeírást hajtottak végre a munkások és alkalmazottak nem és életkor szerinti összetételéről, és ezt megismételték 1945. január 1-én. Ugyanerre az időpontra vonatkoztatva összeírták az ipari munkásokat szakmák szerint. 1944–1945-ben összeírták az adminisztratív és irányító beosztásban dolgozókat és megoszlásukat a gazdaság és államigazgatás különböző szintjei szerint. A háború időszakában bevezették az iparban, az építőiparban és más népgazdasági ágakban végzendő munkára mozgósítottak létszámára vonatkozó negyedéves beszámolást. Különösen értékesek voltak a lakossági csoportokra vonatkozó és területi vetületben összeállított munkaerőmérlegek. Ilyen mérlegeket félévenként (néha negyedévenként) meghatározott időpontra, például július 1-ére, január 1-ére, október 1-ére vonatkoztatva állítottak össze. Ezenkívül éves átlagokat tartalmazó mérlegek is készültek az egyes népgazdasági ágakban foglalkoztatottak létszámának kimutatásával.

Az állami statisztika átalakítása érintette a kulturális statisztikát is, melytől szintén megkövetelték a háborús idők feladatainak szolgálata érdekében az állandó készenlétet. A számbavételi programba felvették az iskolai tanulóknak, az egyetemi és főiskolai hallgatóknak, a gyermekintézmények neveltjeinek helyiségekkel, ruhával, cipővel, élelemmel való ellátására vonatkozó kérdéskört is. A kulturális intézmények hálózatának nagyfokú változása miatt az éves beszámolók helyett ezen intézményekről két összesítést (augusztus 1-én és február 1-én) állítottak össze. Meghatározott időpontra vonatkoztatva összeírták a szakmunkásképző iskolák tanulóit, nem és életkor szerinti megoszlásban. A kulturális statisztika számára új feladat volt a munkások és a falusi fiatalok váltott műszakú iskoláinak folyamatos számbavétele.⁶ Megszervezték a főiskolákra és technikumokba felveendő hallgatókra vonatkozó tervek teljesítésének és a főiskoláknak a rövidített oktatási időről a normál tanulmányi tervekre történő átállása végrehajtásának számbavételét (1942). Megszervezték az iskolai oktatás minősége megjavítására, az érettségi vizsgákra, az elemi és hétéves iskolák záróvizsgáira (1944) vonatkozó adatok számbavételét, biztosították a szakmunkásintézetek hálózata változásának megfigyelését, kitelepítésükkel és visszatelepítésükkel, a tanulólétszám változásával összefüggésben.

⁶ Ezeket az iskolákat 1944-ben a fiatalok azon részének oktatására szervezték, akik a háború miatt nem tudták időben az iskolai képzettséget megszerezni. A munkások és a falusi fiatalok iskoláiban a fiataloknak az ipari termelő- és a mezőgazdasági munka mellett általános képzést adtak a hétosztályos és a középiskolák szintjén. Az oktatás az iskolákban váltott műszakban, nappal, este vagy nappal és este is folyt.

A vállalatok és szervezetek ezen iskolák részére helyiségeket, berendezést, fűtést, világítást biztosítottak, és a dolgozó fiatalok részére megteremtették a látogatáshoz szükséges feltételeket (a tanulókat felmentették a munkaidőn túli munkák alól és az oktatás teljes időszakára a közmunkákra való mozgósítás alól).

Nagy figyelmet fordítottak a háztartásstatistikára is. 1940-ben a háztartásstatistikai megfigyelés körébe vont munkás és kolhozparaszti családok számát 33 000-re növelték, ebből 12 000 ipari munkás család volt. Az ország egy részének átmeneti megszállása miatt a megfigyelt háztartások száma jelentős mértékben csökkent, de egészében véve a vizsgálatok nem szakadtak meg. A háztartásstatistikai adatokat ezekben az években mindenekelőtt a lakosság létfontosságú cikkekkel való ellátása gyakorlati kérdéseinek megoldására használták fel.

A statisztika valamennyi ágazatának átalakítása lehetővé tette az összesítő, komplex és mérlegmunkák operativitásának fokozását. A népgazdasági mérlegszámításokat nem hagyták abba. Különös figyelmet fordítottak a társadalmi terméktermelési, fogyasztási és felhalmozási mérlegének, a munkaerőmérlegnek, a lakosság pénzjövedelmi és -kiadási mérlegének, a mezőgazdasági termékek mérlegének és az állóalapok mérlegének kidolgozására és fejlesztésére. A lakosság pénzjövedelmi és -kiadási mérlege a legfőbb eszközt jelentette annak tisztázásához, hogy milyen arányok vannak a lakossági jövedelem, az áruforgalom és a pénzforgalom között, melyeknek tervezése a közszükségleti cikkek rendkívüli hiánya miatt nagy nehézségekbe ütközött. Ezt a mérleget a háború éveiben nem az egész évre, ahogy ez a háború előtt volt, hanem negyedévenként állították össze, mégpedig az egész népességre, ebből a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági népességre, majd később munkásokra, alkalmazottakra és parasztsokra vonatkozólag is. A mezőgazdasági termékkészletek és népgazdasági felhasználásuk számítása céljából kidolgozták az alapvető termékek (gabona, burgonya, hús, tejtermékek) természetes mértékegységben kifejezett mérlegeit. Ezek a mérlegek fontos szerepet játszottak a lakosságnak élelmiszerekkel és az iparnak nyersanyagokkal való ellátása tervezésében.

Bonyolult feladatokat oldottak meg az ellenség által az országnak okozott anyagi károk számbavétele terén. A német fasiszta megszállók gonosztetteinek megállapítására és kivizsgálására létrehozott Rendkívüli Állami Bizottság kárbecslései mellett a Központi Statisztikai Hivatal számos dokumentális adat alapján, szintén számba vette a károkat. Ezeket az adatokat a Rendkívüli Állami Bizottság közleményeiben teljes mértékben figyelembe vette.

A fasiszta megszállók által elfoglalt körzetek fokozatos felszabadulása valamennyi statisztikai ág elé azt a feladatot állította, hogy a körzetekben levő emberi és anyagi erőforrásokat, az épségben maradt termelési alapokat, lakóházakat, kulturális értékeket vegye számba, s kövesse figyelemmel helyreállításukat.

*

A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem harmincadik évfordulóján statisztikus kollektívánknak azon legjobbaira is emlékezünk, akik kimentek a frontra, és közvetlenül részt vettek a fasiszta fenevad visszaverésében és szétzúzásában. A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának központi apparátusából több mint 120 ember ment a frontra. Közülük 36 fő hősi halált halt. Örökké emlékezünk elvtársainkra, akik a hazáért, az egész emberiségnek a fasiszta pestistől való megmentéséért estek el. Mintha élnének, úgy őrizzük emlékezetünkben vezető munkatársainkat: Ivan Pavlovics Nahabint, Ivan Nikolaevics Plesivint, Ivan Ivanovics Matveevet, Pjotr Dmitrievics Prokudot, Szergej Timofeevics Sztarosztint, Nikolaj Dmitrievics Cserepenint, Afanaszij Mihajlovics Smükovot, Vaszilij Pavlovics Meskovot, Nikita Alekszandrovics Balasevet, Vaszilij Oszipovics Rausin-Bursint, Nikolaj Vaszilevics Treszorukovot, Abel Moiszeevics Aronszont és sok-sok más elvtársunkat, akik testükkal védtek meg bennünket.

Megtisztelő számunkra, hogy kollektívánkban ma is a Nagy Honvédő Háborúnak több mint 170 résztvevője dolgozik, akik a Központi Statisztikai Hivatalból és más szervezetektől mentek a frontra. Köztük van Vaszilij Gavrilovics Pronin, a 169. Karacsevszki lövészhadosztály volt géppuskás felderítője, Medvedeva Anna Pavlovna, az egészségügyi szolgálat századosa, Nikolaj Ivanovics Gorbátov, Vitold Sztepanovics Kuklin, Ivan Dmitrievics Kirjuskin, Porfirij Mihajlovics Moszkvin, Szolomon Pinkaszovics Partigul, Vlagyimir Moiszeevics Raszkin, Vladimir Vaszilevics Szinicün és sokan mások. A Szovjetunió Állami Tervbizottsága meghatalmazottjaként a bekerített Leningrádban volt a blokád alatt L. M. Volodarszkij. A Moszkva védelmével kapcsolatos intézkedésekben aktívan részt vett Sz. V. Szazonov, aki akkor az SZKP Moszkvai Városi Bizottságának titkára volt. A helyi szervek dolgozói közül nagyon sokan estek el a haza védelmében, sokan a győzelem után visszatértek a Központi Statisztikai Hivatal szerveihez. A köztársasági és területi statisztikai szervek vezető dolgozóinak közel a fele volt frontharcos.

A szovjet statisztikusok sokezeres kollektívája hőiesen dolgozott a hátszországban, és mi bátran nézünk frontharcos elvtársaink szemébe: a hátszországban a szovjet statisztikusok mindent megtettek annak érdekében, hogy hozzájáruljanak a haza védelmének, az ellenség széttűzésének és népgazdaságunk háború utáni fejlődésének ügyéhez.

*

Harminc év telt el a győzelem napja óta. Az SZKP Központi Bizottsága és a szovjet kormány útmutatásai alapján és közvetlen segítségével az állami statisztikai rendszer továbbfejlődött. 1948 augusztusában a Központi Statisztikai Hivatalt kiemelték a Szovjetunió Állami Tervbizottságának állományából és önálló szerv – a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Hivatal – lett. 1957-ben a Központi Statisztikai Hivatalt minisztériumi szintre emelték, s ezt a Szovjetunió Alkotmánya is tükrözi.

Az SZKP XXIV. kongresszusa és az általa jóváhagyott kilencedik ötéves terv olyan feladatokat tűzött ki, mint a társadalmi termelés minden erővel való intenzifikálása, hatékonyságának növelése, a tudományos–műszaki haladás meggyorsítása és ezek alapján a szovjet nép jólétének jelentős növelése.

Az SZKP Központi Bizottsága (1974.) decemberi plenumának határozatai, valamint *Leonyid Iljics Brezsnyevnek*, az SZKP Központi Bizottsága főtitkárának gazdasági kérdésekkel kapcsolatos felszólalásai felvetik a kulcsfontosságú kérdéseket, amelyek biztosítják a kilencedik ötéves terv teljesítését és túlteljesítését, a termelés hatékonyságának jelentős növekedését, valamennyi készlet és tartalék teljes felhasználását, az össznépi szocialista munkaverseny további kibontakozását. Brezsnyev nagy hangsúllyal feladatul tűzte a gazdaságirányítás további tökéletesítését, alkotó módon továbbfejlesztve a szocialista tervirányításról és megvalósításának módszereiről szóló lenini eszméket.

Az állami statisztika a népgazdaság irányításának és tervszerű vezetésének egyik legfontosabb eszköze. Pártunk Központi Bizottsága az állami statisztika szerveitől tudományosan megalapozott, megbízható statisztikai adatokat vár a gazdaság és a kultúra helyzetéről, az állami tervek teljesítésének menetéről. A statisztikusok kötelessége, hogy a szocialista gazdaság fejlődésének menetét sokoldalúan elemezzék és a tervfeladatoktól való eltérésekről, az aránytalanságok keletkezéséről, a ki nem használt tartalékokról stb. kellő időben jelzéseket adjanak.

A párt és a kormány vezetői tevékenységükben és felszólalásaikban az állami statisztika adataira támaszkodnak. A statisztika szerepe jelentős mértékben nö-

vekszik a különböző döntések előkészítésében és meghozatalában, a gazdasági kérdésekkel kapcsolatos intézkedések kidolgozásában. Mi szovjet statisztikusok tisztában vagyunk azzal, milyen statisztikai és tudományos felelősség hárul ránk a statisztikai adatokból levonható következtetésekből és az adatok elemzéséből.

Brezsnyev felvetette a terv- és a beszámolási mutatók rendszere továbbfejlesztésének szükségességét. A tervezés és a statisztika területén dolgozók legfontosabb feladata ezen útmutatások valóra váltása. Napjainkban a termelés fejlődése mind bonyolultabbá és sokoldalúbbá válik. A társadalmi jelenségek sokfélesége, az ágazati, ágazatközi és körzetek közötti arányok bonyolultabbá válása új mutatók kidolgozását, valamint a meglévő mutatók javítását követeli, olyanokká, amelyek a népgazdasági kapcsolatok és arányok megfelelő mértékű jellemzését adják. A mutatószám-rendszernek fel kell tárnia és ösztönöznie kell mindent, ami új és haladó a szovjet szocialista állam gazdaságában.

Pártunk Központi Bizottsága feladatul tűzte ki a kilencedik ötéves terv időszakra és az 1990-ig terjedő időszakra vonatkozó távlati népgazdaság-fejlesztési terv kidolgozását. A statisztikai szervezeteknek ezen számításokhoz megfelelő adatbázist kell biztosítaniuk. A statisztikusok közvetlen kötelezettsége egyebek között a távlati népességszám és munkaerő-tartalékok felmérése. E prognózisok nélkül gyakorlatilag nem lehet a távlati tervek elkészítéséhez hozzáfogni.

Az elének tűzött feladat megoldásához minden szükségessel rendelkezünk. Jól képzett, a szocializmus ügyéhez hű kádereink vannak. A Központi Statisztikai Hivatal hatalmas számítástechnikai bázist kapott. Ma már a Központi Statisztikai Hivatal mintegy 2600 számítógép-állomással rendelkezik, ebből több mint 1600 a körzeti (városi) számítástechnikai és információs állomás, illetve központ. A legközelebbi 2–3 évben gyakorlatilag valamennyi igazgatási körzetben és városban létrehoznak körzeti (városi) számítástechnikai és információs állomásokat, a legnagyobb körzetekben és városokban pedig körzeti (városi) számítástechnikai és információs központokat hoznak létre.

Jogos büszkeséggel emlékezve a statisztikának a háború nehéz feltételei között végzett munkájára, a szovjet statisztikusok kollektívája a békés viszonyok között is kész azoknak a legbonyolultabb feladatoknak a megoldására, melyeket a párt és a kormány állít eléjük.

РЕЗЮМЕ

Статья содержит материал очерка, опубликованного в номере 5 журнала „Вестник Статистики” за 1975 год (стр. 3—12).

SUMMARY

The article was originally published in Russian in *Vestnik Statistiki*, 1975 No. 5. (pp. 3–12.).

The authors discuss the enormous work of great importance carried out by the organs of Soviet state statistics under the trying circumstances of World War II to solve economic problems connected with the defence of the country.

A GAZDASÁGI FEJLETTSÉG ÉS A SZOLGÁLTATÁSOK ÖSSZEFÜGGÉSE

DR. SZABADI BÉLA

A „tercier szektor” fejlesztése és kutatása a múltban nem kapott elég hangsúlyt, e terület jelentőségét egészen a legutóbbi évekig alábecsülték. A szolgáltató ágazatok fejlesztésének háttérbe szorítása olyan helyzetet idézett elő, hogy alapvető termelési és életszínvonal-politikai célok elérése is veszélybe került. Ez a körülmény irányította rá a figyelmet a terciér szektor kutatásának fontosságára, és nyilvánvalóvá tette, hogy a szolgáltató ágazatok viszonylag lassú ütemű fejlesztését nem lehet évtizedekre érvényes gyakorlattá tenni. A kutatások egyik alapvető kérdésévé vált annak vizsgálata, hogy a szolgáltatások az ország gazdaságában milyen szerepet töltenek be.¹

A kérdés jelentőségére természetesen nemcsak hazánkban, hanem a többi szocialista országban is felfigyeltek. Mivel a szocialista országok hasonló történelmi utat járnak be, nem véletlen, hogy a szolgáltatásokkal kapcsolatos problémák nagyjából azonos periódusban váltak érzékelhetővé. A Szovjetunió Kommunista Pártja XXIV. kongresszusának a kilencedik ötéves terv összeállítására vonatkozó direktíváiban a termelői és a szociális infrastruktúrának a korábbinál gyorsabb ütemű fejlesztését irányozták elő.² A Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottsága 1960-ban határozta el az ún. lakossági szolgáltatások erőteljes fejlesztését, ugyanerről még ebben az évben Lengyelországban kormányhatározat született.

A közgazdasági viták talán leginkább a teljesítmények számbavételének kérdéseire koncentrálnak, akörül folynak, hogy a szolgáltatásokat be lehet-e illeszteni a nemzeti jövedelem és a társadalmi termék mérlegébe. Ennek megoldása viszont attól függ, hogy a szolgáltatásokat produktívnak vagy improduktívnak ismerik-e el.

Nyilvánvaló, hogy ebben a vitában nem csupán elméleti, hanem nagyon is gyakorlati jelentőségű problémáról van szó, hiszen a teljesítmények mérlegszerű szerepeltetése feltétlenül szükséges a szolgáltatások gazdasági szerepének reális tisztázásához. Ma még ugyanis a szolgáltatási teljesítményekről ezekben az országokban csak részleges adatok állnak rendelkezésre. A szovjetunióbeli viták

¹ A témában napvilágot látott jelentősebb publikációk: dr. Csernok Attila – Ehrlich Éva – dr. Szilágyi György: Az infrastruktúra százéves fejlődése nemzetközi összehasonlításban (*Közgazdasági Szemle*, 1972. évi 10. sz.); dr. Csernok Attila – Ehrlich Éva – dr. Szilágyi György: Mutatószám-rendszer az infrastruktúra nemzetközi összehasonlítására (*Statistikai Szemle*, 1972. évi 3. sz. 263–280. old.); dr. Pálos István: Foglalkoztatottsági arányok a szolgáltatásban (*Statistikai Szemle*, 1973. évi 2. sz. 107–121. old.); Dr. Rácz Albert: Szolgáltatások – terciér szektor (*Gazdaság*, 1971. évi 3. sz. 41–55. old.).

² Direktívü XXIV. szjezda KPSZSZ po pjatiletneu planu razvitija narodnogo hozjajsztva SZSZSZR po 1971–1975 godü. Polizdat. Moszkva. 1971.

lényegének ismertetését közreadó V. A. Medvedev³ képviseli talán a legrugalmasabb álláspontot. Mivel a társadalmi termelést termelési eszközök, fogyasztási cikkek és szolgáltatások termelésének tartja, az egyszerű és a bővített újratermelés modelljében a gazdaság e három szektora közötti cserefolyamatokat vázolja fel.

Mivel az irodalomban a szolgáltatásokkal kapcsolatos fogalmak értelmezése tekintetében a közgazdászok még korántsem jutottak egységes álláspontra, szükséges rögzíteni, hogy milyen tartalommal használom ezeket a fogalmakat. Azokat a tevékenységeket tekintem szolgáltatásoknak, amelyek fő jellegzetessége abban áll, hogy nem önálló anyagi javak létrehozásával elégítenek ki szükségleteket. A legváltozatosabb tevékenységek tartoznak ide, amelyek – aszerint, hogy mennyire szorosan kapcsolódnak a termeléshez, tehát, hogy növelik-e vagy sem a már létrehozott termékek használati értékét – két nagy csoportba oszthatók: anyagi szolgáltatásokra (szállítás, hírközlés, kereskedelem) és nem anyagi szolgáltatásokra (egészségügyi, kulturális szolgáltatás, közigazgatás stb.). Szolgáltató ágazatoknak a szolgáltatási profilú ágazatokat tekintem. Elemzésem a következő ágazati besorolás alapján készül:

Mezőgazdaság: mezőgazdaság, erdészet, halászat, vadászat.

Ipar: kitermelő-, feldolgozó-, építőipar, villamosenergia-ipar, gáz-, víztermelés.

Szolgáltató ágazatok: kereskedelem, szállítás, hírközlés, személyi és lakásslátogatás, egészségügyi és kulturális szolgáltatás, közigazgatás és egyéb szolgáltatás.

Népgazdaság.

A mezőgazdaság és az ipar csak a bányászat hovatartozásában különbözik a primer és a szekunder szektortól, míg a szolgáltató ágazatok és a terciér szektor fogalma között terminológiámban nincs különbség.

Tanulmányomban a terciér szektor magyarországi helyzetének számszerű jellemzésére vállalkozom egy viszonylag hosszú időszakban, az 1960–1980 közé eső 20 esztendőben. A szolgáltató ágazatokat természetesen nem önmagukban, hanem az iparral és a mezőgazdasággal való kölcsönös kapcsolatukban vizsgálom.

Azt a kérdést, vajon a terciér szektor népgazdaságban elfoglalt súlya, amelyet természetesen több mutatóval (foglalkoztatottsági arány, beruházásokból való részesedés, GDP-hez való hozzájárulás), is jellemezhetünk, megfelel-e fejlettségi szintünknek, egy nemzetközi összehasonlítás segít megválaszolni. Az elemzésbe 18 OECD-országot vontam be, ezek között egyaránt vannak nálunk gazdaságilag fejlettebbek és kevésbé fejlettek.⁴ A gazdasági fejlettséget az e célra legáltalánosabban használt mutatóval, az egy főre jutó bruttó hazai termékkel (GDP) mérem. Az országok páronkénti összehasonlításával szemben célszerűbbnek látszott helyzetünknek egy általános nemzetközi tendenciához való mérése. Két okból: egyrészt így a vizsgálatot sokkal konkrétabbá tehetjük, hiszen saját adott helyzetünket a mi fejlettségünknek megfelelő értékkel hasonlítjuk össze, másrészt azért, mert így számszerű jellemzésre is vállalkozhatunk.

³ V. A. Medvedev: Obscsesztvennoe vozproizvodstvo i szfera uslug. Ékonómika. Moszkva. 1968.

⁴ A szocialista országok szolgáltatási helyzetére vonatkozó adatbázis – a bevezetőben már említett ok miatt – hiányos, így bár az elemzés egy-egy részében szerepeltethetők lettek volna, egészében semmiképpen. Véleményem szerint a teljes vizsgálat elvégzése nélkül nehezen alátámasztható következtetéseket lehetett volna csak levonni. Tekintettel viszont arra, hogy a tanulmányban a nemzetközi fejlődés irányát tőkés országok adatai alapján adom meg, a szolgáltatásokból hiányzó és az iparban, illetve a mezőgazdaságban többletként jelentkező létszám és beruházások számszerű értékei magától értetődően nem egyértelműen a célul kitűzhető optimumtól való pontos eltéréseket adják meg, nagyságrendjüket viszont jól jellemzik. Csak a további – a terciér szektor belső szerkezetét feltáró – vizsgálatok adnak majd választ arra, hogy a szolgáltatásoknak a tőkés országokban elért szintje mennyiben vezethető vissza a gazdasági élet és az életszínvonal normális szükségleteire és mennyiben az eltérő társadalmi berendezkedésre, vagyis hogy az itt felvázolt tendencia mennyiben tér el a kívánatos fejlesztési iránytól.

A munka során nemcsak arra kívánok választ adni, hogy Magyarországon a szolgáltatások népgazdasági súlya mennyire tér el a nemzetközi tendenciának megfelelő értéktől, hanem arra is, hogy a termelési tényezők – az ipar, a mezőgazdaság és a terciér szektor közötti – elosztásának szerkezetében eltérünk-e és ha igen, milyen irányban a teljesítmények szerkezetétől.

I. A SZOLGÁLTATÓ ÁGAZATOKBAN FOGLALKOZTATOTTAK ARÁNYA ÉS A GAZDASÁGI FEJLETTSÉG ÖSSZEFÜGGÉSE

Mint azt a bevezetőben mondtam, szolgáltatási helyzetünket nemzetközi összehasonlításban vizsgálom. Az elemzés alapjául szolgáló OECD-országok adatait az 1. tábla mutatja.

1. tábla

A gazdasági fejlettség és a szolgáltató ágazatokban foglalkoztatottak aránya
18 OECD-országban

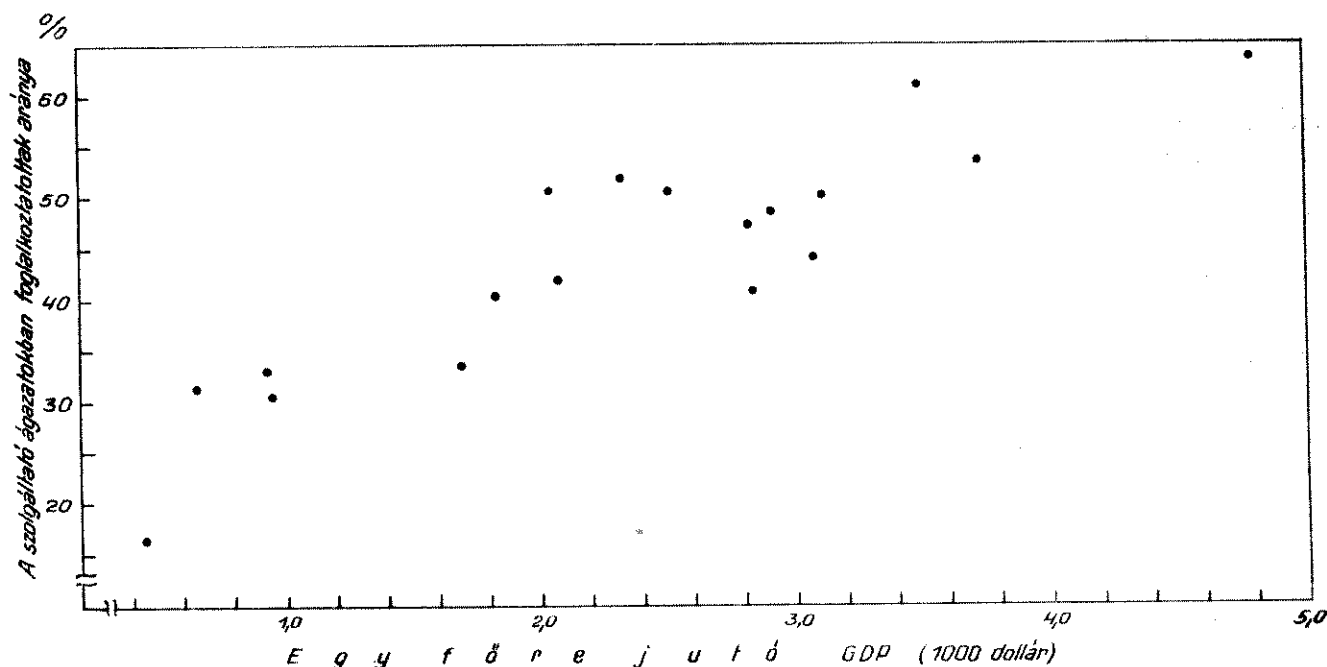
Ország	GDP 1970. évi állandó árakon (dollár/fő)			A szolgáltató ágazatokban foglalkoztatottak aránya (százalék)		
	1960	1965	1970	1960	1965	1970
Amerikai Egyesült Államok	3646	4280	4798	58,1	60,5	63,3
Kanada	2550	3058	3485	53,5	56,2	60,9
Svédország	2578	3228	3718	42,1	45,6	53,5
Dánia	2121	2632	3097	44,8	47,7	50,1
Svájc	2396	2785	3079	38,7	40,9	44,1
Norvégia	1924	2419	2900	42,9	46,0	48,8
Német Szövetségi Köztársaság	1976	2378	2831	37,3	38,8	40,7
Franciaország	1798	2233	2819	39,8	40,3	47,1
Belgium	1729	2132	2552	44,6	46,7	50,4
Hollandia	1634	1947	2323	46,2	48,2	51,8
Finnország	1393	1733	2063	31,7	37,2	41,9
Egyesült Királyság	1655	1863	2045	47,0	48,6	50,6
Ausztria	1260	1497	1828	35,1	38,0	40,5
Olaszország	1062	1317	1690	30,2	33,3	36,7
Görögország	526	749	941	25,2	27,9	30,4
Spanyolország	498	722	926	26,6	30,6	33,0
Portugália	403	524	654	27,7	29,5	31,2
Törökország	333	359	447	11,5	14,4	16,8

Nézzük meg az 1970. évi adatokat koordináta-rendszerben ábrázolva. (Az 1960-as és az 1970-es pontok eloszlása hasonló képet mutat.)

Az 1. ábrából nemcsak az állapítható meg, hogy magasabb egy főre jutó GDP-hez általában magasabb és alacsonyabb gazdasági fejlettségi szinthez általában alacsonyabb foglalkoztatottsági arány tartozik a terciér szektorban, hanem arra is választ kapunk, hogy ezúttal miért nem vezethet objektív eredményre a páronkénti összehasonlítás. Kiválaszthatjuk ugyanis azokat a nálunk fejlettebb országokat (például a Német Szövetségi Köztársaságot vagy Svájcot), melyekben a szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya közelebb áll a magyarországihoz. Ebben az esetben nyilvánvaló, hogy az összehasonlítás számunkra a reálisnál kedvezőbb képet ad szolgáltató ágazataink helyzetéről. Ha a legmagasabb foglalkoztatottsági arányt képviselő országokkal (például az Egyesült Királysággal, Kanadával, Belgiummal vagy az Egyesült Államokkal) hasonlítjuk össze Magyarországot,

akkor viszont a valóságosnál kedvezőtlenebbnek tüntetjük fel a helyzetet. De még ha objektivitásra törekszünk is a mintavételnél, akkor sem tudjuk szolgáltatási helyzetünket a páronkénti összehasonlítással pontosan és számszerűen értékelni.

1. ábra. A gazdasági fejlettség és a szolgáltató ágazatokban foglalkoztatottak aránya 18 OECD-országban 1970-ben

Az egyes országokkal való összehasonlításnál sokkal célravezetőbb az, ha egy általános nemzetközi irányzathoz mérjük magunkat (nézzük meg az 1. ábrát: a pontok a koordináta-rendszerben nem összevissza, hanem valamilyen szisztéma szerint, egy képzeletbeli görbe mentén helyezkednek el, tendencia van az eloszlásukban). Erre meg is van a lehetőség, hiszen az 1. tábla adatai alapján – a regresszió-számítás módszereivel élve – meghatározható a gazdasági fejlettség és a foglalkoztatottsági arány összefüggésének általános törvényszerűsége, vagyis kifejezhető az, hogy egy bizonyos gazdasági fejlettségi szintnél az összes foglalkoztatottnak általában hány százaléka dolgozik a tercier szektorban. Ily módon a vizsgálat sokkal konkrétábbá, kézzelfoghatóbbá válik, hiszen így saját adott helyzetünket a fejlettségi szintünknek megfelelő értékkel hasonlítjuk össze.

A vizsgálatot első lépésben három időpontra végeztem el: 1960-ra, 1965-re és 1970-re. Mind a három évben logaritmikus görbe fejezi ki az irányzatot. A regressziós adatokat előbb az adott évre felállított függvényvel, majd 1960-ra és 1975-re is az 1970. évi függvényvel számítottam ki. Mivel az így kapott értékek között csak lényegtelen volt az eltérés, nem követtem el hibát azzal, hogy az elemzést végig minden évre az 1970. évi függvényvel végeztem el. A kapott értékek közötti minimális eltérésekből azt a következtetést is levonhattam, hogy az 1970. évi függvény felhasználható 1975. és 1980. évi várható helyzetünk értékelésére is.

Az összehasonlítás módszerével kapcsolatos elméleti kérdések lezárása után bemutatjuk a Magyarországra vonatkozó 1960–1980. évi megfelelő adatokat. (Lásd a 2. táblát.)

A 2. ábrán – amely a gazdasági fejlettség és a tercier szektorban foglalkoztatottak aránya közötti függvényszerű összefüggést mutatja be – a függvényt meghatározó pontokon kívül a vizsgált öt időpontra vonatkozó magyar adatot is feltüntettem. Ez lehetőséget ad arra, hogy helyzetünk időbeli alakulását jól nyomon követhessük.

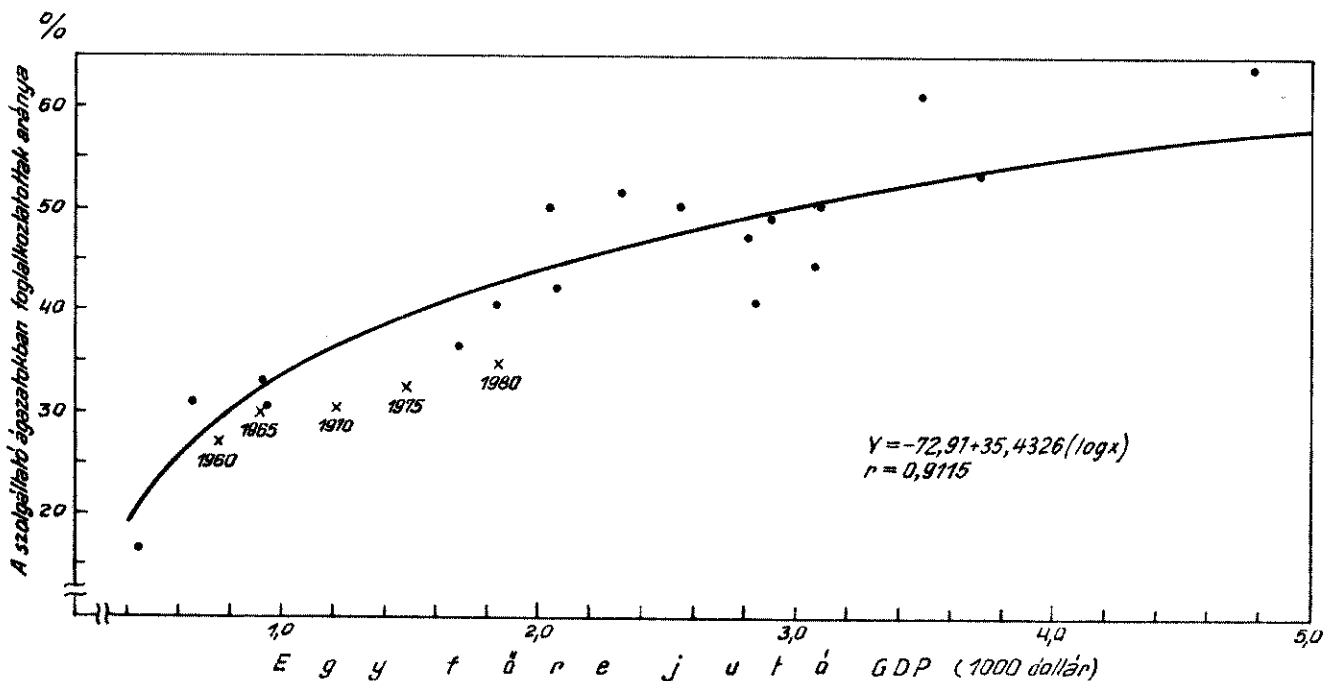
2. tábla

A gazdasági fejlettség és a szolgáltató ágazatokban foglalkoztatottak aránya Magyarországon

Év	GDP 1970. évi állandó árakon (dollár/fő)	A szolgál- tató ága- zatokban foglalkoz- tatottak aránya (százalék)
1960	753	27,1
1965	941	30,0
1970	1208	30,4
1975 (várható)	1497	32,6
1980*	1845	34,9

* A jelenleg ismert középtávú elképzelések alapján számított becslés.

2. ábra. A gazdasági fejlettség és a szolgáltató ágazatokban foglalkoztatottak aránya közötti összefüggés

Megjegyzés. Az x a magyar adatot jelzi itt és a további ábrákon is.

Amit a 2. ábra mutat, azt a 3. tábla számokkal illusztrálja: 1960 és 1980 között a szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya mindig lényegesen kisebb a fejlettségi szintünknek megfelelő értéknél.

3. tábla

A szolgáltató ágazatokban foglalkoztatottak tényleges és a tendenciáknak megfelelő aránya

Év	y	Y	y/Y (százalék)
1960	27,1	29,0	93,4
1965	30,0	32,5	92,3
1970	30,4	35,9	84,7
1975	32,6	39,6	82,3
1980	34,9	42,8	81,5

A tendenciától való eltérést a tényadatok (y) és a függvényértékek (Y) hányadosa méri.

A tényleges és a tendenciának megfelelő arány eltérése arra mutat, hogy egyre távolodunk a nemzetközi tendenciától: amíg 1960-ban az eltérés mindössze 6,6 százalék és 1965-ben is csak 7,7 százalék volt, addig 1970-ben a differencia már 15,3 százalékot tett ki. Látható, hogy a negyedik ötéves tervben az erre a területre előirányzott létszámnövelés sem hoz javulást, sőt 1975-re tovább nő – ha az előzőkhöz képest csak kisebb mértékben is – a tendenciától való eltávolodásunk (17,7%). Az elkövetkező ötéves tervidőszakban sem számíthatunk a szolgáltató ágazatok munkaerővel való ellátottságában valamiféle kedvező fordulatra, sokkal inkább a helyzet stabilizálódására. 1980-ban a nemzetközi irányzattól való elmaradásunk feltehetőleg közel ugyanakkora (18,5%) lesz, mint 1975-ben.

Helyzetünk megítélésénél feltétlenül figyelembe kell venni, hogy a gazdasági fejlettség 92 százalékban határozza meg azt, hogy mekkora a terciér szektorban foglalkoztatottak aránya. A szoros összefüggés magyarázata abban áll, hogy a gazdaság három (primer, szekunder, terciér) szektora közül a szolgáltató ágazatokban nyílik elvileg a legkevesebb lehetőség a termelékenység emelésére úgy, hogy ez ne vezessen a teljesítmények minőségének jelentősebb romlásához. Így a kereslet és a terciér szektorban dolgozók számának növekedése között – a nemzetközi tapasztalatok szerint – csaknem egyenes vonalú az összefüggés.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a tendenciától való eltérésünk a valóságban még nagyobb annál, mint amit a 3. tábla kimutat. Az adatfelvétel mértéke ugyanis más Magyarországon és más a viszonyítási alapul szolgáló OECD-országokban. Ez utóbbiak adatai csak a polgári foglalkoztatottakra vonatkoznak.

A szolgáltató ágazatokból hiányzó létszám az iparban és a mezőgazdaságban relatív többletként jelentkezik. Ahhoz, hogy választ tudjunk adni arra, hogyan oszlik meg közöttük ez a létszámtöbblet, az előbbi vizsgálatot az iparra és a mezőgazdaságra is el kell végeznünk, vagyis meg kell határoznunk azt, hogy a gazdasági fejlettség meghatározott szintjéhez mekkora foglalkoztatottsági arány tartozik – az irányzat szerint – az iparban és a mezőgazdaságban, majd a nemzetközi tendenciának megfelelő értéket össze kell vetnünk a tényadatokkal.

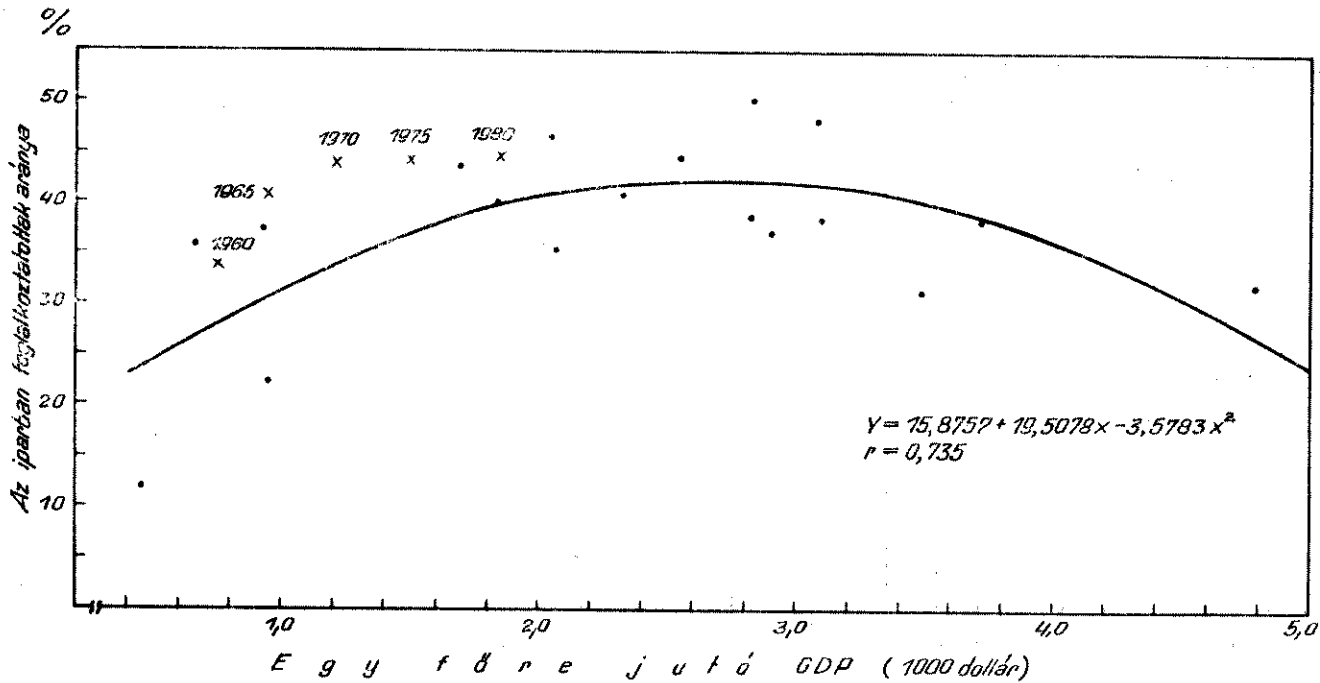
A nemzetközi irányzat meghatározásának alapjául ugyanaz a 18 OECD-ország szolgált, mint a szolgáltatások esetében; az elemzést ezúttal is minden évre az 1970-re felállított függvénnyel végeztem el.

A 3. ábra a gazdasági fejlettség és az iparban foglalkoztatottak aránya közötti függvényszerű összefüggést mutatja be. A nemzetközi tendenciát parabola fejezi ki, mely maximumát ($y = 42,5\%$) 2725 dollár egy főre jutó GDP-nél éri el. A 3. ábrán a szemléletesség kedvéért a függvényt meghatározó pontokon kívül az 1960., 1965. és 1970. évi magyar tényadatokat, valamint az 1975. és 1980. évi várható adatokat is feltüntettem. Az ábrából nemcsak az derül ki, hogy 1960 és 1980 között az iparban foglalkoztatottak aránya mindig lényegesen meghaladja a fejlettségi szintünknek megfelelő értéket, hanem az is, hogy 1970-től kezdve a magyar adatok a tendenciát kifejező függvény maximuma felett helyezkednek el.

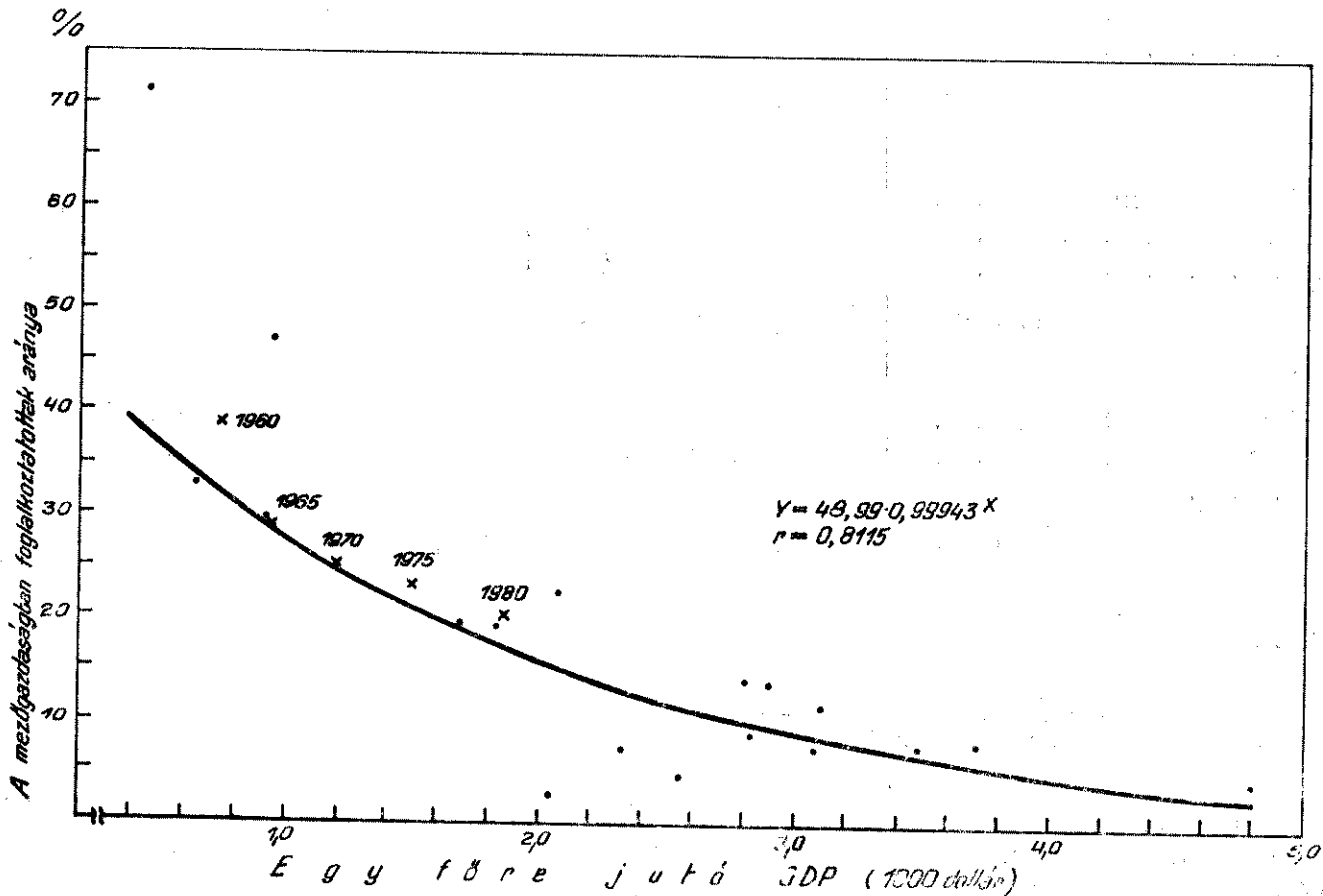
A gazdasági fejlettség és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya közötti összefüggést exponenciális függvény írja le. A 4. ábrán a szemléletesség kedvéért a nemzetközi tendenciát meghatározó pontokon kívül a vizsgált öt időpontra vonatkozó magyar adatokat is feltüntettem. Látható, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 1960 és 1980 között – ha eltérő mértékben is – mindig meghaladja a fejlettségi szintünknek megfelelő értéket. A tendenciától

való eltérés 1960-ban volt a legnagyobb, 1965-ben egészen minimális – ekkor a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya lényegében a nemzetközi irányzatnak megfelelően alakult –, majd 1970-től kezdve folyamatosan növekszik.

3. ábra. A gazdasági fejlettség és az iparban foglalkoztatottak aránya közötti összefüggés

4. ábra. A gazdasági fejlettség és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya közötti összefüggés

Az előző vizsgálatok alapján most már választ tudunk adni arra, hogy adott gazdasági fejlettséghez – a nemzetközi tendencia szerint – milyen foglalkoztatottsági szerkezet tartozik, mekkora a szolgáltatásokban, az iparban és a mező-

gazdaságban dolgozók aránya. A 4. táblán láthatók az egyes vizsgált évekre vonatkozóan a nemzetközi irányzatnak megfelelő foglalkoztatottsági arányok és az ezeknek megfelelő létszámadatok. Ily módon a tendenciától való eltérés nemcsak százalékosan, hanem abszolút értékben is – hiányzó vagy a többletlétszámmal is – kifejezhető.

4. tábla

A tendenciának megfelelő és a tényleges foglalkoztatottsági szerkezet, 1960–1980

Megnevezés	Y	Y _{kor.}	y	y/Y _{kor.}	Tényleges	Becsült	(1)–(2) (ezer fő)
					létszám (ezer fő)		
					(1)	(2)	
1960							
Szolgáltató ágazatok	29,0	32,2	27,1	84,2	1281,3	1524,7	–243,4
Mezőgazdaság	32,0	35,5	38,9	109,6	1842,6	1680,9	+161,7
Ipar	29,1	32,3	34,0	105,3	1611,1	1529,4	+ 81,7
Összesen	90,1	100,0	100,0	–	4735,0	4735,0	0
1965							
Szolgáltató ágazatok	32,5	35,1	30,0	85,5	1394,3	1631,9	–237,6
Mezőgazdaság	28,8	31,1	29,3	94,2	1382,1	1445,9	– 63,8
Ipar	31,2	33,8	40,7	120,4	1872,8	1571,4	+301,4
Összesen	92,5	100,0	100,0	–	4649,2	4649,2	0
1970							
Szolgáltató ágazatok	35,9	37,9	30,4	80,2	1495,8	1887,6	–391,8
Mezőgazdaság	24,8	26,1	25,8	98,9	1303,2	1299,8	+ 3,4
Ipar	34,1	36,0	43,8	121,7	2181,2	1792,8	+388,4
Összesen	94,8	100,0	100,0	–	4980,2	4980,2	0
1975							
Szolgáltató ágazatok	39,6	40,5	32,6	80,5	1664,3	2069,4	–405,1
Mezőgazdaság	21,0	21,5	23,0	107,0	1175,2	1098,6	+ 76,6
Ipar	37,1	38,0	44,4	116,8	2270,2	1941,7	+328,5
Összesen	97,7	100,0	100,0	–	5109,7	5109,7	0
1980							
Szolgáltató ágazatok	42,8	42,9	34,9	81,4	1803,8	2211,6	–407,8
Mezőgazdaság	17,3	17,3	20,2	116,8	1040,9	891,9	+149,0
Ipar	39,7	39,8	44,9	112,8	2310,6	2051,8	+258,8
Összesen	99,8	100,0	100,0	–	5155,3	5155,3	0

Jelölések:

- y – tényadat,
 Y – a tendenciának megfelelő érték (függvényérték),
 Y_{kor.} – korrigált függvényérték.

Látható módon az Y értékek összege egyik évben sem ad pontosan 100 százalékot, ezért korrigálni kell őket. Ebben azonban nincsen semmi meglepő, hiszen különböző típusú függvényekkel való számítások esetén az Y értékek összege csak véletlenül tesz ki pontosan 100 százalékot. Az 1960., 1965. és 1970. évi nagyobb differenciának közgazdasági értelme is van: a függvények kezdeti szakaszát viszonylag fejletlen országok alakították ki, melyeknek gazdasági szerkezete – éppen elmaradottságuknál fogva – bizonyos ellentmondásokat hordoz magában. Ezen országok „torz” gazdasági szerkezete miatt a függvények kezdeti szakasza meredekké válik. Ha ezeket az országokat elhagynánk, a függvények „kiszimulnának”;

az 1960., 1965. és 1970. évre vonatkozó Y értékek összege közelebb kerülne a 100 százalékhöz. Ebben az esetben helyzetünknek a korrigált és a nem korrigált Y értékkel végzett százalékos értékelése között nem lenne számottevő a különbség. Ugyanakkor azonban aligha lehetne indokolható helyzetünknek egy olyan tendenciához való mérése, melyet kizárólag nálunk gazdaságilag fejlettebb országok adatai határoztak meg. Az is igaz viszont, hogy a korrekció kiküszöböli a gazdaságilag kevésbé fejlett országok ellentmondásos szerkezetéből fakadó torzító hatást. Így tehát szolgáltatási helyzetünk értékelésénél mind a korrigálatlan, mind pedig a korrigált értékekkel kapott százalékos értékeket mint határokat figyelembe vehetjük.

A 4. tábla utolsó oszlopának összege nulla. Ez azt mutatja, hogy az egyik helyen keletkező többlet másutt szükségszerűen ugyanolyan nagyságrendű hiányt okoz. A táblából mindenekelőtt két dolog állapítható meg, egyrészt az, hogy a szolgáltatásoknál a hiányzó létszám növekvő tendenciát mutat, másrészt, hogy az e hiánynak megfelelő többlet ipar és mezőgazdaság közötti megoszlása többször is jelentősen változik:

- 1960-ban a szolgáltató ágazatokból hiányzó 243 000 főből 161 000 – tehát a döntő rész – a mezőgazdaságban és 82 000 az iparban volt található;
- 1965-re gyökeresen megváltozott a helyzet: a mezőgazdaság jelentős többletét (161 000 fő) hiány (64 000 fő) váltotta fel; egyedül csak az iparban dolgoztak többen a tendenciának megfelelőnél (az ipari létszámtöbblet az 1960. évi 82 000 főről 1965-re 301 000 főre nőtt);
- 1970-ben a szolgáltató ágazatokból hiányzó létszám (392 000 fő) szinte kizárólag az iparban található;
- a negyedik ötéves terv végén ismét jelentős lesz a mezőgazdaság létszámtöbblete (77 000 fő), a szolgáltató ágazatokból hiányzó 405 000 főnek kb. 20 százaléka lesz a mezőgazdaságban és 80 százaléka az iparban (328 000 fő);
- az ötödik ötéves terv folyamán tovább nő a mezőgazdaság létszámtöbblete (149 000 fő), míg az iparé az előző időszakhoz képest csökken (259 000 fő).

Az Országos Tervhivatal⁵ az ipar 1970. évi munkaerő-tartalékainak számszerűsítésében más módszert követve a bemutatotthoz hasonló eredményre jutott: ha a magyar iparban a munka termelékenységének növekedése az 1950 és 1970 közötti időszakban elérte volna a nyugat-európai országok átlagát (ami jóval kisebb mind a dél-európai, mind pedig a szocialista országok iparában regisztrált termelékenység-növekedésnél, tehát nem valamiféle irreális feltételezésről van szó), akkor az 1970. évi termelési színvonalhoz kb. 320 000 fővel kevesebb ipari foglalkoztatott elegendő lett volna.

Az előzőekben nyomon követhettük a terciér szektor munkaerővel való ellátottságának időbeli alakulását. Láttuk, hogy a nemzetközi irányzattól való eltérésünk 1960 és 1980 között folyamatosan nő. A vizsgált 20 éves időszak végén a fejlettségi szintünknek megfelelő létszámnál kb. 400 000 fővel kevesebben dolgoznak majd a szolgáltatásokban. Ahhoz, hogy az ötödik ötéves terv folyamán elérjük a nemzetközi irányzatnak megfelelő értéket, az kell, hogy a terciér szektorban foglalkoztatottak száma ne a várható 1,6 százalékkal, hanem 5,7 százalékkal nőjön évente.

A kívánt 5,7 százalékos létszámnövelés egy ötéves periódus alatt nem lenne reális, de a várható 1,6 százalékos ütemű létszámnövelésnél gyorsabban léphetnénk előre a szolgáltatások területén, ha az ipar és a mezőgazdaság ismert jelentős munkaerő-tartalékainak egy részét átcsoportosítanánk. (Természetesen ez nemcsak egyszerűen elhatározás kérdése, hiszen az ipari és a mezőgazdasági munkaerő-tartalékok felszabadítása és átcsoportosítása – többek között – a szabályozó rendszer ennek megfelelő átalakítását, erre a célra való „hangolását” is megköve-

⁵ Hosszú távú növekedési tényezők, 1950–1990. Országos Tervhivatal. Budapest. 1973. 20. old.

teli.) Ellenkező esetben foglalkoztatottsági szerkezetünk továbbra is megőrzi extenzív jellegét.

II. SZOLGÁLTATÓ ÁGAZATOK BERUHÁZÁSOKBÓL VALÓ RÉSZESÉDESE ÉS A GAZDASÁGI FEJLETTSÉG ÖSSZEFÜGGÉSE

Annak ellenére, hogy 1960 és 1980 között hazánk gazdasági fejlettsége jelentős mértékben nő, a szolgáltató ágazatok beruházásából való részesedése alig változik.

5. tábla

A gazdasági fejlettség és a szolgáltató ágazatok beruházásainak aránya Magyarországon

Időszak	GDP 1970. évi állandó árakon (dollár/fő)	A szolgál- tató ága- zatok beru- házásainak aránya (százalék)
1961–1965	847	45,5
1966–1970	1074	44,4
1971–1975 (várható)	1352	44,2
1976–1980*	1671	46,0

* A jelenleg ismert középtávú elképzelések alapján számított becslés.
Megjegyzés. A beruházások ciklikus ingadozása miatt a vizsgálatot nem időpontokra, hanem időszakokra végeztem el. Az arányokat változatlan áras – az egész népgazdaságot felölelő, nemcsak a szocialista szektorra kiterjedő – adatokból számítottam ki.

Annak megítéléséhez, vajon a szolgáltatások beruházásából való részesedése megfelelőnek tekinthető-e, valamilyen mérce kell. A mérce szerepét – a munka első részéhez hasonlóan – egy általános nemzetközi irányzat tölti be, amelyet 18 OECD-országban a 6. táblában közölt adatai alapján határozok meg.

A tendenciát mindkét időszakban logaritmikus görbe írja le. A regressziós adatokat előbb az adott időszakra felállított függvényvel, majd az 1966–1970. évek vonatkozó függvényvel számítottam ki. Mivel az így kapott értékek között csak lényegtelen volt az eltérés, arra a következtetésre jutottam, hogy az 1966–1970-es függvény több időszakban is alkalmas a magyarországi helyzet értékelésére.

Az 5. ábrán a függvényt meghatározó pontokon kívül az 1961–1965., 1966–1970., 1971–1975. és 1976–1980. évi magyar adatokat is feltüntettem. Így a magyarországi helyzet időbeli alakulása jól nyomon követhető. Látható, hogy a szolgáltató ágazatok beruházásából való részesedése valamennyi időszakban jelentős mértékben alatta van a magyarországi gazdasági fejlettségi szintnek megfelelő értéknek.

Ha a beruházások elosztásában a nemzetközi tendenciát követjük, a szolgáltató ágazatok részesedése az 1961–1965. években 56,5 százalékot tett volna ki, az 1976–1980. években pedig már meghaladná a 61 százalékot. A szolgáltatások beruházásainak tényleges aránya a vizsgált 20 év alatt azonban alig változik, 45 százalék körül mozog, így helyzetünk ahelyett, hogy javulna, rosszabbodik. Míg az 1961–1965. években a magyarországi fejlettségi szintnek megfelelőnél kb. 20 százalékkal kevesebb beruházást kapott a terciér szektor, addig az ezt követő három időszakban már kb. 25. százalékkal. (Lásd a 7. táblát.)

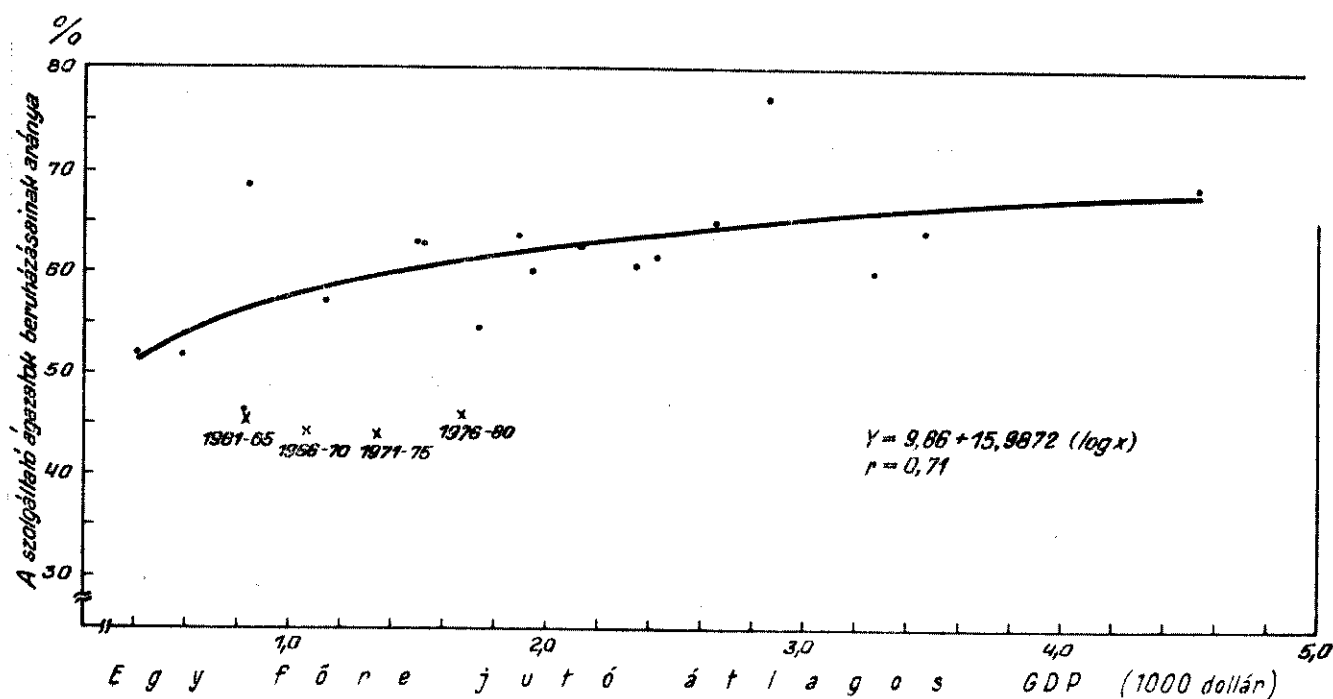
6. tábla

A gazdasági fejlettség és a szolgáltató ágazatok beruházásainak aránya 18 OECD-országban

Ország	* GDP 1970. évi állandó árakon (dollar/fő)		A szolgáltató ágazatok beruházásainak aránya (százalék)	
	1961– 1965	1966– 1970	1961– 1965	1966– 1970
Amerikai Egyesült Államok	3963	4539	72,2	69,0
Kanada	2804	3271	62,7	60,6
Svédország	2903	3473	61,5	64,3
Dánia	2376	2864	71,2	77,3
Norvégia	2171	2659	63,4	65,1
Franciaország	2015	2526	58,3	61,7
Belgium	1930	2342	61,4	60,8
Hollandia	1790	2135	62,1	62,6
Egyesült Királyság	1759	1954	57,4	60,2
Finnország	1563	1898	60,9	63,8
Izland	1581	1745	60,6	54,7
Japán	934	1532	62,0	62,9
Olaszország	1189	1503	59,3	63,2
Írország	954	1144	55,8	57,3
Görögország	637	845	66,5	68,7
Spanyolország	610	824	52,7	46,4
Portugália	463	589	51,3	51,9
Törökország	346	403	53,5	52,2

Megjegyzés. Az arányokat változatlan áras adatokból számítottam ki. Az előző fejezethez képest az adatbázis a következőképpen változott: a Német Szövetségi Köztársaság, Svájc és Ausztria adathiány miatt kimaradt, és helyükbe Írország, Japán és Izland lépett. Ennek azonban az eredményre – mivel egy tendencia meghatározásáról van szó – nincs számottevő hatása.

5. ábra. A gazdasági fejlettség és a szolgáltató ágazatok beruházásainak aránya közötti összefüggés

Figyelemre méltó, hogy a beruházások allokációjában még nagyobb mértékben térünk el a szolgáltatások rovására a nemzetközi tendenciától, mint a munka-

erő elosztásában. (A tendenciától való eltérést a tényadatok – y – és a függvényértékek – Y – hányadosa méri.)

7. tábla

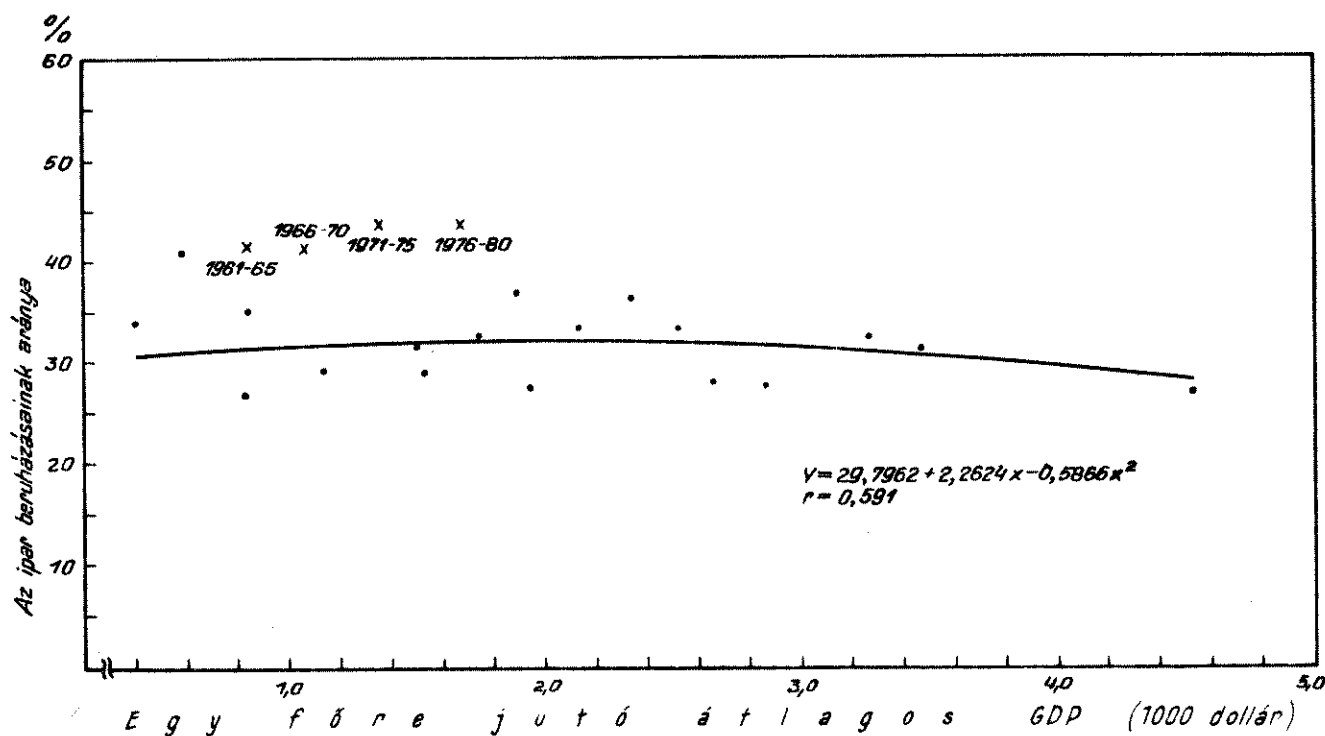
A szolgáltató ágazatok beruházásainak tényleges és a tendenciának megfelelő aránya

Időszak	y	Y	y/Y (százalék)
1961–1965	45,5	56,5	80,5
1966–1970	44,4	58,0	76,6
1971–1975	44,2	59,7	74,0
1976–1980	46,2	61,2	75,0

Ha az előző vizsgálatot az iparra és a mezőgazdaságra is elvégezzük, megkapjuk, hogy adott fejlettségi szinthez – a nemzetközi tendencia szerint – a beruházások ágazati elosztásának milyen szerkezete tartozik. (A számításoknál ugyanazt a módszert követtem, mint a foglalkoztatottsági struktúra elemzésénél.) Ennek segítségével választ tudunk adni arra, hogy a szolgáltató ágazatokból hiányzó beruházások hogyan, milyen arányban oszlanak meg többletként az ipar és a mezőgazdaság között, ugyanakkor az irányzattól való eltérést összességében is jellemezni tudjuk.

A tendencia meghatározásának alapjául ugyanaz a 18 OECD-ország szolgált, mint a szolgáltatások esetében; az elemzést ezúttal is minden időszakra az 1966–1970-es évekre felállított függvénnyel végeztem el.

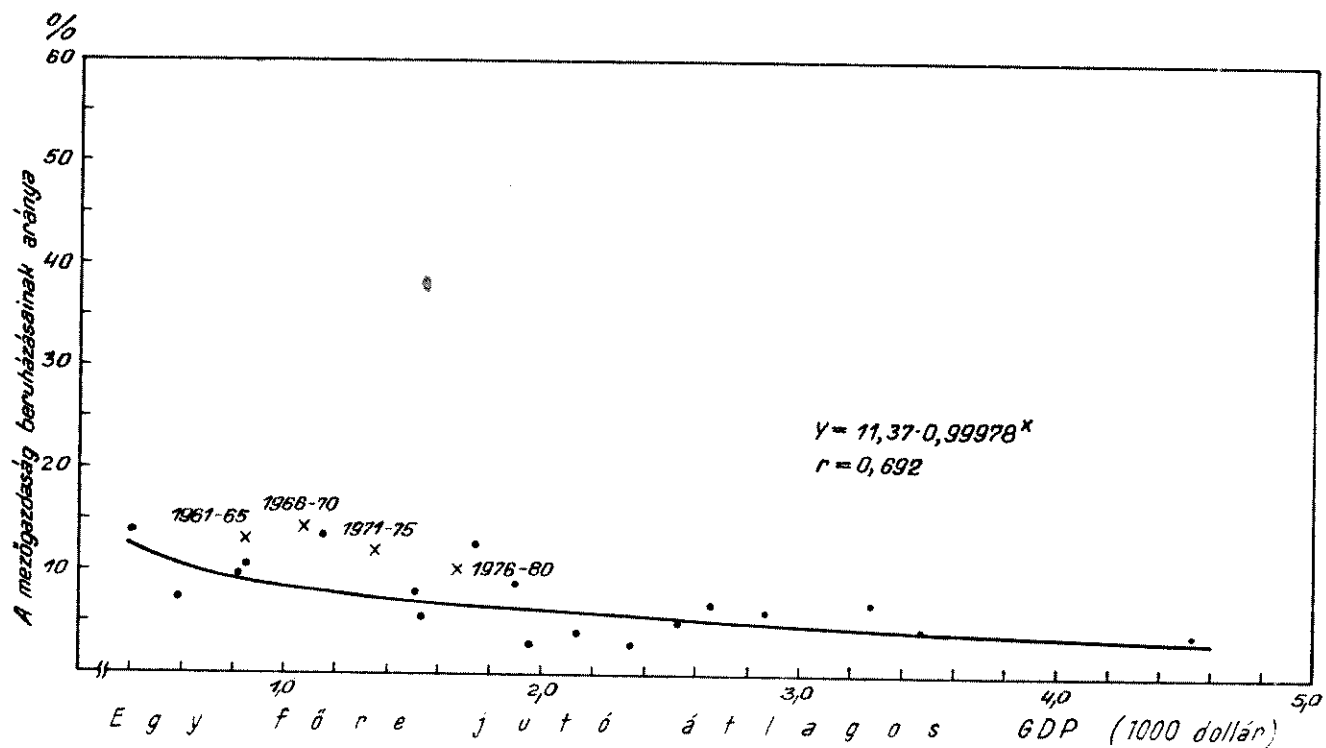
6. ábra. A gazdasági fejlettség és az ipar beruházásainak aránya közötti összefüggés

A 6. ábra a gazdasági fejlettség és az ipari beruházások aránya közötti függvényszerű összefüggést mutatja be. A nemzetközi tendenciát parabola írja le, melynek maximuma ($y = 32,0$) 1928 dollár egy főre jutó GDP-nél van. Az áb-

rán – a magyarországi helyzet időbeli alakulásának szemléltetése érdekében – a függvényt meghatározó pontokon kívül az 1961–1965., 1966–1970., 1971–1975. és az 1976–1980. évi magyar tényleges, illetve várható adatokat is feltüntettem. Jól látható, hogy igen nagy a nemzetközi tendenciától való eltérésünk. Az ipar részesedése az összes beruházásból mind a négy vizsgált időszakban nemcsak a magyarországi fejlettségi szintnek megfelelő értéknél nagyobb, hanem a függvény maximumánál is, mégpedig nem is jelentéktelen mértékben.

7. ábra. A gazdasági fejlettség és a mezőgazdaság beruházásainak aránya közötti összefüggés

A gazdasági fejlettség és a mezőgazdasági beruházások aránya közötti összefüggést exponenciális függvény írja le. A 7. ábrán is feltüntettem a magyar adatokat. Így a magyarországi helyzet időbeli alakulása jól nyomon követhető. Az ábrából kitűnik, hogy a magyarországi helyzet jelentősen eltér a nemzetközi irányzattól. A mezőgazdaság részesedése az összes beruházásból valamennyi vizsgált időszakban jóval nagyobb, mint a fejlettségi szintünknek megfelelő érték. Az eltérés 40–60 százalékos.

Az előző vizsgálatok alapján most már nincs akadálya annak, hogy felírjuk a beruházások ágazati elosztásának – a nemzetközi tendenciának megfelelő – szerkezetét, vagyis azt, hogy adott gazdasági fejlettségi szinten a szolgáltató ágazatok, az ipar és a mezőgazdaság – az irányzat szerint – milyen arányban részesedik az összes beruházásból. A 8. táblán láthatók az egyes vizsgált időszakokra vonatkozóan a nemzetközi tendenciának megfelelő beruházási arányok és az ezeknek megfelelő összegszerű adatok, amelyeket ha a tényadatokkal egybevetünk, az irányzattól való eltérést nemcsak százalékosan, hanem abszolút értékben is kifejezhetjük.

A beruházások során állóeszközök képződnek, melyek hosszú évekig, esetleg évtizedekig funkcionálnak. Így a hiány vagy a többlet nemcsak abban az időszakban érezteti hatását, amelyben keletkezett, hanem még további periódusokban is. A tendenciától való eltérések tehát kumulálódnak. Ily módon a hiány vagy a többlet százalékos jellemzésénél ezúttal többet mond a beruházási szerkezet összegszerű értékelése.

8. tábla

A tendenciának megfelelő és a tényleges beruházási szerkezet

Megnevezés	Y	Y kor.	y	y/Y kor.	Tény- leges	Becsült	(1)-(2) (milli- árd forint)
					összeg (milliárd forint)		
					(1)	(2)	
1961-1965							
Szolgáltató ágazatok	56,5	58,4	45,5	77,9	115,5	162,4	-46,9
Mezőgazdaság	9,1	9,4	13,0	138,3	36,2	26,1	+10,1
Ipar	31,2	32,2	41,5	128,9	126,3	89,5	+36,8
Összesen	96,8	100,0	100,0	-	278,0	278,0	0
1966-1970							
Szolgáltató ágazatok	58,0	59,1	44,4	75,1	173,2	247,9	-74,7
Mezőgazdaság	8,5	8,7	14,3	164,4	60,1	36,5	+23,6
Ipar	31,6	32,2	41,3	128,3	186,2	135,1	+51,1
Összesen	98,1	100,0	100,0	-	419,5	419,5	0
1971-1975							
Szolgáltató ágazatok	59,7	60,1	44,2	73,5	263,4	362,9	-99,5
Mezőgazdaság	7,9	8,0	12,2	152,5	73,6	48,3	+25,3
Ipar	31,8	31,9	43,6	136,7	266,8	192,6	+74,2
Összesen	99,4	100,0	100,0	-	603,8	603,8	0
1976-1980							
Szolgáltató ágazatok	61,2	61,0	46,2	75,7	342,7	481,2	-138,5
Mezőgazdaság	7,3	7,3	10,1	141,1	79,9	57,6	+22,3
Ipar	31,9	31,7	43,7	137,9	366,2	250,0	+116,2
Összesen	100,4	100,0	100,0	-	788,8	788,8	0

Megjegyzés. Az összegadatok 1972. évi változatlan árakon.
Jelöléseket lásd a 4. táblánál.

A szolgáltató ágazatokból hiányzó beruházások összege időszakról időszakra nő. Amíg az 1961-1965. években a terciér szektor a tendenciának megfelelőenél 46,9 milliárd forinttal kapott kevesebb beruházást, addig az 1976-1980. években a hiány várhatóan eléri a 138,5 milliárd forintot (1972. évi állandó árakon). Az összeg nagyságrendjét hadd érzékeltessem két példával: a szolgáltató ágazatokból a csak ebben az időszakban elvont 138,5 milliárd forint kb. 270 000 lakás vagy csaknem 2800 kilométer hosszúságú elsőrendű autótút felépítését fedezné. Mivel a tendenciától való eltérések összegződnek, hosszú évekig hatnak, aligha lehet kétséges, hogy a szolgáltató ágazatokban az állóeszközök jelentékeny hiányával állunk szemben. Ennek megfelelően szükségképpen módosul a terciér szektor munkaerővel való ellátottságának megítélése. Mivel az itt dolgozó létszám jelentős – és növekvő – részét az állóeszközökben megmutatkozó fokozódó hiány enyhítésére kell felhasználnunk, a szolgáltató ágazatok munkaerőhelyzetének alakulása a valóságban az előzőekben kimutatottnál nyilvánvalóan lényegesen kedvezőtlenebb.

Mint már láttuk, a mezőgazdaság és az ipar részesedése az összes beruházásból valamennyi időszakban jóval nagyobb a tendenciának megfelelő érték-

nél. A nemzetközi irányzattól való összecszerű eltéréseket a 8. tábla utolsó oszlopa mutatja. Az adatokból az is kiolvasható, hogy milyen arányban „finanszírozzák” az egyes népgazdasági ágak fejlesztését a szolgáltató ágazatoktól – az irányzatnak megfelelő értékhez képest – elvont beruházási összegekből. Eszerint a szolgáltató ágazatok beruházási hiányának 70–80 százaléka vezethető vissza arra, hogy az ipar, és 20–30 százaléka arra, hogy a mezőgazdaság több beruházáshoz jut, mint amennyit az ország gazdasági fejlettségi szintje indokol.

Nézzük meg ezek után a termelés (GDP) és az állóeszköz-állomány változását összekapcsoló tőkehányados alakulását.

9. tábla

*Az állóeszköz és a termelés hányadosának változása
népgazdasági áganként*

Népgazdasági ág	Az átlagos évi növekedési ütem (százalék)		
	1960–1965	1965–1970	1960–1970
Mezőgazdaság . . .	5,6	2,3	7,9
Ipar	0,8	0,0	0,8
Szolgáltató ágazatok	-1,7	-3,4	-5,1
Összesen	0,5	-2,1	-1,6

A népgazdasági tőkehányados évi 1,6 százalékos ütemű csökkenése 1960 és 1970 között igencsak ellentétes tendenciák összegződésének eredménye. Amíg ugyanebben az időszakban a termelés egységére jutó állóeszközérték a mezőgazdaságban gyorsan és az iparban viszonylag lassan nőtt, addig a szolgáltató ágazatokban számottevő mértékben csökkent. Aligha tarthatjuk ezt egészséges jelenségnek, hiszen a mezőgazdaság, az ipar és a szolgáltató ágazatok tőkehányadosának ennyire ellentétes irányú alakulása a népgazdasági állóeszköz-állomány szerkezetének deformálódását mutatja.

III. A GDP-HEZ VALÓ HOZZAJÁRULÁS ÉS A GAZDASÁGI FEJLETTSÉG ÖSSZEFÜGGÉSE

Az OECD-országok elszámolási szempontból viszonylag homogén csoportot alkotnak. Így kézenfekvő, hogy az OECD-országok adatai alapján határozzuk meg a nemzetközi tendenciát, vagyis azt, hogy a gazdasági fejlettség függvényében hogyan változik a szolgáltató ágazatok, a mezőgazdaság és az ipar GDP-hez való hozzájárulása.⁶

Helyzetünknek a nemzetközi irányzathoz való mérése azonban korántsem tekinthető problémamentesnek, elsősorban azért nem, mert a teljesítményeket más módon értékelik Magyarországon és másként a tőkés országokban (alapvetően az ismert ár- és finanszírozási okok következtében). Ha a teljesítményeket a tőkés országokban szokásos módon értékeljük, megváltozik az egyes népgazdasági ágak GDP-hez való hozzájárulása, mégpedig úgy, hogy az ipar hozzájárulása ala-

⁶ A nemzetközi irányzatot, melyet a szolgáltatások esetében logaritmikus, a mezőgazdaságnál exponenciális függvény és az iparnál parabola ír le, ezúttal is 18 OECD-ország adatai alapján határoztam meg. Az elemzést minden évre az 1970-re felállított függvényvel végeztem el.

csenyebb, a mezőgazdaságé és a szolgáltató ágazatoké magasabb lesz, mint amit a magyar mérleg kimutat. Ennek az eltérésnek a figyelembevételével végzem majd el az elemzést.

Érdekes eredményt ad, ha az egyes népgazdasági ágak GDP-hez való hozzájárulásának a nemzetközi tendenciától való eltérését nem önmagában, hanem a foglalkoztatottsági és a beruházási arány irányzattól való eltéréseivel összevetve értékelem. Elsőként a szolgáltató ágazatok helyzetét elemzem.

10. tábla

*A foglalkoztatottsági és a beruházási arány,
valamint a GDP-hez való hozzájárulás eltérése
a nemzetközi tendenciától a szolgáltató ágazatokban*

Év	A foglalkoztatottsági arány	A beruházási arány	A GDP-hez való hozzájárulás
	a magyarországi fejlettségi szintnek megfelelő érték százalékában		
1960	84,2		77,2
1965	85,5	77,9	72,7
1970	80,2	75,1	75,9
1975	80,5	73,5	72,4
1980	81,4	75,7	71,9
Átlag	82,4	75,5	74,0

Megjegyzés. A beruházási adatok az időpontok közötti időszakokra vonatkoznak; a tábla első oszlopa a 4., második oszlopa a 8. tábla adatait tartalmazza.

A 10. táblából kitűnik, hogy a szolgáltatások GDP-hez való hozzájárulása 1960 és 1980 között átlagosan 26 százalékkal alacsonyabb, mint a fejlettségünknek megfelelő érték. E fejezet bevezetőjében már említettem, hogy ha a tőkés országokban szokásos módon értékelnénk a teljesítményeket, a szolgáltató ágazatok GDP-hez való hozzájárulása magasabb lenne, mint amit a magyar mérleg kimutat. Így tehát a tendenciától való eltérésünk a valóságban csak kisebb lehet a táblában látható értéknél. (Arra sajnos nem tudunk válaszolni, hogy mennyivel kisebb, mivel jelenleg még nincsenek adataink arra nézve, hogy a teljesítmények eltérő értékelése az egyes szektorok GDP-hez való hozzájárulásában pontosan mekkora differenciát okoz.)

Természetesen egyáltalában nem közömbös, hogy a szolgáltató ágazatok teljesítménye mögött mekkora munkaerő- és állóeszközbázis áll. Az előzőkben már láttuk, hogy a terciér szektor a fejlettségi szintünknek megfelelőnél lényegesen kisebb arányban részesedik a foglalkoztatottakból (átlagosan 17,6 százalékkal) és a beruházásokból (átlagosan 24,5 százalékkal). A két termelési tényező hiánya közül hatását tekintve feltétlenül a beruházások hiányát kell jelentősebbnek tartanunk, természetesen nemcsak azért, mert arányát tekintve nagyobb, hanem azért is, mert időszakról időszakra összegződik. A romló állóeszköz-ellátottságot csak súlyosbítja a 15–20 százalékos munkaerőhiány.

A 10. tábla ugyanakkor azt mutatja, hogy a tendenciától való eltérés egyedül csak a beruházásokban akkora, mint a legszélsőséges esetben a GDP-hez

való hozzájárulásban lenne. (Ez a legszélsőségesebb eset akkor állna elő, ha a teljesítményeket a tőkés országokban szokásos módon értékelnénk.) A beruházási hiány ráadásul munkaerőhiánnyal párosul. Jóval nagyobb mértékű tehát a szolgáltató ágazatok GDP-hez való hozzájárulása, mint amit a termelési tényezőkkel való ellátottságuk alapján elvárhatnánk. Mivel magyarázható ez? Mivel az anyagi termelésnek és a fogyasztásnak megvan a maga szolgáltatási vonzata, könnyen belátható, hogy bővülésük csak akkor lehetséges, ha a szolgáltatási teljesítmények növekedése is elér egy bizonyos szintet. Ez azt jelenti, hogy a szolgáltatási teljesítmények növekedésének megvan az anyagi termelés és a fogyasztás bővülése által meghatározott alsó korlátja, amelyet – ameddig ez egyáltalán lehetséges – nem megfelelő és romló állóeszközökkel és munkaerővel való ellátottság esetén is el kell érni. Így tehát a szolgáltató ágazatokban a termelési tényezők hiánya – egy bizonyos határig – nem annyira alacsony teljesítményeket, hanem inkább az állóeszközök és a munkaerő túlságosan magas kihasználását, minden bizonnyal nem kielégítő minőséget eredményez.⁷ (Minden bizonnyal a teljesítmények nem kielégítő minősége is közrejátszik abban, hogy az import finanszírozásában a látthatatlan export összehasonlíthatatlanul kisebb szerepet játszik Magyarországon, mint a vizsgált 18 OECD-országban.)

A tercier szektor fejlesztésének háttérbe szorítására – sokak szerint – a gyorsabb gazdasági növekedés érdekében van szükség. Meggyorsul-e az ipar és a mezőgazdaság fejlődése azáltal, hogy több munkaerőhöz és beruházáshoz jut, mint amennyit fejlettségi szintük indokol, vagy csak a termelés tartalékai nőnek?

11. tábla

*A foglalkoztatottsági és a beruházási arány,
valamint a GDP-hez való hozzájárulás eltérése
a nemzetközi tendenciától az iparban*

Év	A foglalkoztatottsági arány	A beruházási arány	A GDP-hez való hozzájárulás
	a magyarországi fejlettségi szintnek megfelelő érték százalékában		
1960	105,3		114,6
1965	120,4	128,9	123,2
1970	121,7	128,3	119,6
1975	116,8	136,7	118,6
1980	112,8	137,9	116,9
Átlag	115,4	132,9	118,6

Megjegyzés. Lásd a 10. táblánál.

Az előzőekben már láttuk, hogy a vizsgált 20 év alatt az ipar beruházásokból való részesedése igen magas, nemcsak a fejlettségi szintünknek megfelelő értéknél magasabb átlagosan 32,9 százalékkal, hanem még a tendenciát leíró parabola maximumát is lényegesen meghaladja. Ami munkaerővel való ellátottságát

⁷ Más úton, de lényegét tekintve ugyanerre a következtetésre jutott az Országos Tervhivatal. (Lásd i. m. 23. old.)

illeti, az ipar ezen a téren is igen kedvező helyzetben van, átlagosan 15,4 százalékkal nagyobb az itt dolgozó létszám, mint amennyit fejlettségi szintünk indokol.

Az ipar munkaerővel és állóeszközökkel való igen kedvező ellátottsága alapján ennek megfelelő magas teljesítményeket várhatnánk el. A 11. tábla adatai szerint az ipar GDP-hez való hozzájárulása átlagosan 18,6 százalékkal van a tendencia felett, az eltérés – a bevezetőben említett elszámolási ok miatt – ennél csak kisebb lehet. Mivel pedig a tendenciától való eltérés egyedül a beruházásokban átlagosan 32,9 százalékos nagyságrendű, nyilvánvaló, hogy az ipar teljesítményei elmaradnak attól a szinttől, amelyet termelési tényezőkkel való ellátottsága alapján elvárhatnánk. A többletmunkaerő és a többletberuházás egy – meglehetősen nagy – része tehát nem a teljesítményeket, hanem a tartalékokat növeli. (Ez azért is érdekes, mert – mint már láttuk – a tercier szektor munkaerő- és beruházási hiányának 70–80 százaléka hozható azzal összefüggésbe, hogy az ipar több termelési tényezőt kap, mint amennyit fejlettségünk indokol.)

Ha a beruházási többletek időbeli kumulációját figyelembe vesszük, kétségkívül az állóeszközök kihasználásában vannak a legnagyobb tartalékok. A Gazdaságkutató Intézet felmérése szerint az iparban a termelőberendezések extenzív és intenzív kihasználása egyaránt kedvezőtlen. Azt, hogy az iparban ne legyenek ilyen jelentős kihasználatlan kapacitások, elvileg kétféleképpen lehet elérni: vagy a termelés növekedési ütemének jelentős mértékű meggyorsítása, vagy a beruházási arány csökkentése révén. Az első megoldás realitását – a meglévő és még nem kielégítő termelési szerkezet mellett – külső egyensúlyi helyzetünk biztosításának követelménye kérdőjelezi meg. (Nem szabad szem elől téveszteni – ezt támasztják alá az elmúlt évtizedek tapasztalatai –, hogy az ipari termelési struktúra átalakítása meglehetősen lassú folyamat.) A másik megoldás: az ipari beruházások arányának csökkentése a jelenlegi termelési dinamika mellett. Természetesen ezzel egyidejűleg fokozni kell a gazdasági szabályozóknak – a termelőkapacitások jobb kihasználására ösztönző – szerepét.

Az ipari beruházások magas aránya tehát nem feltétlenül jelent gyors gazdasági növekedést. Portugáliában a hatvanas években az ipar részesedése az összes beruházásból 40 százalék körül mozgott, ennek ellenére közepes ütemben fejlődött. A világ egyik leggyorsabban növekvő országában, Japánban az ipari beruházások aránya 1960 és 1970 között csak kb. 32 százalék volt. Példaként felhozható a dinamikusan fejlődő gazdaságú Olaszország is, ahol az ipari beruházásokból való részesedése a vizsgált időszakban kb. 30 százalékot tett ki.

E fejezet bevezetésében már szó volt arról, hogy ha a teljesítményeket a tőkés országokban szokásos módon értékeljük, a mezőgazdaság GDP-hez való hozzájárulása nagyobb lesz annál, mint amit a magyar mérleg kimutat. Így tehát a valóságban a mezőgazdaság GDP-hez való hozzájárulása átlagosan mindenképpen jelentősebb mértékben haladja meg a tendenciának megfelelő értéket, mint a beruházásokból való részesedése. (A tendenciától való átlagos eltérés a GDP-hez való hozzájárulásban csak abban az irreális esetben lenne kb. ugyanakkora, mint a beruházásokban, ha a teljesítmények értékelésében az említett különbség nem állna fenn.)

A 12. táblából a mezőgazdaság munkaerőhelyzetének alakulása is kiolvasható. Eszerint a mezőgazdaságban dolgozó létszám 1960 és 1980 között a fejlettségi szintünknek megfelelőnél csak viszonylag szerény mértékben, átlagosan 5,3 százalékkal nagyobb. A fentiek alapján nagyon valószínű, hogy a mezőgazdaságban a vizsgált 20 évben a teljesítmények közel állnak ahhoz a szinthez, amelyet a termelési tényezőkkel való ellátottság alapján elvárhatunk. A mezőgazdaság tehát ké-

pes volt és előreláthatólag a jövőben is képes lesz a többletmunkaerő és -beruházás túlnyomó részének a termelésbe való aktív bevonására. E jelenség okának feltárása minden bizonnyal részletes és alapos elemzést igényelne. A valószínű és természetesen hipotetikus magyarázat a következő: a mezőgazdasági termelés növelésének alig voltak, és – úgy látszik – a következő években sem igen lesznek jelentősebb, a külső egyensúlyi helyzetünk biztosításával összefüggő korlátai.

12. tábla

*A foglalkoztatottsági és a beruházási arány,
valamint a GDP-hez való hozzájárulás eltérése
a nemzetközi tendenciától a mezőgazdaságban*

Év	A foglalkoztatottsági arány	A beruházási arány	A GDP-hez való hozzájárulás
	a magyarországi fejlettségi szintnek megfelelő érték százalékában		
1960	109,6		146,0
1965	94,2	138,3	139,6
1970	98,9	164,4	134,5
1975	107,0	152,5	145,5
1980	116,8	141,1	154,8
Átlag	105,3	149,0	148,0

Megjegyzés. Lásd a 10. táblánál.

Az előzőkben azt vizsgáltam, hogy 1960 és 1980 között a szolgáltató ágazatok fejlesztésének háttérbe szorítása révén mennyiben gyorsul meg a gazdasági növekedés. Láttuk, hogy az ipar lényegesen kevésbé képes felszívni a termelési tényezőknek – a tendenciának megfelelő értékhez képest mutatkozó – többletét, mint a mezőgazdaság. Tekintettel arra, hogy a terciér szektorból hiányzó munkaerő és beruházások 70–80 százaléka kerül többletként az iparba, megállapítható, hogy a gazdasági növekedés jelenlegi ütemének biztosításához a szolgáltató ágazatok fejlesztésének lényegesen kisebb mértékű visszaszorítása is elegendő lett volna, illetve lenne.

*

Tanulmányomban a szolgáltató ágazatok helyzetét az iparral és a mezőgazdasággal való kölcsönös kapcsolatukban egy általános nemzetközi tendenciához mérve vizsgáltam. Láttuk, hogy a terciér szektor kevesebb, az ipar és a mezőgazdaság viszont több termelési tényezőhöz jut, mint amennyit a magyarországi fejlettségi szint indokol. Az elemzésből ugyanakkor nemcsak az derül ki, hogy az ország foglalkoztatottsági és beruházási szerkezete jelentősen eltér a nemzetközi irányzattól. Önmagában ez talán nem is mondana túl sokat, hiszen egyaránt tarthat egészséges vagy egészségtelen jelenséget. Ennél lényegesebbnek tartom azt, hogy a termelési tényezők elosztásának szerkezete és a teljesítmények struktúrája nem harmonizál, nem felel meg egymásnak. (A szolgáltatási teljesítmények hasznosságuk elismerésétől némileg függetlenül éppen szoros termelési és fogyasztási

tási meghatározottságuknál fogva „utat törnek” maguknak.) Fel kell tehát tennünk a kérdést: célszerű-e a termelési tényezőknek a szolgáltatások rovására történő elosztását évtizedekre érvényes gyakorlattá tenni?

Az aligha lehet kétséges, hogy bizonyos alapvető gazdaságpolitikai feladatok – például a szocialista iparosítás – indokoltá tehetik a szolgáltató ágazatok fejlesztésének időleges háttérbe szorítását. Mi történik azonban akkor, ha a tercier szektor visszaszorításának folyamata konzerválódik? Mivel – mint azt az előzőkben már részletesen kifejtettem – az anyagi termelés és a fogyasztás bővülése csak akkor lehetséges, ha a szolgáltatások növekedése is elér egy bizonyos szintet, a szolgáltató ágazatok munkaerővel és állóeszközökkel való nem megfelelő ellátottsága – egy ideig – nem annyira a teljesítmények alakulásában, hanem sokkal inkább azok minőségében érezteti hatását.

A szolgáltatások nem kielégítő és romló minősége rontja az anyagi termelés hatékonyságát. Érdemes utalni arra a vizsgálatra, amelyet A. C. Hirschman folytatott.⁸ Hirschman az infrastruktúra (a szolgáltatások kifejtéséhez szükséges potenciál) és a termelési költségek között a következő, számításokkal alátámasztott összefüggést állapította meg: a népgazdaság termelési költségei annál nagyobbak, minél kisebb az infrastruktúra volumene és viszont. Ha a szolgáltató ágazatok fejlesztésének háttérbe szorítása még tovább folytatódik, a szolgáltatási teljesítmények növekedésének – az anyagi termelés és a fogyasztás bővülése által meghatározott és ahhoz nélkülözhetetlen – alsó korlátját még a munkaerő és az állóeszközök túlságosan magas kihasználása mellett sem lehet elérni. Ebbe az irányba mutat az, hogy a tendenciától való eltérés a tercier szektor GDP-hez való hozzájárulásában időről időre nő. Elkerülhetetlennek látszik tehát, hogy a jövőben a termelési tényezők elosztásának szerkezetét közelítsük a teljesítmények struktúrájához. A kérdés megoldásában nyilvánvalóan csak viszonylag lassú előrehaladásról lehet szó, amelyet azonban – az előbb említett okok miatt – minél előbb el kell kezdeni.

IRODALOM

- Labour force statistics, 1959–1970. OECD. Paris. 1972. 397 old.
 Magyarország munkaerőhelyzete, 1960–1970 között. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1972. 118 old.
 Foglalkoztatottság és kereseti arányok. 1972. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1974. 508 old.
 Főbb népgazdasági folyamatok, 1973. Termelés, foglalkoztatottság, a lakosság jövedelmei, fogyasztás. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1974. 60 old.
 National accounts of OECD countries, 1960–1970. Paris. 1972.
 Beruházási adattár, 1950–1971. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1973. 395 old.
 Beruházási–építőipari adatok, 1972. Statisztikai Időszaki Közlemények 286. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1973. 123 old.
 Beruházási–építőipari adatok, 1973. Statisztikai Időszaki Közlemények 318. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1974. 174 old.
 Népgazdasági mérlegek, 1960–1970. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1971. 203 old.
 Népgazdasági mérlegek, 1970. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1971. 37 old.
 Népgazdasági mérlegek, 1971. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1973. 77 old.
 Népgazdasági mérlegek, 1972. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1973. 88 old.
 Népgazdasági mérlegek, 1973. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1974. 67 old.
 Agricultural commodity projections, 1970–1980. FAO. Rome. 1971.

РЕЗЮМЕ

Автор анализирует положение сектора обслуживания в Венгрии в 1960—1980 годы. Стремится ответить на вопрос, соответствует ли занимаемое обслуживанием место в народном хозяйстве, которое он характеризует с помощью трех показателей, уровню

⁸ A. C. Hirschman: Wirtschaftliche Kernfragen der negativen Infrastrukturpolitik. *Arbeit und Wirtschaft*. 1971. évi 7–8. sz. 4–6. old.

экономического развития страны. Автор соизмеряет положение венгерской экономики с общей международной тенденцией, которую он определяет на основании данных 18 стран-участниц Организации экономического сотрудничества и развития путем использования аналитического расчета регрессии. Раздельно рассматривает связь между уровнем экономического развития (переменный фактор), с одной стороны, и долей занятости, участием в капиталовложениях, вкладом в валовой внутренний продукт (факторы результата), с другой. Автор распространяет свой анализ на два других сектора народного хозяйства, определяет соответствующую уровню развития страны структуру занятости и капиталовложений. Приводит цифровые данные о списочном составе и капиталовложениях, недостающих в сфере обслуживания и представляющих собой избыток в промышленности и сельском хозяйстве. После этого стремится ответить на вопрос, имеется ли между промышленностью, сельским хозяйством и третичным сектором отличие в структуре распределения производственных факторов и структуре выработок, и если да, то в каком направлении. В заключение автор подытоживает экономические последствия, связанные с отставанием в развитии отраслей обслуживания.

SUMMARY

The author analyses the tertiary sector in Hungary in the period between 1960 and 1980. He tries to find out whether the relative weight of services in the national economy, characterized with three indicators, corresponds to the development level of the country. The Hungarian economy is compared to an international standard, determined on the basis of data for 18 OECD countries using analytic regression computation. The author investigates by pairs the correlation between economic development (explanatory variable) and employment rate, share in investments, contribution to gross domestic product, respectively (explained variables). He extends the analysis to the other two sectors of the national economy and determines the employment and investment structure corresponding to the development level of the country. Labour and investment missing in services and appearing at the same time as surplus in industry and agriculture are given in numerical terms. Then the author analyses whether there is any divergence between the structure of production factors (in industry, agriculture, and the tertiary sector) and the structure of outputs and if there is in which direction. Finally, he summarizes the economic consequences of neglecting the development of services.

A PULYKATENYÉSZTÉS FEJLŐDÉSÉNEK FŐBB JELLEMZŐI

DR. LÁSZLÓ LAJOSNÉ

Az élelmiszer-gazdaságon belül a különböző ágazatok súlyát azoknak a bel- és a külkereskedelemben betöltött szerepe határozza meg. Ebből kiindulva azoknak az ágazatoknak a fejlesztése indokolt, amelyeknek termékei vagy a belső fogyasztásban nélkülözhetetlenek, vagy az export gazdaságosságának javításában töltenek be fontos szerepet.

A pulykahústermelés növelését elsősorban exportérdekek indokolják. A termelt húsnak több mint kétharmadát – hosszabb idő óta – külfiacon értékesítik. A belső fogyasztás jelentősége nem nagy, az egy főre jutó évi 14,7 kilogrammos baromfi-fogyasztásból a pulykahús mindössze 0,25–0,30 kilogrammra tehető.

A negyedik ötéves terv célkitűzése szerint a pulykahústermelést a tervidőszak végére a kétszeresére kell növelni. Ez azt jelenti, hogy az 1970. évi 12 400 tonna helyett 1975-ben az ágazat hústermelése 25 000 tonna körül alakul. Az 1975-re vonatkozó éves tervelőirányzat is megerősíti a korábbi elképzeléseket; pontosan 24 200 tonnában szabja meg az ágazat évi hústermelését.

E termelési cél megvalósításához kedvező üzemgazdasági helyzetet teremtett a pulykatérőhelyek bővítésére külön – még a rekonstrukciós baromfi-program meghirdetése előtt – nyújtott 30 százalékos beruházási támogatás. (1970-től 1973-ig a pulykatenyésztés rekonstrukciójához nyújtott állami támogatás mértékét 50 százalékban határozták meg, amit 1973. január 1-től 30 százalékra módosítottak.) Ezenkívül az 1971-ben – és azóta már több ízben is – végrehajtott árszínvonal-növelés is erősítette az ágazat termelési pozícióját. A jelentős állami támogatás ellenére – mint azt szakmai körökben gyakran hangoztatják – az ágazat gazdasági pozíciója még jelenleg sem kielégítő, fejlődése nem megfelelő mértékű.

AZ EXPORT ALAKULÁSA

Hazánk a világ legnagyobb baromfiexportőrei közé tartozik. Vágóbaromfi-termelésünknek évente mintegy 20–25 százalékát exportáljuk. Az export volumene különösen az 1970-es évek elején jelentős mértékben emelkedett.

Pulykahúskivitelünk évente 8–9000 tonnára tehető. Ez az összes baromfi-exportnak 10–15 százalékát teszi ki, ugyanakkor a pulyka a baromfiágazat termeléséből mindössze 5–6 százalékkal részesedik. Ezek az arányok a pulykatartás exportban betöltött jelentős szerepére utalnak, noha az utóbbi években e tekintetben csökkenő irányzat figyelhető meg.

A pulykahúsexport előnyös a népgazdaság számára. Ezért a termelés kétharmada – napjainkban éppen úgy mint a háború előtti években – exportra ke-

rül. A kivitt pulykahús mennyiségét és arányát a vágott baromfi kivitelében az 1. tábla adatai mutatják.

1. tábla

A pulykahúsexport alakulása

Megnevezés	1938.	1962.	1965.	1970.	1971.	1972.	1973.	1974.
	évben							
Mennyiség (tonna)	1500	3420	7490	6350	7349	9655	7549	7810
Arány (a vágottbaromfiexport százalékában)	19,0	12,9	20,4	13,0	10,3	14,2	10,8	8,8

Forrás: Katona István – Németi Lászlóné: A hazai pulykahústermelés helyzete és fejlesztésének néhány közgazdasági kérdése. Agrárgazdasági Kutató Intézet Közleményei. Budapest. 1974.

Pulykahúskivitelünk jelenleg – a kisebb törzsállomány ellenére – majdnem kétszerese az 1938. évinek. A baromfiexportból való részesedése mégsem éri el a bázisidőszakit. Ez abból ered, hogy a baromfiexport általános növekedésén belül volumenét tekintve a csirkehúsexport volt a legjelentősebb. A pulykaexport volumene az összes baromfiexporthoz képest olyan kicsi, hogy még a jelentős mértékű volumennövekedés sem okozott észrevehető exportszerkezet-változást. Így például 1972-ben 2165 tonnával több pulykahúst vittünk külföldi piacra, mint 1965-ben, mégis a baromfiexportból való részesedése az 1965. évi 20 százalékról 14 százalékra esett vissza.

Pulykahúsexportunk egyik jellemző új vonása, hogy a kivitel éven belüli megoszlása ma sokkal egyenletesebb, mint korábban volt. Néhány évtizeddel ezelőtt a „karácsonyi piac” biztosította a pulykahús legnagyobb forgalmát. Az intenzívebben termelő hibridek és az új tartástechnológia kiterjedtebb alkalmazása ebben az ágazatban is egyenletesebb termelést, valamint növekvő tendenciájú exportot eredményezett.

Pulykahúskivitelünk nagy része (évente 6–7000 tonna) az utóbbi években rendszeresen a szocialista országokba kerül.

2. tábla

A pulykaexport alakulása a tőkés és szocialista piacokon

Megnevezés	1965.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.	1973.	1974.
	évben (tonna)								
Tőkés export	1076	1263	1494	1592	1522	1441	2111	2304	2130
Szocialista export	4441	4828	3830	2527	4828	5908	7544	5245	5680
<i>Együtt</i>	5517	6091	5324	4119	6350	7349	9655	7549	7810

Megjegyzés. Katona István és Németi Lászlóné idézett művéből vett adatok.

A szocialista piacon legnagyobb vásárlónk a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia, s ezt követi a Szovjetunió. A szocialista országokba történő kivitelünk az utóbbi évtizedben ugyan sokkal nagyobb volumenű, de mennyiségét tekintve lényegesen ingadozóbb, mint a tőkés exporté. Ez az ingadozás különösen az 1960-as évek végén volt nagyobb mértékű, ami elsősorban a kisebb hazai termelés következménye.

A tőkés piacokra kerül a kivitt termék egyharmada, mintegy 2–2200 tonna. Fő vásárlónk a Német Szövetségi Köztársaság, esetenként 700–900 tonna mennyiségben. Ezenkívül a magyar pulyka a svájci, az ausztriai és az angliai piacokon is versenyképes mind minőség, mind pedig csomagolás tekintetében. Újabban – kizárólag az olasz piacra – élő pulykát is szállítunk, évente mintegy 80–90 vagonos mennyiségben.

Részen a baromfihús iránt világszerte megnövekedett kereslet hatására a tőkés és a szocialista piacon 1968 óta egyaránt emelkedett az exportált baromfitermékek árszínvonala.

3. tábla

Az exportátlagárak alakulása

Megnevezés	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.	1973.	1974.
	évben						
Tőkés piacon							
Vágott baromfi							
Dollár tonnánként	522,0	616,0	601,0	630,0	676,0	982,6	908,6
Index: 1968. év = 100	100,0	118,0	115,1	120,6	129,5	188,3	174,1
Vágott pulyka							
Dollár tonnánként	633,6	721,4	568,4	595,4	614,7	952,6	815,7
Index: 1968. év = 100	100,0	113,8	89,7	93,9	97,0	150,3	128,7
Szocialista piacon							
Vágott baromfi							
Rubel tonnánként	649,2	635,3	644,2	643,2	696,5	659,0	668,4
Index: 1968. év = 100	100,0	97,9	99,2	99,0	107,3	101,5	103,0
Vágott pulyka							
Rubel tonnánként	722,6	716,4	761,1	746,5	787,3	767,1	788,8
Index: 1968. év = 100	100,0	99,1	105,3	103,3	108,9	106,2	109,2

Megjegyzés: Katona István és Németi Lászlóné idézett művéből vett adatok.

Az 1973–1974. évi exportárak – a korábbi évekével összehasonlítva – az összes baromfira és a pulykahúsra vonatkozóan egyaránt igen kedvezőknek tekinthetők. Kérdés azonban, hogy az árszínvonalnak az elmúlt években megfigyelt emelkedését mennyire lehet tendenciának tekinteni, vagy csupán pillanatnyi konjunkturális változásról van-e szó, amelyre távlatilag nem ajánlatos építeni.

Egészen más kép rajzolódik ki a pulykának a tőkés piacokon kialakult árszínvonaláról, ha azt nem az előző évek alacsonyabb áraival, hanem az egyes években belül a különböző baromfifajok exportáraival vetjük össze. Ebben az összehasonlításban már korántsem olyan kedvező a pulyka árszínvonala, mivel csak a csirke (egész), a tyúk és a kacsza árát múlja felül. A tőkés piacokon tehát főként más baromfifajok, elsősorban a liba és az egyéb baromfitermékek – például a darabolt csirke – ára a legkedvezőbb. (Lásd a 4. táblát.)

Az export gazdaságosságának megítélésakor a különböző baromfifajok és azok termékei más-más elbírálás alá esnek. Nem egyformák az egységnyi termék előállításának ráfordításai sem baromfifajonként, sem pedig hasznosítási irányonként. Ezenkívül az egyik baromfifaj termelési feltételei között már hosszabb idő óta szerepel a beruházási támogatás, másoknál nem. Az importált fehérjetakarmányok árkülönbözetének figyelembevétele is nagymértékben differenciálja a különböző termelési ágakat. Az exportgazdaságosság reális meghatározásánál ezeket a tényezőket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Mindezeket figyelembe véve

az összehasonlítást az 1972. évi dollár-, illetve rubelkitermelési mutatókkal lehet és célszerű elvégezni. (Lásd az 5. táblát.)

4. tábla

A vágott baromfi átlagára a vágott pulyka árának százalékában a tőkés piacon

Megnevezés	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.	1973.	1974.
	évben						
Csirke (egész)	68,4	62,7	83,2	80,9	91,2	85,5	88,8
Csirke (darabolt)	114,4	117,1	150,6	155,4	172,4	150,8	184,8
Liba (egész)	103,9	108,6	143,5	154,4	170,8	129,5	156,0
Liba (darabolt)	137,3	187,7	266,2	290,3	246,0	244,6	265,0
Kacsa	72,9	73,5	88,1	87,8	88,3	86,4	90,2
Pulyka	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tyúk	66,7	56,4	—	83,9	126,8	96,7	74,3
Gyöngyös	101,8	102,6	141,3	127,1	143,1	113,6	100,5

5. tábla

Az egy dollár, illetve rubel árbevételre jutó ráfordítás 1972-ben

Megnevezés	Forint/ dollár	Forint/ rubel
Pecsenyecsirke	79,0	59,0
Pulyka	74,0	52,0
Liba	48,0	62,0
Kacsa	56,0	50,0
Gyöngyös	49,0	—
Libamáj	47,0	—
Konzerv	—	—
A baromfitenyésztés átlaga	69,0	57,0
Az állattenyésztés átlaga	62,0	53,0

Megjegyzés: MÉM Statisztikai és Gazdaságelemző Központ adatai.

Az egy dollár, illetve rubel árbevételre jutó 1972. évi ráfordítás alapján megállapítható, hogy a tőkés exportban a libának és termékeinek a dollárkitermelése a legjobb. Ugyanakkor ezek az adatok arról is informálnak, hogy ezen a piacon a pulykahús dollárkitermelése kedvezőtlen, ennél csak a csirkehúsé rosszabb. A szocialista piacokon viszont a pulyka ára is kedvezőnek tekinthető. Ez nemcsak 1972-re, hanem az utóbbi néhány évre is jellemző, és ez a magyarázata annak, hogy pulykahúskivitelünk nagyobb hányadát huzamosabb idő óta a szocialista piacokon értékesítjük.

Az export várható alakulásáról vagy legalábbis az erre vonatkozó elképzelésekről nehéz ma egyértelműen képet alkotni. A nemzetközi szakirodalomban található adatok és az ide vonatkozó vélemények arra utalnak, hogy az utóbbi tíz évben a pulykahús iránti fogyasztói igény növekedett. Az importáló országok azonban a megnövekedett igényeket egyre inkább hazai termelésük fokozásával, nem pedig az import növelésével igyekeznek kielégíteni. Ilyen körülmények között pulykaexportunk fokozása nem mentes a gondoktól, sőt a jövőben még külpiacaink megtartása miatt is mind a tőkés, mind a szocialista piacokon egyre élesedő versenyre kell számítanunk.

Az árszínvonal további kedvező alakulása is kétséges. Éppen ezért megfontolandó, hogy a dráguló importált fehérjetakarmányok felhasználása révén előállítható pulykahús termelését érdemes-e tovább növelni. A külpiaci elhelyezési lehetőségeket, valamint a belső fogyasztást is figyelembe véve úgy látszik, hogy szükségletünket a tervezettnél lényegesen kevesebb, évente mintegy 14–15 000 tonna pulykahús termelése is fedezné.

A TERMELÉS HELYZETE

A pulykatartásban éppen úgy mint a többi állattenyésztési ágazatban, a termelés legfőbb bázisát a törzsállomány jelenti. Az állomány nagysága tehát a termelőkapacitás egyik meghatározója. A másik alapvető tényező a termelési színvonal, amelyet már az adott fajta, termelési technológia, tartási körülmény és az üzemtípus (kis- vagy nagyüzem) is számottevően befolyásol.

A pulykatartásnak régi hagyományai vannak hazánkban. Ezt a baromfifajt különösen az alföldi tanyákon tartották előszeretettel. 1928-ban 0,76 millió törzspulyka volt az országban, ami akkor a baromfiállomány 2,4 százalékát jelentette. 1938-ra csökkent ugyan a pulykatartás mértéke, de még ekkor is 0,32 milliót írtak össze. A pulykatenyésztés ebben az időben elsősorban legelőkön, külterjes tartásmóddal folyt. Jelenleg a törzspulykaállomány alig haladja meg a 0,2 milliót. Tehát e téren a termelőkapacitás jelentős mértékben csökkent.

A 6. tábla adatai szerint a pulykaállomány az utóbbi években szinte állandó jelleggel csökkent.

6. tábla

A törzspulykaállomány alakulása (tavaszi összeírás)

Év	A törzspulykaállomány		
	száma (ezer- darab)	az 1938. évi százaléká- ban	a baromfi- állomány százaléká- ban
1938	320	100,0	1,8
1965	282	88,0	0,9
1966	206	64,5	0,7
1967	252	78,7	0,8
1968	196	61,3	0,6
1969	161	50,4	0,6
1970	214	67,0	0,6
1971	250	78,0	0,7
1972	210	68,7	0,7
1973	212	66,3	0,7

Az állomány jelentős csökkenését nem csupán a kisüzemi tartási körülmények megváltozása okozta (a tanyák jó részét felszámolták), hanem az ágazatban lezajlott fajtacseré is elősegítette. A korábban tartott nagytestű bronzpulykák egy részét az iparilag gazdaságosan feldolgozható, a piaci igényeknek jobban megfelelő, korábban érő, kisebb testű hibridek váltották fel. A fajtaváltás azonban csak lassan, az igényesebb állatok tartási feltételei megteremtésének ütemében halad. Emiatt a nagyüzemek állományának növekedése nem ellensúlyozza a háztáji állomány csökkenését.

A törzspulykák több mint 40 százalékát – a növekvő nagyüzemi arány ellenére – még ma is a hagyományos külterjes tartási módnak megfelelő körülmények között a kisüzemekben tartják.

7. tábla

A törzspulykaállomány szektoronkénti megoszlása
(százalék)

Év	Allami szektor	Mezőgazdasági termelőszoövetkezet	Egyéb gazdaságok	Összesen
1965 . .	5,7	40,9	53,4	100,0
1970 . .	13,1	37,5	49,4	100,0
1971 . .	10,5	45,4	44,1	100,0
1972 . .	19,6	42,1	38,3	100,0
1973 . .	20,8	37,3	41,9	100,0

Megjegyzés. A Központi Statisztikai Hivatal adatai.

Hozzávetőleges számításaink szerint a mintegy 100–110 000 nagyüzemi törzspulyka, helyesebben felnőtt pulyka közül is csak 80–90 000 alkalmas az intenzív termelésbe bevonható hibridpulykák szaporítására. Ezek elsősorban a hazai, iparszerűen működő broiler pulykahústermelő telepeket elégítik ki naposállatokkal. Ezenkívül újabban ezek termeléséből tenyésztőjást, esetenként napospipét is exportálunk főként a szocialista országokba.

A pulykatenyésztés egyik mutatója az egy törzsállatra jutó utódok száma. A tenyésztés sikerét és a szaporítás eredményességét ugyanakkor a keltető üzem munkája is nagymértékben befolyásolja. Az itt folyó munka szakszerűsége, az alkalmazott keltetési technológia színvonala különösen a nagyüzemi törzsállomány növekedésével, a tenyésztőjás-termelés fokozódásával vált kiemelt jelentőségűvé. Az utóbbi években 3,5–4,0 millió, az 1965. évnek közel kétszerese a géppel keltetett napospipék száma.

8. tábla

A gépi pulykakeltetés alakulása

Év	Kikelt napospipe (ezer darab)	Index: 1965. év = 100	Kelési százalék	Egy nagyüzemi törzsállatra jutó szaporulat* (darab)
1965	2162	100,0	77,5	16,5
1969	2368	109,5	78,0	32,9
1970	3519	162,8	63,8	32,6
1971	4057	187,6	60,5	29,2
1972	4151	192,0	61,5	30,5
1973	3712	171,7	59,9	28,3
1974	3536	169,6	66,1	20,3

Megjegyzés. Országos Állattenyésztési Felügyelőség Kisállattenyésztési Osztályának adata.

* E mutató a ténylegesnél kisebb, a statisztikai kimutatásokban szereplő állomány ugyanis nemcsak a tényleges törzsállatokat, hanem a 3 hónaposnál idősebb növendékeket is tartalmazza. Mivel azonban az egyes éveket jellemző adatok tartalmilag azonosak, ezért – pontosabb adatok hiányában – ezek is alkalmasak lehetnek a nagyüzemi szaporulati mutató 1969 óta tapasztalható csökkenő tendenciájának érzékelésére.

A gépi keltetés számszerű növekedésével nem járt együtt a szaporulati mutató javulása. Egy nagyüzemben tartott törzspulykára számítva 1974-ben 10–12 darabbal kevesebb napospipe jut, mint 1969-ben. Ez a visszaesés – a kismértékű napospulykaexporttól eltekintve – nemcsak abból ered, hogy a tenyésztők keltethetősége a különböző tartás- és takarmányozási hiányosságok, valamint a Mecsek-hibridnél jelentkező genetikai állományromlás miatt időközben rosszbodott, hanem abból is, hogy a keltetési technológia, a keltetői munka hatékonysága az utóbbi években nem volt kielégítő. A keltetőállomásokon működő gépek jó része előregedett, s ezért nem felel meg a korszerű keltetési és higiéniai követelményeknek. E vonatkozásban a rekonstrukciós program sikeres végrehajtása hozhat mérhető eredményt.

A keltetői munka e negatív vonása mellett kedvezőnek tekinthető a napos-állat-ellátás 1971 óta megoldott folyamatossága. Aligha vitatható, hogy ennek megvalósítása – a szülőpárok rotáció szerinti termelésén túl – a keltetőkben folyó munka nagyfokú szervezettségétől is függött.

Jelenleg az ország kis- és nagyüzemei együttvéve 14–15 000 tonna vágópulykát, az 1938. évinek csaknem kétszeresét termelik. A termelés intenzitására, a törzsállomány kihasználására jellemző, hogy az egy törzsállatra jutó hústermelés 1938-ban mindössze 25 kilogramm volt, jelenleg pedig megközelíti a 70 kilogrammot. Tehát a termelési kapacitás másik meghatározója, az állomány termelési színvonala szinte össze sem hasonlítható a háború előttivel.

9. tábla

A vágópulyka- és az összes vágóbaromfi-termelés alakulása

Év	Vágópulyka-		Összes vágóbaromfi-		Az összes baromfihús-termelésből vágópulyka (százalék)
	termelés				
	vagon	Index: 1938. év = = 100	vagon	Index: 1938. év = = 100	
1938 . . .	808	100,0	15 858	100,0	5,1
1955 . . .	463	57,3	15 212	95,9	3,0
1959 . . .	553	68,4	15 975	100,7	3,5
1960 . . .	606	75,0	15 351	96,8	3,9
1965 . . .	1 309	162,0	20 071	126,6	6,5
1970 . . .	1 274	154,0	28 064	177,0	4,5
1971 . . .	1 350	167,0	29 630	186,8	4,6
1972 . . .	1 540	190,5	28 700	180,9	5,4
1973 . . .	1 364	168,8	30 814	194,3	4,4

Megjegyzés. A Központi Statisztikai Hivatal adatai.

Vágóbaromfiból – nagy részét a csirke adja – már 1959-ben is többet termeltünk, mint 1938-ban. A pulykahústermelésben viszont csak később, 1962 után értük el a háború előtti szintet. Ebben az ágazatban a fejlődés tehát sokkal lassúbb volt, mint ahogy ezt a vágóbaromfi együttes termelésénél tapasztalhattuk. Ennek az a magyarázata, hogy az iparszerű nagyüzemi termelési mód a csirkénél 5–6 évvel korábban alakult ki, mint a pulykánál, s következésképpen e termék – magas aránya miatt – meghatározta az összes vágóbaromfi-termelés növekedésének ütemét is.

A biológiai, technikai és technológiai fejlődés hatására az 1962–1973. években valamennyi baromfifajnál erőteljesen növekedett a termelési színvonal. Ezt

az egy törzsállatra jutó vágóállat-termelési mutató alakulása igen meggyőzően fejezi ki.

10. tábla

Az egy törzsállatra jutó vágóállat-termelés
(kilogramm)

Megnevezés	1962.	1973.	Index: 1962. év = = 100
	évben		
Tyúkféle	4,2	7,7	183,3
Liba	27,0	52,5	194,8
Kacsa	34,0	35,6	104,7
Pulyka	31,2	64,3	206,1

A vizsgált időszak alatt a baromfifajok közül a legjelentősebb hozamnövekedés a pulykánál tapasztalható. A termelési eredmények értékét tovább növeli az a tény, hogy a korábban szinte általánosan tartott bronzpulykákat nagyobb átlagsúlyban értékesítették, mint a jelenlegi, középtestűnek számító hibrideket. Hasonló a helyzet a liba termelését kifejező mutató alakulásánál is.

A termelés növekedését több köz- és üzemgazdasági tényező együttes hatása eredményezte. Ezek közül a termelői árszínvonal növekedése mellett döntő jelentőségű volt az új fajta és az új tartástechnológia bevezetése.

Mindezek ellenére az egész ágazat termelési színvonalával, a termelői kapacitás kihasználásával országos szinten ma sem lehetünk elégedettek. Elsősorban azért, mert a pulykaállomány közel 50 százalékát tartó kisüzemekben a külterjes tartás miatt ma is igen alacsony színvonalú termelés folyik. Ezek a gazdaságok állományuk magas aránya ellenére is mindössze 20 százalékkal járulnak hozzá az ország pulykahústermeléséhez, bár a belső ellátásban lényegesen nagyobb a jelentőségük (a hazai fogyasztás 50 százalékát ezek a gazdaságok fedezik). Míg a kisüzemekben tartott egy törzspulykára évente csupán 24–26 kilogramm, addig a nagyüzemekben átlagosan 107 kilogramm vágópulyka jut. A termelési rendszerekben tartott pulykahibridek hozama ez utóbbi gazdaságokénál is magasabb, 140–160 kilogramm körül alakul.

A fajlagos hozamok további növelése tehát az iparszerű termelésre alkalmas termelőkapacitás bővítésével, a termelési rendszerek továbbfejlesztésével érhető el. E célkitűzés megvalósítása egyúttal azt is jelentené, hogy a jelenleginél lényegesen kevesebb törzsállattal is számottevően fokozhatnánk a pulykahústermelést.

AZ ÁRUTERMELÉS MENNYISÉGE ÉS ARÁNYA

Magasabb termelési szint általában több árut jelent a pulykatartásban is. Így a termelés színvonalához kétségtelenül szorosan kapcsolódik az árutermelés alakulása is, noha ez utóbbi arányát az üzemtípus nagymértékben meghatározza.

A baromfifajok közül – a libát kivéve – a pulykánál a legnagyobb arányú az árutermelés. Az országban termelt pulykahúsnak 75–80 százaléka rendszerint piacra kerül, ez az arány a tyúkféléknél 48, a libáknál 70, a kacsnál 58 százalék körül alakul. Ez nemcsak azért van így, mert a pulykahúst legkevésbé kedveli a magyar fogyasztó, hanem azért is, mert e terméknek viszonylag kedvező a felvásárlási ára. (Lásd a 11. táblát.) Ezért a még nagyobb jövedelmű háztáji gazdaságok is termelésük nagy részét piacra viszik, és csak igen kis hányadát fo-

gyasztják el saját háztartásukban. A kisegítő és az egyéni gazdaságok pedig csaknem kizárólag árutermelésük növelése miatt tartják ezt az állatfajt.

11. tábla

A felvásárlási átlagárak alakulása

Megnevezés	A kilogrammonkénti átlagár			
	1973-ban		1974-ben	
	forint	a pulyka árának százaléká- ban	forint	a pulyka árának százaléká- ban
Csirke	22,75	82,1	22,75	82,1
Tyúk	17,00	61,2	19,00	68,6
Gyöngyös	31,00	111,9	31,00	111,9
Pecsenyekacsa	22,30	80,5	23,00	82,8
Hízott kacsa	23,00	82,8	23,00	82,8
Pulyka	27,70	100,0	27,70	100,0
Pulyka élő, exportra	29,00	104,7	29,00	104,7
Pecsenyeliba	26,70	97,0	26,70	97,0
Hízott liba	32,70	118,1	32,70	118,1

Megjegyzés. A Baromfifeldolgozó Vállalatok Trösztjének adatai.

Az 1973. és 1974. évi termelői árszínvonal szerint a pulyka ára kedvező, csak a meglehetősen nagy kockázattal, termelési bizonytalansággal előállítható hízott liba és a kis volument jelentő gyöngyös felvásárlási ára magasabb.

A vágott pulyka forgalmazásában kétféle értékesítési forma terjedt el. A forgalomba kerülő termék nagy része állami felvásárlás útján kerül a fogyasztókhoz, kisebb részét – mintegy 7–8 százalékát – pedig a szabadpiacon értékesítik. A pulykahústermelés fejlődésével, különösen a hibridek termelésbe állításával az árutermelés mennyisége is rohamosan nőtt. Az utóbbi években mintegy 10–11 000 tonna vágópulykát vásárolt fel az állami baromfiipar.

12. tábla

A pulykafelvásárlás alakulása és szektorok szerinti megoszlása

Év	Állami szektor		Mezőgazdasági termelő- szövetkezetek		Egyéb gazdaságok		Összesen	
	Mennyi- ség (tonna)	Arány (száza- lék)	Mennyi- ség (tonna)	Arány (száza- lék)	Mennyi- ség (tonna)	Arány (száza- lék)	Mennyiség (tonna)	Arány (százalék)
1966	497	5,2	7 544	78,7	1 539	16,1	9 580	100,0
1967	321	3,0	8 940	83,2	1 479	13,8	10 740	100,0
1968	293	3,7	6 751	85,6	841	10,7	7 885	100,0
1969	564	8,8	5 281	82,0	595	9,2	6 440	100,0
1970	1 505	14,9	7 894	77,3	786	7,8	10 185*	100,0
1971	1 575	13,7	9 399	82,0	476	4,2	11 450*	100,0
1972	1 920	14,2	11 264	83,0	379	2,8	13 563*	100,0
1973	1 664	14,0	9 829	82,6	404	3,4	11 897*	100,0
1974	11 190	100,0

* A kaposvári baromfifeldolgozó felvásárlási adatai nélkül.
Megjegyzés. A Baromfifeldolgozó Vállalatok Trösztjének adatai.

A felvásárolt vágópulyka nagy része (80–83%) a közös és mintegy 14 százaléka az állami gazdaságokból kerül ki. Ugyanakkor a kisüzemek részesedése az árutermelésből a korábbi évekhez mérten elenyésző, alig haladja meg a 2–3 százalékot. Ez utóbbi szektor árutermelésének csökkenése egyrészt a törzspulykák számának visszaesésével, másrészt a kisüzemek mostoha termelési feltételeivel (hagyományos fajták, extenzív tartási körülmények) függ össze.

A TERMELÉSFEJLESZTÉS LEHETŐSÉGEI

A pulykahústermelés főbb jellemzőinek rövid áttekintése után azt is megvizsgáltuk, hogy a negyedik ötéves terv előirányzatának teljesítésére milyen reális lehetőségek vannak ebben az ágazatban.

Az idevonatkozó adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a tervidőszak eddig eltelt négy évében a több irányú állami támogatás ellenére mindössze 2–3000 tonnával növekedett a pulykahústermelés. Így az előirányzott 25 000 tonnás mennyiség megtermelése nem látszik könnyen teljesíthető, egyszerű feladatnak. Ehhez ugyanis vagy a törzspulykák számát, vagy az egy állatra jutó hozamot kellene az 1970. évi mennyiség kétszeresére növelni. E két termelési tényező ilyen feszített mértékű javítása azonban akadályokba ütközik.

A törzsállomány növelésének lehetőségei erősen korlátozottak. E kérdést az eltérő üzemi adottságok miatt indokolt szektoronként részletesebben is megvizsgálni. Megfigyeléseink szerint azok a termelési körülmények, amelyek előidézték a kisüzemi törzspulykaállomány utóbbi években tapasztalható folyamatos csökkenését, jelenleg is változatlanul fennállnak, s a jövőben is számolnunk kell velük. Ezért a kisüzemekben a pulykaállomány további csökkenésével kell szembenéznünk. Egyébként is ez a szektor kizárólag hazai fogyasztásra termel, amelynek növelése a jelenlegi árszerkezet mellett nehezen képzelhető el.

Ily módon állománynövelésre csakis a nagyüzemekben gondolhatunk. Itt sem egyértelmű azonban a termelőkapacitás bővítésének lehetősége és szükségessége. Legfőként azért nem, mert e szektor állományának átlagos termelőképessége sem megfelelő színvonalú, s emellett az új pulykaférőhelyek létesítésének költségei is igen magasak. A jelenlegi nagyüzemi viszonyokból kiindulva, a terv teljesítéséhez mintegy 70–80 000 új pulykaférőhelyet kellene létesíteni, ami olyan nagy épület- és technológiai beruházással jár, amit az ágazat kedvező (30 százalékos) állami támogatással sem tud megoldani. Az ilyen nagy mértékű állománybővítésre az ágazat jelenlegi átlagos jövedelmezőségi színvonala sem ösztönöz. Ezért az ökonomiai szempontokat is figyelembe véve elsősorban azoknak az üzemeknek a termelőkapacitását indokolt növelni, amelyekben a termelés gazdaságosan szervezhető, a termelés hatékonysága leginkább biztosított. Ezt csakis a termelési rendszerek termelőállományának további fejlesztésétől, újabb szülőpárok termelésbe állításától remélhetjük.

Ha az állománybővítés kizárólag a termelési rendszerekre vonatkozna, vizsgálataink szerint elegendő lenne a hibridpulyka szülőpárok számát 30–35 000-rel növelni. Az egy szülőpárra jutó 150–160 kilogrammos hústermelés ugyanis ezen állományoknál joggal elvárható, szemben a nagyüzemek átlagos 105 kilogrammos hozamával. A pótlólag beállításra kerülő állomány férőhely-kapacitásának beruházási igénye még így is – hozzávetőleges számítás szerint – 60–70 millió forintra tehető.

A számított nagy beruházási igény – a jelenlegi anyagi erőforrásokat ismerve – többoldalú mérlegelést kíván elsősorban a tekintetben, hogy a külpiazi érté-

kesítési lehetőségek a dráguló importtakarmányok mellett kifizetődővé, illetve indokolttá teszik-e az ilyen áron elérhető termelésfejlesztést.

A jelentős állománybővítés helyett sokkal realisabb célkitűzésnek látszik azoknak a zavaró körülményeknek a megszüntetése, amelyek az állomány nagyarányú ingadozását előidézik, és az utóbbi három évben már csökkenését is okozták. Valójában állománybővítés helyett sokkal helyesebb, ha a jelenlegi nagyüzemi termelőkapacitásoknak biztosítunk olyan termelési feltételeket (takarmány, elhelyezés, állategészségügy), amelyek biztosítják, hogy az állatok maximális termelőképességüket kifejtthessék.

РЕЗЮМЕ

В очерке автор занимается положением производства индейки в Венгрии, излагает характерные черты развития индейководства. Так как рост производства обусловлен главным образом интересами повышения экспорта, автор вкратце останавливается на движении количества индейки, экспортированной на рынок социалистических и капиталистических стран за последние годы и ее доли ко всей продукции.

На основе ретроспективных данных за ряд лет автор оценивает экономическую позицию этой отрасли по реляциям, исходя при этом из сопоставления внешних цен на птице—мясо и индейку.

Несмотря на имеющее место развитие производства индейки, автор подвергает критике настоящий средний уровень производства этой отрасли. Критика относится главным образом к тому, что в мелких хозяйствах, где в настоящее время имеется почти 50% всей численности индеек, из-за экстенсивного вида разведения этой птицы, производство находится на низком уровне. Так как выход мяса пород выращенных в производственных системах, составляет многократную величину по сравнению со стадом в мелких хозяйствах, по мнению автора дальнейший рост выхода мяса, а также выполнение плановых задач наиболее эффективно могут быть достигнуты путем расширения численности индюшек в промышленных системах. В то же время автор подсчитал и то, что для увеличения численности этой птицы потребуются капиталовложения в размере примерно 60—70 млн. форинтов.

SUMMARY

In her study the author deals with turkey-meat production in Hungary and discusses the main characteristics of its development. Since the increase in the production is justified mainly by export demand the author investigates the changes in the amount of turkey-meat exported to capitalist and socialist markets in the recent years as well as the changes in its share in total production.

Relying on data going back to several years and starting from the comparison of the prices of slaughter poultry and turkey on foreign markets she evaluates the economic position of this branch both on the capitalist and socialist markets.

Despite the progress in turkey-meat production she criticizes the present general production level of the branch. Her criticism is based first of all on the fact that in the small farms where nearly 50 per cent of the turkey-stock can be found — because of extensive farming — the production is at a low level even now. Since meat production of the hybrids kept in production systems is many times higher than that of turkeys in small farms a further increase in production, fulfilment of the plan-tasks can be realized, in the author's opinion, with best rentability by widening production capacity suitable for industrial production. She assesses at the same time that investment demand for building new production capacities can be estimated at 60—70 million Forints.

AZ ÁGAZATI KAPCSOLATOK MÉRLEGE EGYSÉGES ÁRBÁZISON (I.)*

HAMZA LÁSZLÓNÉ – SZAKOLCZAI GYÖRGY

Tanulmányunkban az ágazati kapcsolati mérlegek egységes árbázisra való átszámításának módszerével, valamint az ennek alkalmazásával elért eredmények ismertetésével foglalkozunk. Az első részben az általános közgazdasági összefüggéseket és a kapcsolódó kutatásokat tárgyaló bevezető után a probléma definiálását adjuk, majd a megoldás alapelveit, továbbá a termékadók ezen alapelveken alapuló feldolgozását ismertetjük. A tanulmány második része a külkereskedelmi forgalommal kapcsolatos pénzügyi megkülönböztetések azonos szellemű feldolgozását és egyes kiegészítő kérdések megoldását, végül az ágazati kapcsolati mérlegek ezen elveknek megfelelő összeállítását mutatja be. A munka általános jelentősége messze túlnyúlik az itt részletezett statisztikai–módszertani jellegű eredményeken. Ezek a számokon alapulnak a termelés és az export reális költségeivel foglalkozó számításaink (ezekre még visszatérünk), valamint egyes korábbi modelljeink, továbbá – ami a legfontosabb – a pénzügyi szabályozó rendszer továbbfejlesztésével kapcsolatos, elméleti megfontolások mellett e számításokkal alátámasztott javaslataink. Ezekkel az összefüggésekkel más publikációk foglalkoznak.

A közgazdasági összefüggéseket legcélszerűbb a pénzügyi szabályozó rendszer 1968. január 1-én bevezetett reformjából kiindulva tárgyalni. A gazdaságirányítási rendszer reformjának, valamint az ehhez kapcsolódó árrendezésnek az volt az egyik legfontosabb célja, hogy megszüntesse a korábbi értékelési rendszer egyes irracionális elemeit, ezzel növelje a tisztánlátást, reálisabbá tegye a gazdasági kalkulációkat, és ily módon előmozdítsa a döntési struktúra decentralizációját vagyis a nagyobb vállalati önállóság kialakulását ennek minden gazdasági előnyével együtt.

Ezek a szempontok nyilvánvaló módon szorosan összefüggenek, mert ha az árrendszer torzított és rosszul orientált, akkor a nyereségérdekeltség alapján hozott vállalati döntések nem lehetnek népgazdasági szempontból helyesek. E célok érdekében az árrendezés az egységes normatív elvonások elvére épült fel; a termelő felhasználás körében megszüntette a forgalmi adókat és árkiegészítéseket; igyekezett közelebb hozni egymáshoz a bel- és a külföldi árakat, és bevezette az egységes devizaszorzókat. A rendezés alapelveivel tulajdonképpen ellentétes volt a termelési és az export termelési adók, valamint a termelési és az exporttámogatá-

* A tanulmány az Országos Anyag- és Árhivatal, a Külkereskedelmi Minisztérium, az Országos Tervhivatal, a Pénzügyminisztérium, a Központi Statisztikai Hivatal és az OT Tervgazdasági Intézet megbízásából az INFELOR Rendszertechnikai Vállalat Ökonometriai Osztályán összeállított anyagok (17), (18), (19) alapján készült. Az itt leírtak ennek ellenére a szerzők személyes nézetei, és nem feltétlenül azonosak az említett hatóságok, illetve szervek álláspontjával.

sok kiterjedt rendszere. Az eredeti elképzelések szerint azonban ezeknek a pénzügyi megkülönböztetéseknek csak átmeneti szerepük lett volna. Mindezeket az elemeket a nyereségszabályozás bonyolult rendszere foglalta össze annak érdekében, hogy a differenciált jövedelmezőség ne vezessen megengedhetetlen mértékű társadalmi feszültségekre.

Ezeket az elveket már eleve nem lehetett következetesen érvényesíteni, az azóta eltelt idő alatt viszont nemhogy közeledtünk volna ehhez az eredetileg helyesnek tartott megoldáshoz, hanem inkább távolodtunk tőle. Egyrészt alábecsültük a gazdaságtalan termelés visszaszorításával kapcsolatos nehézségeket, másrészt a tőkés gazdaságban a legutóbbi évek folyamán lezajlott események nagymértékben korlátozták cselekvőképességünket, de – harmadrészt – arra is rá kell mutatni, hogy a korábbi kedvező éveket nem használtuk fel kellő céltudatossággal az alapvető strukturális problémák és feszültségek megoldására. Ennek folytán ma az elvben egységes normatív elvonások a különböző mentesítések folytán valójában nagymértékben differenciáltak; a termelési folyamathoz kapcsolódó termékadók – főként az árkiegészítések –, valamint a termelési elvonások és termelési támogatások szerepe a legutóbbi években nem csökkent, hanem növekedett; az egységes devizaszorító csak korlátozott körben érvényesül; fennmaradt, sőt bonyolultabbá vált az exporthoz és az importhoz kapcsolódó elvonások és támogatások kiterjedt rendszere; végül a különböző kivételek és ágazati specialitások folytán a nyereségszabályozás rendszere is bonyolultabbá vált. Emellett e pénzügyi tételek nagyrészt nem azokban az ágazatokban mutatkoznak meg, amelyekhez gazdasági funkciójuk szerint tartoznak: a forgalmi adók és az árkiegészítések nagy része a belkereskedelemben, az exporttal és az importtal kapcsolatos pénzügyi tételek pedig részben a külkereskedelemben realizálódnak, és ehhez a kisebb súlyú problémák egész sora kapcsolódik.

Ennek a helyzetnek talán az a legfontosabb következménye, hogy a hazai termelés és ezen belül különösképpen az export reális költségét szinte lehetetlen megállapítani¹. Az árak a pozitív és a negatív, tehát elvonás és támogatás jellegű pénzügyi tételek egész sorának közvetlen és közvetett hatását tartalmazzák; e tényezők összesített hatását hagyományos eszközökkel nem is lehet nyomon követni. Ennek folytán az eddig használt módszerekkel nem lehet megállapítani, hogy a termelés és az export voltaképpen mibe kerül. A probléma még bonyolultabbá és még áttekinthetlenebbé válik, ha a hazai termelés költségeit nem önmagukban, hanem a külföldi beszerzési és értékesítési lehetőségekkel összehasonlítva vizsgáljuk. Ilyen körülmények között a termelési politikára, valamint a nemzetközi együttműködésre vonatkozó döntések számításokkal való megfelelő megalapozása súlyos nehézségekbe ütközik, vagy sok esetben majdnem lehetetlenné válik. Ez indokolja a kérdés iránti nagy érdeklődést; a pénzügyi megkülönböztetések teljes körét *Böröczfyné Schmidt Katalin* (2) rendszerezte, a közgazdasági összefüggésekkel pedig egy nagyobb munkaközösség foglalkozott.

A termelés és az export reális költségeinek meghatározására ilyen körülmények között elvben a jól ismert input-output inverz számítások használhatók fel. E módszerrel el lehet különíteni a pénzügyi megkülönböztetések tovagyrúzó és halmozott hatásait, és így módon – ezek leválasztásával – elvben meg lehet állapítani, hogy mi volt a termelés és ezen belül az export tényleges költsége. A pénzügyi

¹ Természetesen az exportra termelés is hazai termelés, a reális költségek megállapítása esetén azonban mégis az exportra termelés elkülönített kezelésére van szükség. A hazai (értékesítési célú) termelés esetén az egy forint termelési érték reális költségeinek vizsgálatával célszerű foglalkozni, az exportra termelés esetén viszont az egységnyi kitermelt külföldi fizetőeszköz reális költségeinek vizsgálatával. A két probléma nemcsak dimenzióban különbözik, hanem az utóbbi esetben az eredmény a külföldi árak alakulásától is függ.

megkülönböztetések torzító hatásai azonban még a rendelkezésre álló ágazati kapcsolati mérlegekben is megmutatkoznak. Ezek következtében az egyes ágazatok kimutatott, ún. realizálási áras termelési értékeinek arányai nem minden esetben fejezik ki a reális arányokat, és emellett az anyagfelhasználás elszámolt, tehát realizálási áras értékei pozitív vagy negatív tisztajövedelem-elemeket is tartalmaznak. A pénzügyi megkülönböztetések kiterjedt szerepe, illetve ezeknek a mérlegekben való kezelése tehát eltorzítja az ÁKM-számításokat, vagyis azt az eszközt is, melynek felhasználásával elemezni tudnánk az értékelési rendszer torzításait.

Az elmondottak értelmében a tényleges összefüggések felméréséhez két szakaszból álló munkára van szükség: az elsőben a technikai–statisztikai, a másodikban a közgazdasági elem dominál. Először meg kell tisztítani az ágazati kapcsolati mérlegeket a torzító hatásoktól, majd az ily módon korigált ágazati kapcsolati mérlegek felhasználásával kell elvégezni azokat az elemzéseket, melyekkel meg lehet határozni a termelés és az export reális költségeit, és így reális alapokra lehet helyezni a gazdasági számításokat. Más szóval: először elő kell állítani a korigált ágazati kapcsolati mérlegeket, majd ezeket elemzési célokra kell felhasználni. Az ágazati kapcsolati mérlegek ilyen értelmű átalakítása azonban nem teszi szükségessé valamennyi eddig tárgyalt problémának a feltárását, hanem csupán a termékadóknak, illetve az exporthoz és az importhoz kapcsolódó pénzügyi tételeknek a tárgyalását. A technikai jellegű munkák nagy része ennek értelmében a második munkaszakaszra marad, ugyanakkor viszont – habár csak másodlagos jelleggel – itt is törekszünk majd arra, hogy egyes közgazdasági összefüggésekre rámutassunk.

Tanulmányunk a munka első szakaszának legfontosabb eredményeit foglalja össze, és három részletes tanulmány anyagára épül fel. E tanulmányok 21 szektoros részletezésben és az ÁKM rendszerében közlik az 1968–1971. évi forgalmi adókat és árkiegészítéseket (17), valamint az importhoz és az exporthoz kapcsolódó pénzügyi tételeket (18). Ezután a közölt adatok felhasználásával forgalmi adók nélkül és árkiegészítésekkel együtt számba vett, illetőleg egységes árbázis szerinti értékelésre számítja át a bruttó termelési értéket, illetve az ezekhez az évekhez tartozó 21 szektoros ágazati kapcsolati mérlegeket (19). E kiadványok csak a 21 szektoros adatfeldolgozás eredményeit tartalmazzák, de elkészültek a 90, illetve 102 szektoros bontású adatok is.² Foglalkoztunk az 1972. és az 1973. évi adatok azonos rendszerű feldolgozásával is. Az 1972–1973. évi 21 szektoros adatokat tartalmazó kiadvány (20) már megjelent, az 1972. évi 21 szektoros egységes árbázisú ÁKM-eket közlő kiadvány (21) pedig előkészületben van. Foglalkozunk a számításoknak a későbbi évekre való kiterjesztésével is.

Megindítottuk, sőt jórészt be is fejeztük a második szakaszba tartozó munkákat is. Befejeztük az 1968–1973. évi kiegészítő adatfeldolgozást, és elvégeztük az 1968–1971. évi 21 szektoros számításokat. Az ezek alapján a termelés (13), (23) és az export (14), (36) reális költségeire kapott számítási eredmények és az ezeken alapuló következtetések közzététele folyamatban van. Elkészültek az 1972–1974. évi 21 szektoros, valamint az 1968–1971. évi 77 szektoros számítások is; az 1972–1974. évi 77 szektoros számítások szintén befejeződtek. Ezeknek az eredményeknek a közzétele előkészületben van (24), (37), (25), (38), (26), (39); tervezük a szakajtóban való közzétételüket is.

Tanulmányunkban legelőször a problémákat és megoldásuk alapelveit részletezzük, majd pedig a forgalmi adók és árkiegészítések feldolgozásával foglalkozunk.

² Ezek kéziratos formában az érdeklődők rendelkezésére állnak.

A PROBLÉMA ÉS MEGOLDÁSÁNAK ALAPELVEI

Az eddigiekben a probléma közgazdasági oldalát tárgyaltuk, most a technikai kérdéseket állítjuk a központba. Ilyen szemléletben a népgazdasági mérlegekből kell kiindulnunk, az ágazati kapcsolati mérlegek összeállítása ugyanis a legszorosabban kapcsolódik a népgazdasági mérlegrendszerhez. Az alapelvek és a definíciók azonosak, az ágazati kapcsolati mérlegek összefoglaló adatai megegyeznek a népgazdasági mérlegrendszer adataival, az itt részletesebben közölt adatok pedig visszavezethetők a népgazdasági mérlegrendszer adataira. Az ágazati kapcsolati mérlegek ennek folytán tulajdonképpen a népgazdasági mérlegrendszer részei. Ez tovább fokozza annak az önmagában véve is nagyon fontos ténynek a jelentőségét, hogy létrejött a népgazdasági mérlegrendszer, és hogy ez a rendszer nagyon sikeresen tölti be a gazdaságstatisztika integrációja szempontjából rá háruló feladatokat. A gazdasági folyamatok statisztikai áttekintése ettől kezdve sokkal egyszerűbbé és sokkal pontosabbá vált. Azok az eredmények, melyekről beszámolunk, és így ez a tanulmány sem születhetett volna meg, ha nem lenne népgazdasági mérlegrendszerünk, és az ÁKM nem kapcsolódna szervesen ehhez a rendszerhez. Az itt bemutatott eredmények éppúgy, mint maguk a közzétett ÁKM-ek a népgazdasági mérlegrendszer részei, kiegészítő táblái.

Az ÁKM-szerkesztés problémái

Bármennyire előnyös legyen is az ágazati kapcsolati mérlegek ennyire szoros kapcsolódása a népgazdasági mérlegekhez, ez a megoldás nehézségeket is okozott. Ennek az az oka, hogy a mérlegrendszer összeállítása során még nem lehetett kellőképpen figyelembe venni az ágazati kapcsolati mérlegek összeállításának speciális szempontjait. Az ÁKM-ek összeállításakor ezért olyan megoldásokhoz kellett folyamodni, amelyek nem teljes mértékben tesznek eleget az ÁKM-szerkesztés elveinek és elméleti követelményeinek. A közzétett ágazati kapcsolati mérlegek ennek folytán teljesen kielégítik ugyan a népgazdasági mérlegrendszerrel való azonosság és integráció követelményeit, eredeti alakjuk elemzési célokra való felhasználása azonban bizonyos torzításokra vezet. Meg kellene tehát vizsgálni: hogyan lehetne az ÁKM-szerkesztés módszerét úgy továbbfejleszteni, hogy a népgazdasági mérlegrendszerhez való kapcsolódásnak, tehát e nagy vívmánynak a teljes fenntartása mellett ki lehessen küszöbölni azokat a torzításokat, melyek a jelenlegi módszerekkel összeállított ÁKM-ek elemzési célokra való felhasználásával járnak. Még egyszer hangsúlyozni kell azonban, hogy az ezzel kapcsolatos, itt ismertetett elgondolások, módszerek és eredmények az alapvető vívmányhoz: a népgazdasági mérlegrendszer kialakításához, illetve a mérlegrendszer és az ÁKM egységéhez és konzisztenciájához képest másodlagos jelentőségűek.

Az említett módszertani problémának az a fő oka, hogy a népgazdasági mérlegrendszer – amint ez a rendszer elveit összefoglaló részletes módszertani tanulmányokból (43), Árvay Jánosnak a módszer elveit leíró könyvéből (1), Drechsler Lászlónak az erről a könyvről írott bírálatából (7) és Rácz Albertnak az ehhez a bírálatához fűzött megjegyzéseiből (10) kiténik – fontos célkitűzésének tekintette, hogy kategóriái minél közelebb kerüljenek az állami és gazdasági irányításban alkalmazott kategóriákhoz. A mérlegrendszer adatai ennek folytán közvetlenül kapcsolódnak mind a vállalatok beszámolórendszerének adataihoz, mind pedig a központi gazdaságirányítás kategóriáihoz, ami nagyon nagy előny, de az így kapott adatok közgazdasági elemzési célokra való közvetlen felhasználása már a mérlegrendszer keretei között is bizonyos fokú torzításokra vezethet.

A népgazdasági mérlegek a forgalmat realizálási áron, a pénzügyi tételeket pedig a realizálás helyén veszik számításba. A tanulmányunkban tárgyalt nehézségek jórészt erre a tényre vezethetők vissza. Az említett eljárást egyébként statisztikai és közgazdasági szempontok egyaránt indokoltá teszik: statisztikai szempontok azért, mert ezek az adatok ilyen formában állnak közvetlenül rendelkezésre, közgazdasági szempontok pedig azért, mert e tételek ilyen módon való számbavétele is közgazdasági realitást fejez ki. Mégis kétségtelen, hogy az ilyen eljárás alkalmazása folytán bizonyos fokig *irreálissá válnak az egyes ágazatoknak a társadalmi termék- és a nemzetijövedelem-mérlegekben bemutatott arányai.*

A belkereskedelemnek a realizálási áron számba vett termelési értéke a belkereskedelemben realizált forgalmi adók és árkiegészítések egyenlegének megfelelő mértékben torzított formában jelenik meg a népgazdasági elszámolásokban. Ugyanezek az elszámolások a viszonylag nagy volumenű exportot lebonyolító ágazatok termelési értékét – különösképpen az 1968–1971. években – első megközelítésben lefelé torzítják. Az egyes ágazatok viszonylagos súlyának és jelentőségének megállapításával kapcsolatos problémák talán a mezőgazdaságban a legsúlyosabbak: a különböző módszerekkel végrehajtott számítások (vö. például (3), (4)) egészen ellentétes módon tüntetik fel a mezőgazdaság jelentőségét a nemzeti jövedelem és a társadalmi termelés egészében. Mindezek a kérdések fejlesztési politikánk legalapvetőbb döntéseivel függenek össze.

A forgalomhoz kapcsolódó pénzügyi tételek ilyen módon való szerepeltetése tehát már a népgazdasági mérlegekben is problematikus, még nagyobb nehézségekre vezet azonban az ágazati kapcsolati mérlegekkel kapcsolatban. Az ilyen áron összeállított mérlegek ugyanis nem tesznek eleget az egységes árbázis elvének, vagyis annak az alapvető elméleti követelménynek, hogy a mérlegekben ugyanaz a termék az értékesítési iránytól függetlenül ugyanazon az áron szerepeljen. A forgalmi adók és az árkiegészítések elszámolásának ez a rendje ugyanakkor egyes tiszta jövedelmi tételeket közvetlenül a belső négyzetben szerepeltet, ami ismét ellentétes a mérlegek felépítésének azzal az alapelvével, hogy a belső négyzet elemei csak folyó termelő felhasználást (nagyreszt anyagfelhasználást) tartalmazzanak, nem pedig tiszta jövedelmet. Köztudomású, hogy ezek a módszertani problémák az inverz számításokban torzított eredményekre vezetnek.

A realizálási áras értékelésből azonban még olyan technikai problémák is származnak, hogy a belső négyzet egyes elemeinek negatívnak kellene lenniük, ami fogalmilag lehetetlen, negatív ráfordítások ugyanis nincsenek. Ez a helyzet akkor következik be, amikor – például a belkereskedelmen keresztül folyósított mezőgazdasági támogatások esetében – a negatív termelési értéként és így negatív kibocsátásként szereplő támogatások meghaladják az igénybe vett szolgáltatások értékét, vagyis az árkiegészítés nélküli belkereskedelmi árrést. Ennek következtében tulajdonképpen lehetetlenné válik az ágazati kapcsolati mérlegeknek a realizálási áras értékekből kiinduló teljes mértékben korrekt felépítése. Az a helyes törekvés tehát, hogy az ágazati kapcsolati mérlegek összhangban legyenek a népgazdasági mérlegrendszerrel, ez utóbbi pedig a gazdasági szabályozó rendszer és a pénzügyi elszámolások kategóriáival, az ÁKM-ek összeállítása során technikai nehézségekre és pontatlanságokra, a mérlegek felhasználása során pedig torzításokra vezet.

Ez a helyzet egyébként – amint ezt a már idézett publikációk (1), (7), (10) megállapítják – tulajdonképpen természetes. Nem lehet szó arról, hogy „... a mérlegrendszerben alkalmazott bizonyos konkrét megoldások az egyedül üdvözítő” ((10) 545. old.). Más elemzési célok más módszereket igényelhetnek, és

ilyenkor nem lehet azt állítani, hogy az egyik módszer eleve helyes és a másik helytelen; még kevésbé várhatjuk azt, hogy a népgazdasági mérlegrendszer egyéb elemei vagy más irányú felhasználása szempontjából a leghelyesebb módszerek az ÁKM szempontjából is a legjobbak. Ezt a gondolkodásmódot az eddigi gyakorlat is alátámasztja: a népgazdasági mérlegek például a realizálási áron számba vett termelési értékek mellett a forgalmi adók nélkül, árkiegészítésekkel együtt számított termelési értékeket is meghatározzák; egyes felhasználók – például az Országos Tervhivatal – elsősorban az utóbbi értékeket használják.

Az itt kifejtett elvek gyakorlati alkalmazására tehát háromféle lehetőség van. Egyrészt adottnak lehet tekinteni mind a népgazdasági mérlegek, mind pedig a publikált ágazati kapcsolati mérlegek szerkezetét, és ezeket lehet transzformálni a felhasználás módszertani szempontjainak figyelembevételével. Tanulmányunk ezt az eljárást írja le. Másrészt a népgazdasági mérlegrendszer adott szerkeze mellett módosítani lehet az ÁKM összeállításánál követett eljárást úgy, hogy ezeket a szempontokat már az ÁKM összeállításának módszere is figyelembe vegye. Véleményünk szerint ez az út helyesebb az előzőnél márcsak azért is, mert – amint ez elsősorban a megoldás alapelemeivel foglalkozó, most következő rész fejtegetéseiből kitűnik – az itt leírt eljárás alapelemei nem csupán felhasználói szempontokon, hanem jórészt statisztikai, tehát az adatfeldolgozás módszertanával összefüggő megfontolásokon alapulnak. Ez esetben természetesen ehhez a módszerhez nem folyamodhattunk, mert munkánk megkezdésekor az ÁKM-feldolgozás már befejeződött, és így csak a kész mérlegeket alakíthattuk át. A második eljárás alkalmazásáról tehát ez esetben nem lehetett szó. Végül az is elképzelhető, hogy a népgazdasági mérlegek összeállításának elvei is úgy módosuljanak, hogy figyelembe vegyék az ÁKM-számítások igényeit. Ennek célszerűsége vagy helyesége tekintetében itt nem foglalunk állást, hanem a népgazdasági mérlegrendszer változatlan adottságnak tekintjük.

A megoldás alapelvei

Az alapelvek érvényre juttatásának különféle lehetőségei magukat az alapelveket nem módosítják. Az alapelveket legelőször az ágazati kapcsolati mérlegek kérdéseivel foglalkozó siklósi konferencián elhangzott és azóta nyomtatásban is megjelent előadás (11) vázolta; a módszertan részletes leírását egy terjedelmesebb tanulmány (22) és egy rövid összefoglaló cikk (12) ismertette. Az alapelvek négy pontban foglalhatók össze, ezek:

- a gazdaságstatisztika integrációjának elve,
- az eredeti elhatárolás elve,
- a funkcionalitás elve,
- az egységes árbázis elve.

Az *integráció elve* egyszerű megfogalmazásban tulajdonképpen azt jelenti, hogy mindenütt teljes mértékben a népgazdasági mérlegrendszer kategóriáiból és definícióiból indultunk ki, és így számításaink minden részletükben teljes mértékben visszavezethetők a népgazdasági mérlegrendszerre. Feldolgozásunk azonban nemcsak elméletileg, tehát a kategóriák tekintetében, hanem a konkrét számadatok tekintetében is a népgazdasági mérlegrendszerhez kapcsolódik. Itt egységes rendszerben található meg a pénzügyi adatok teljes köre, és ezért a különböző forrásból származó adatok kombinálása esetén mindig az itt közölt adatokhoz alkalmazkodtunk. Az ennek folytán néhány esetben szükségessé váló korrekció mértéke egyébként egészen csekély volt. Munkánk elvégzését tehát – amint

erre már rámutattunk – mind fogalmi szempontból, mind pedig a konkrét számanyag tekintetében a népgazdasági mérlegrendszer tette lehetővé.

Az *eredeti elhatárolás elve*, amely szorosan kapcsolódik az integráció elvéhez, azt mondja ki, hogy az adatokat az eredeti feldolgozásban lehetőleg olyan elhatárolásban kell szerepeltetni, mint amilyenben közvetlenül elérhetők, vagyis amilyenben az eredeti feldolgozás szerint szerepelnek. A magyar gazdaságstatisztikai gyakorlat az ilyen adatok csoportosításának három lehetséges módját ismeri: a szervezeti, a tevékenységi és a cikkcsoportos elhatárolást. A *szervezeti elhatárolás* vállalatokat egyesít ágazatokká. Ezt az elhatárolást a vállalatok költségvetéssel szembeni elszámolásának tárgyalása során célszerű alkalmazni, és ezt alkalmazza a népgazdasági mérlegrendszer is. A *tevékenységi elhatárolás* kiemeli a szervezetiből a más népgazdasági ágakba tartozó értékesítést és az ilyen értékesítéshez kapcsolódó pénzügyi tételeket. Ilyen elhatárolás szerepel az ágazati kapcsolati mérlegek egy részében. Végül a *cikkcsoportos elhatárolás* alkalmazása ott célszerű, ahol közvetlen árucikkek vehetők számba, így a forgalmi, az anyagfelhasználási, a fogyasztási, a beruházások anyagi–műszaki összetételére vonatkozó, továbbá az export- és az import, valamint az ezekhez kapcsolódó forgalmiadó- és vámstatisztikában. Ilyen elhatárolásban szerepelnek a forgalmi adó és a fogyasztói árkiegészítés, valamint a vámadatok. Nagyon lényeges tehát az eltérés a tevékenységi és a cikkcsoportos elhatárolás között. Az előbbi nem sokban különbözik a szervezetestől, és többek között nem különíti el az egyes iparágak jellegük szerint más ágazatba tartozó tevékenységét: például az elektromos energia is papíripari terméként szerepel, ha az erőmű szervezetileg a papíriparba tartozik.

Az *eredeti elhatárolás elve* a pénzügyi tételek ÁKM-rendszerű feldolgozásában e tételek nagy részének *cikkcsoport*×*szervezeti elhatárolás*ban való feldolgozását kívánja meg. A forgalomhoz kapcsolódó valamennyi pénzügyi tétel első megközelítésben egy adott cikkcsoportba tartozó termék adott szervezetek közötti forgalmához kapcsolódik: az ilyen adók, vámok és árkiegészítések kulcsa cikkcsoportok szerint differenciált, az adót vagy árkiegészítést pedig minden egyes esetben valamilyen szervezeti egység fizeti vagy kapja, amennyiben a lakosságot is külön szervezeti egységnek tekintjük. Az ilyen tételekre vonatkozó összes statisztikák és kimutatások is elkerülhetetlenül cikkcsoportos elhatárolásúak. *Cikkcsoport*×*szervezeti elhatárolás*t viszont az ágazati kapcsolati mérlegek összeállítása során nem alkalmaznak, és ezért itt közelítő eljáráshoz kellett folyamodnunk.

Ez a közelítő eljárás a *tevékenység*×*szervezeti elhatárolás*. A tevékenységi elhatárolás egy lépést tesz a cikkcsoportos felé. Ilyen feldolgozás esetén tehát a tevékenységi elhatárolású sorok valamelyest megközelítik a cikkcsoportosokat és így a cikkcsoportokhoz kapcsolódó pénzügyi tételeket, a szervezeti elhatárolású oszlopok pedig pontosan tükrözik az egyes szervezeti egységek költségvetési kapcsolatait. Arra való tekintettel, hogy nemcsak forgalmi adók és vámjaik, hanem árak is csak cikkeknek, illetve cikkcsoportoknak lehetnek, nem csupán a pénzügyi tételek ÁKM-rendszerű feldolgozásának, hanem a pénzügyi és árszámítások igényeinek is tulajdonképpen a *cikkcsoport*×*szervezeti elhatárolású* ÁKM-ek – illetve, ha ilyenek nincsenek, az ezeket helyettesítő *tevékenység*×*szervezeti elhatárolású* ÁKM-ek – felelnek meg a legjobban. Ezzel a kérdéssel más publikációk (11), (12), (22) foglalkoznak részletesebben.

A harmadik alapelv, a *funkcionalitás elve* azt jelenti, hogy a pénzügyi tételeknek azon a helyen kell megjeleníteniük, ahol tényleges közgazdasági szerepüket kifejtik: tehát például a mezőgazdasági támogatásoknak a mezőgazdaságban.

Ennek az elvnek az érvényesítése a forgalomhoz kapcsolódó pénzügyi megkülönböztetések nagy részének ágazatok közti átcsoportosítását tette szükségessé. A rendelkezésre álló adatok nem tették lehetővé ennek teljesen következetes megvalósítását, és ezért csupán a funkcionalitás elvének megközelítésére lehetett törekedni.

A továbbiakban az *egységes árbázis* elvének a funkcionalitás elvénel is nagyobb szerep jut. Az *egységes árbázis* azt jelenti, hogy ugyanazt a terméket az értékesítés irányától függetlenül ugyanazon az áron kell szerepeltetni, mert az ettől való eltérés – különösképpen az ágazati kapcsolati mérlegeken alapuló árszámításokban – torzítások forrása. Az *egységes árbázis* elvét a gyakorlatban természetesen éppúgy csak megközelíteni lehet, mint a funkcionalitás elvét. Ennek ellenére a továbbiakban e két elv alkalmazása teszi majd lehetővé a felvetődő módszertani kérdések egységes szempontok szerinti elbírálását.

Az *egységes árbázist* a magyar ÁKM-számítások gyakorlatában csak a termelői árak reprezentálhatják. Ez az „*egységes termelői ár*” nem a kereskedelmi árres nélküli fogyasztói (beruházói) árszínvonalat jelöli, tehát azt az árat, melyet a termelő a piaci kapcsolatokban realizált, hanem a statisztikai szóhasználatban „*nettó termelői ár*nak” nevezett fogalmat, mely az előbbi tételtől a forgalmi adók és az árkiegészítések egyenlegével tér el. Arra törekedtünk tehát, hogy minden forgalmi tételt – mind az eredetileg fogyasztói árakon szereplő fogyasztást, mind pedig az eredetileg egységes devizaszorzó szerint értékelt exportot és importot – a nettó termelői árak egységes bázisán szerepeltessük. Az ezzel kapcsolatos részleteket a későbbiekben tárgyaljuk.

Már most hangsúlyozni kell: az *egységes árbázis* elve az elmondottak értelmében nem jelent *egységes elvek szerinti* és még kevésbé *helyes elvek szerinti árbázist*. Köztudomású, hogy az egyes ágazatok árszintjei között lényeges eltérések vannak; a mezőgazdaság, az alapanyagtermelés és egyes alapvető szolgáltatások árszintje alacsony, az ipari késztermékek árszintje viszont magas. Az *egységes árbázis* elvének alkalmazásával nem törekedtünk arra, hogy az egyes ágazatok termelését az ilyen eltérések kiküszöbölésével *egységes elvek szerinti kialakított eszmei árakon* értékeljük. Az ilyen számítások természetesen nagyon hasznosak lehetnek, de teljes mértékben elméleti jellegűek, elszakadnak a gazdaságstatisztikai eszközökkel mérhető valóságtól, és messze túllépik az adatfeldolgozás és rendszerezés körét. (A későbbiekben természetesen végzünk majd ilyen számításokat is.)

Ebből egyenesen következik, hogy – amint erre már az előbb is rámutattunk – itt nem dolgoztuk fel a pénzügyi megkülönböztetések teljes körét, hanem csak a termékforgalomhoz – mégpedig a belföldi, az import eredetű és az export célú termékforgalomhoz – kapcsolódó pénzügyi megkülönböztetéseket. Csupán ezek a pénzügyi tételek hoznak létre eltérést ugyanazon termék különböző helyen való értékelései között. Az eszköz- és bérjárulékok, az ezekhez kapcsolódó mentesítések, a termelési elvonások és a termelési támogatások vagy a differenciált jövedelem-átcsoportosítások viszont nem konkrét termékekhez, hanem az egyes ágazatok, illetve vállalatok egész tevékenységéhez kapcsolódnak, és így nem vezetnek azonos termékek eltérő értékelésére.

Ez azt jelenti, hogy ha például meg akarnánk tisztítani a gazdasági elszámolásokat a különböző mentesítések hatásától, akkor módosítanunk – növelnünk – kellene a mentesítésben részesülő ágazatok termelésének értékét és így árait, ezen keresztül pedig – a továbbgyűrűző hatások folytán – a többi ágazat termelésének értékét és árait is. Ez nyilvánvaló módon sokkal nagyobb feladat, mint

az értékesítési irány szerint különböző árbázison szereplő termékek egységes árbázisra való átszámítása. Ez a feladat hagyományos statisztikai eszközökkel nem is lenne megoldható, és a tényleges értékelési rendszertől teljesen eltérő eredményekre vezetne, sőt – a költségvetési mérleg egyensúlyának követelményére való tekintettel – az egységes elvonási kulcsok módosítását is szükségessé tenné. Ha ugyanis megszűnnének a mentesítések és a termelési támogatások, akkor nemcsak le lehetne, hanem le is kellene szállítani az egységes elvonások kulcsait. Ilyen célt – amint ezt már hangsúlyoztuk is – e vizsgálat során nem tűztünk magunk elé; nyilvánvaló az is, hogy ez már nem statisztikai jellegű feladat.

ÁKM-rendszerben gondolkozva, az utóbbi két elv adja meg az adatok sorirányú, tehát oszlopok közötti és oszlopirányú, tehát sorok közötti átrendezésének alapelveit. A funkcionalitás elve értelmében az adatokat oszlopok között kell átrendeznünk: így például a mezőgazdasági támogatásokat a belkereskedelem oszlopából a mezőgazdaság oszlopába kell átvinnünk, hiszen ezek funkciója a mezőgazdaság és nem a belkereskedelem támogatása. Az adatok sorok közötti átrendezése ugyanakkor az egységes árbázis elvén alapul: az egyes tételeket aszerint kell a belső négyzetben vagy az alsó szárnyon, tehát a forgalom értékelését vagy a jövedelmek elszámolását módosító tételekként szerepeltetni, hogy hogyan tudjuk biztosítani az ugyanabban a sorban szereplő összes érték azonos áron való ábrázolását.

Ezeknek az elveknek a gyakorlati alkalmazása természetesen nem mindig egyszerű és egyértelmű: nem lehetünk teljesen bizonyosak abban, hogy a most részletezett elvek gyakorlati alkalmazása során mindig a leghelyesebb eljárást követtük. Az eredeti elhatárolás elvét a most kifejtettek értelmében a publikált ÁKM-ekkel konzisztens mérlegekben eleve csak megközelíteni tudtuk. Sok esetben nehézségek merültek fel a többi elv alkalmazásával kapcsolatban is. Van néhány olyan pont, ahol nagyon nehéz egyértelműen eldönteni, hogy mit is célszerű egységes árbázisnak tekinteni, illetve hogy a funkcionalitás elve értelmében valamely támogatás tulajdonképpen melyik ágazatot – például a mezőgazdaságot vagy az élelmiszeripart, illetve a mezőgazdaságot vagy a könnyűipart – támogatja. Az ilyen problémákat a szakértők bevonásával a legjobb tudásunk szerint igyekeztünk megoldani, de semmiképpen sem állíthatjuk, hogy minden ilyen esetben a legjobb megoldást sikerült megtalálnunk. A továbbiakban azt ismertetjük, hogy ezeket az elveket hogyan alkalmaztuk a forgalomhoz kapcsolódó pénzügyi tételek egyes csoportjainak feldolgozása során.

A TERMÉKADÓK

A termékadók valamely termék forgalmához kapcsolódnak, és a kereskedelmi árreszen túlmenő különbséget hoznak létre a termelők értékesítési ára és a felhasználók által kifizetett vételár között. A hazai pénzügyi és statisztikai gyakorlat ebbe a körbe sorolja az árbevételbe beszámító és beszerzésben elszámolt forgalmi adókat, a beszerzésben elszámolt termelési adókat, továbbá az árbevételbe beszámító és beszerzésben elszámolt árkiegészítéseket. Más szempontból a fogyasztói és a termelői forgalmi adók, illetve árkiegészítések különíthetők el; ezt az osztályozást elsősorban a pénzügyi gyakorlat követi. Mindezek közül a nagyrészt fogyasztói jellegű forgalmi adók tekinthetők e kategória legjellegzetesebb, alapvető elemének. Az árbevételbe beszámító és a beszerzésben elszámolt forgalmi adók közötti eltérés viszont teljesen technikai jellegű, és ezért e két tételt összevontan kezeljük.

A forgalmi adók

A forgalmi adók alapvető célja állami jövedelmek biztosítása a termékek értékesítéséhez, vagyis forgalmához kapcsolódva. Emellett újabban a forgalmi adók egyre nagyobb mértékben segítik a fogyasztási struktúra befolyásolását, illetve a társadalmi igazságosság szempontjainak érvényesítését: az élvezeti és luxus jellegű cikkek forgalmi adója szinte mindenütt magasabb az általános adókulcsnál. Ezek az adók eredetileg egyformán terheltek a termelő és a végső felhasználást, illetve a hazai és az export célú értékesítést, de a közgazdasági megfontolások arra mutatnak, hogy a termelő felhasználás és az export célú értékesítés forgalmi adóval terhelése torzítja az értékelési rendszert, továbbá hogy az exportnak forgalmi adóval terhelése külkereskedelem-politikai szempontok miatt általában nem is valósítható meg. Ennek megfelelően általában a termelő felhasználás forgalmi adójának csökkentésére törekednek: a nyugat-európai adózási rendszerben ezt a célt szolgálja a hozzáadott érték adóztatása, idehaza pedig a pénzügyi szabályozó rendszer 1968. évi reformja a termelés körében kivételes jelenséggé tette a forgalmi adókat. Jelenleg nálunk termelői forgalmi adók nincsenek, gyakorlati okok miatt azonban a fogyasztói forgalmi adók egy részét a termelő- és szolgáltatóágazatok viselik.

A forgalmi adók jellegzetes módon különbséget hoznak létre két árszint között; ha az ilyen adók nagyrészt vagy teljes mértékben a fogyasztást terhelik, akkor ezt a két árszintet fogyasztói és termelői árszintnek nevezhetjük. Az egységes árbázisra való áttérés ilyen körülmények között a forgalmi adóknak a fogyasztói célú értékesítés árából való levonását kívánja meg, és ily módon a fogyasztói árakon lebonyolított forgalom is az egységes (nettó) termelői árakra számítható át. Az ÁKM-szerkesztés jelenlegi gyakorlata is nagy lépést tesz ebbe az irányba azáltal, hogy a belkereskedelemben realizált forgalmi adókat a belkereskedelem sorában számolja el, magát a forgalmat pedig forgalmi adó nélkül mutatja ki.

Az itt leírt módszerrel ezt az eljárást terjesztjük ki a többi ágazatban realizált forgalmi adóra, amit csak az tesz kissé bonyolulttá, hogy nálunk a termelő felhasználás körében is fennmaradtak bizonyos forgalmi adók, de csak azokban az esetekben, amikor a termelő és végső felhasználásra kerülő termékek forgalmazását gyakorlati okokból nem volt célszerű elválasztani, tehát amikor a termelők is a kiskereskedelemtől szereznek be anyagokat (fémtömegcikk, textíliák, tisztítószer stb.). Az 1968 utáni időszakban ez az alapvető konstrukció nem változott, csupán azt érdemes megjegyezni, hogy egyes termelői árak növekedése folytán a forgalmi adók jelentősége csökkent.

A forgalmi adókra vonatkozó adatok kétféle forrásból: a népgazdasági mérlegekből (40), (41), (42), valamint az ezekhez kapcsolódó jövedelemeloszlási (34), illetve ÁKM-kiadványokból (15), (16), illetve a forgalmi adókkal foglalkozó jelentésekből (28), (29), (30), (31) szerezhetők be. Az előbbieket a realizáló, vagyis a forgalmi adót befizető ágazatok szerint, az utóbbiak viszont cikkcsoportok szerint részletezik az adatokat. A gazdaságstatisztika integrációjának elve a kétféle adatforrás összekapcsolását és egyeztetését kívánja meg; a kétfajta elszámolási rendszer végösszege között a vizsgált időszakban csupán technikai okoknak be tudható egészen csekély eltérés volt. Ezt az eltérést az elszámolási rendszer konzisztenciájának biztosítása érdekében úgy szüntettük meg, hogy mindig a népgazdasági mérleg számaikat fogadtuk el helyesnek. Az ezzel kapcsolatos korrekció mindig egészen csekély mértékű volt.

Az eredeti elhatárolás elve a forgalmi adóknak cikkcsoport \times szervezeti matrix formájában való feldolgozását teszi szükségessé. E mérleg oszlopösszegeinek, vagyis alsó összegsorának kiinduló értékeit a Központi Statisztikai Hivatal realizálók szerint csoportosított forgalmiadó-adatai adják meg, sorösszegeit, vagyis oldalsó összegsorát pedig a Pénzügyminisztérium cikkcsoportos részletezésű adatainak megfelelő összevonásai. A cikkcsoportos részletezésű adatok ugyanis ahhoz az ágazathoz rendelhetők, amely a kérdéses cikkcsoportot elsősorban, tehát főprofilban állítja elő, és ily módon az eredetileg cikkcsoportos részletezettségű adatok az ÁKM szektorbontásának megfelelően vonhatók össze. A kétfajta elszámolásból származó adatok főösszegének megegyezését az integráció elvének megfelelően már a korábbiakban biztosítottuk.

A következő lépésben a funkcionalitás elve az alsó összegsorban szereplő értékek oszlopok közötti átrendezését kívánja meg, tehát elsősorban a belkereskedelemben realizálódó forgalmiadó-tételeknek a forgalmi adókat ténylegesen viselő ágazatokba, illetve oszlopokba való átcsoportosítását. Ez elsősorban a belkereskedelemben megjelenő tételeknek a lakossági fogyasztás oszlopába való átsorolását jelenti, mert hiszen ezek a forgalmi adók funkcionális értelemben legnagyobbbrészt a lakosság adói. A tételek egy kis része azonban nem a lakosság, hanem a termelő és a szolgáltató ágazatok oszlopaiba kerül át. Mindez a jelenlegi ÁKM-es szerkesztési eljárással szemben arra az eltérésre vezet, hogy a forgalmi adók nem a belkereskedelemmel vagy a többi realizáló ágazattal szembeni elszámolás részeként, hanem – a többi adótétellel azonos módon – közvetlen költségvetési befizetésként szerepelnek a mérlegekben. A gyakorlatban és első megközelítésben az összes tétel a lakosság oszlopába kerül, hiszen a forgalmi adózás elsődleges célja a lakosság adóztatása, és innen kell átcsoportosítani a tényleges forgalom arányában azokat a kisebb tételeket a termelő-, illetve a szolgáltató ágazatok oszlopába, amelyek a termelők és a szolgáltatók anyagfelhasználásához kapcsolódnak.

Az így kapott tevékenység \times szervezeti elhatárolású tábla a tulajdonképpeni forgalmi adó matrix, mely a forgalmi adókat az ilyen elvonásokkal terhelt cikkcsoportok és az ezeket az elvonásokat ténylegesen viselő szervezetek szerint megosztva ábrázolja. Külön szervezetenként szerepelnek az oldalszárny egyes oszlopai is, ez utóbbiak közül csak a lakosság oszlopában vannak számottevő tételek.

A forgalmi adók azonban a vonatkozó rendelkezések szerint egyformán terhelik a belföldi eredetű és az importból származó termékeket; ennek megfelelően ez a tábla három részre: a belföldi, a rubel elszámolású és a nem rubel elszámolású importból származó termékekhez kapcsolódó forgalmi adók matrixára bontható. Az árakra, a pénzügyi szabályozókra és a pénzügyi mérlegekre vonatkozó elemzésekhez közvetlenül ezek a matrixok használhatók fel. Tanulmányunk tulajdonképpeni célkitűzése, az egységes árbázisú ágazati kapcsolati mérlegek előállítására érdekében azonban még szükség van egy további lépésre.

Ez a lépés az egységes árbázis elvének érvényesítése, vagyis a forgalmi adóknak a realizálási áras ágazati kapcsolati mérlegekből való levonása. Erre a célra azonban nem használhatók fel az előbbiekben bemutatott forgalmi adó matrixok, ezek ugyanis a forgalmi adókat nem a realizálás helyén tüntetik fel, tehát nem ott, ahol ezek a népgazdasági mérlegrendszer realizálási áras elszámolásaiban szerepelnek. Ezért e matrixok levonásával torzított eredményeket kapnánk, sőt ezek felhasználásával még a mérlegegyensúly elvét sem lehetne teljesíteni. Ennek megfelelően e számokat olyan korrekciós matrixokká kell átrendezni, melyekben a forgalmi adók a realizálás helyén szerepelnek, és amelyek levonásával biztosítható

a korrigált értékekre vonatkozó mérlegegyensúly. Az e korrekciós matixok és az előbb leírt forgalmi adó matrixok közötti eltérés tulajdonképpen a jelenlegi ÁKM-es szerkesztési gyakorlat és az itt leírt eljárás közötti különbséget tükrözi. A most leírt korrekciós matrixokat emellett a publikált ágazati kapcsolati mérlegeknek megfelelően szervezet \times szervezeti és tevékenység \times tevékenységi elhatárolásban is elő kell állítani; a további részletekkel itt nem célszerű foglalkozni. E matixoknak a publikált ÁKM-ekből való levonásával forgalmi adóktól megtisztított ágazati kapcsolati mérlegeket állíthatunk elő, és ha a többi pénzügyi tételt is hasonló elvek szerint dolgozzuk fel, akkor ily módon eljuthatunk az egységes árbázisú ÁKM-hez.

A forgalmi adók ilyen rendszerű elszámolása természetesen a bruttó és a nettó nemzeti termelési értékeket is módosítja. A realizált forgalmi adók az ilyen elszámolásban már nem szerepelnek a realizáló ágazat termelési értékében. Ez elsősorban a belkereskedelem, de bizonyos fokig más ágazatok termelési értékét is módosítja. Az sem bizonyos, hogy a termelő- és a szolgáltató ágazatok által viselt forgalmi adóknak a funkcionalitás elve szerinti elszámolása mindenben azonos lesz a realizálási áras elszámolással. Ugyanezek a szempontok a többi termékadóra is vonatkoznak. Ezt a kérdést a többi termékadó tárgyalása során érinteni sem fogjuk, hanem erre a problémára csak az utolsó részben, az ágazati kapcsolati mérlegek összeállításának tárgyalása során fogunk visszatérni.

Befejezésül – a pénzügyi szabályozó rendszer bonyolultságának illusztrálása céljából – célszerű röviden foglalkozni azzal, hogy a gyakorlatban főként milyen tételekhez kapcsolódnak forgalmi adók. Az élvezeti cikkek forgalmi adói teljes mértékben a lakosságot terhelik. Nagy, bár csökkenő a forgalmi adó szerepe a textilruházati cikkek körében; e tételek egy részét az egészségügyi, kulturális és szociális ágazat, egyes műszaki jellegű textíliák (például zsákok, ponyvák stb.) forgalmi adóit pedig jórészt a termelők viselik. Nagyobb forgalmiadó-tételek terhelik a fémtömegcikkeket és egyes vegyipari termékeket is; ezeket jórészt a termelők viselik. Jelentős tétel még a gyógyszerek és egyes építőanyagok forgalmi adója is; ezek nagy része az egészségügyi ágazatot és az építőipart terheli. Az ilyesfajta adózás pénzügyi szabályozó rendszerünk ellentmondó elemének tekinthető, nagyszámú forgalmi adó terhel ugyanis olyan tevékenységeket, mint az egészségügy és a lakásépítés, illetve a korábbiak értelmében az egészségügyi, szociális és kulturális ágazat, melyek pedig más csatornán nagy állami támogatásban részesülnek.

Az egyéb termékadók

Az egyéb termékadók körébe a beszerzésben elszámolt termelési adók, továbbá az árbevételbe beszámító és a beszerzésben elszámolt árkiegészítések tartoznak. Ezek nagy része termelői jellegű tétel, bár ez az elhatárolás közgazdasági szempontból sokszor nem egészen egyértelmű.

A beszerzésben elszámolt termelési adók tulajdonképpen nem is termékadók, hanem olyan termelési adók, melyek nem az egyes ágazatok termelési értékéhez, hanem anyagbeszerzéséhez kapcsolódnak. Tekintettel arra, hogy az anyagfelhasználás elég szorosan arányos a termelési értékekkel, a kétfajta elszámolás között közgazdasági tartalomban nem nagy a különbség. A népgazdasági mérlegek, és az ezek keretébe tartozó ÁKM-ek e tételeket az ezeket viselő ágazatok nettó nemzeti termelésében, tehát az ÁKM alsó szárnyán számolják el. Ezek ennek megfelelően nem hidalnak át kétfajta árszint közötti különbséget: az anyagfelhasználás már a népgazdasági mérlegekben is az egységes (nettó) termelői ára-

kon van elszámolva. Velük kapcsolatban ezért az anyagfelhasználás értékelésének semmiféle korrekciójára sincs szükség, vagyis e tételeket nem kell levonni a folyó termelő vagy a végső felhasználásból. Ennek az adónemnek a súlya egyébként népgazdasági szinten mérve csekély.

E tételek eredeti elszámolása az integráció, az eredeti elhatárolás, a funkcionalitás és az egységes árbázis elvének tehát nagyrészt teljes mértékben eleget tesz. Ez alól csupán akkor van kivétel, amikor ebbe a körbe tartozó pénzügyi tételek a belkereskedelemben realizálódnak; az ezzel kapcsolatos korrekció a forgalmi adókkal kapcsolatban leírtakhoz hasonlóan oldható meg. E tételek csekély népgazdasági jelentőségére való tekintettel a további részletekkel nem érdemes foglalkozni.

Az árbevételbe beszámító árkiegészítések két főcsoportra: a nem dotáció jellegű és a dotáció jellegű árkiegészítésekre bonthatók.

A nem dotáció jellegű árkiegészítések a forgalmi adók ellentételei: negatív forgalmi adók, vagyis ártámogatások. Funkciójuk a társadalmi igazságosság követelményeinek érvényesítése és a fogyasztási struktúra befolyásolása. Olyan tömegfogyasztási cikkek árát tartják alacsony színvonalon, melyek a legalacsonyabb jövedelműek, illetve a legnagyobb családok költségvetésében tesznek ki nagy tételt; elég nagy még ebben a körben a gyermekellátással, illetve a kulturális jellegű kiadásokkal kapcsolatos ártámogatások súlya is. Megfontolandó érvek hozhatók fel amellet, hogy e célkitűzések nagy részét helyesebb lenne jövedelempolitikával és nem fogyasztói árpolitikával szolgálni, e kérdés tárgyalása azonban nem tartozik jelenlegi vizsgálatunk keretei közé.

Ezek az árkiegészítések éppúgy két árszint – általában az egységes (nettó) termelői és a fogyasztói árszint – közötti különbséget hidalnak át, mint a forgalmi adók. Az egységes árbázisra való áttérés tehát ezeknek az árkiegészítéseknek a fogyasztói árakon szereplő tételekhez való hozzáadását kívánja meg. Ezt a feladatot annál is inkább célszerű megoldani, mert ezek az árkiegészítések a pénzügyi szabályozó rendszer tartós elemeinek tekinthetők; jelentőségük 1968 után a termelési költségek és főként az importárak növekedése folytán folyamatosan nőtt.

A forgalmi adók és az árkiegészítések hasonló jellegére való tekintettel az elszámolás módszerét egészen röviden lehet ismertetni. A kiinduló adatok forrásai azonosak a forgalmi adókéval, az integráció elvének is azonos módon lehetett eleget tenni. Az eredeti elhatárolás elve itt is cikkcsoport~~X~~szervezeti elhatárolású mérleg felépítését kívánja meg, a funkcionalitás elvének érvényesítése során pedig szintén nagyrészt a belkereskedelemben, illetve az egyes termelőágazatokban realizálódó árkiegészítéseket kell átcsoportosítanunk azoknak az ágazatoknak az oszlopába – ágazatnak tekintve a lakossági fogyasztást, illetve az oldalszárny egyéb oszlopait is –, amelyek végső soron árkiegészítésben részesülnek. Az árkiegészítésnek ily módon meghatározott és egyéb elemzésre felhasználható matrixát ez esetben is a belföldi, illetve a rubel, valamint a dollár elszámolású importtermékekhez kapcsolódó árkiegészítések matrixaira bontottuk, és végül a forgalmi adókkal kapcsolatban már ismertetett módon dolgoztuk ki azokat a korrekciós matrixokat, melyeknek a realizálási áras ágazati kapcsolati mérlegekhez való hozzáadásával újabb lépést tehattünk az egységes árbázisú ágazati kapcsolati mérlegek előállítására irányába.

Az ebbe a körbe tartozó pénzügyi tételek ismertetését célszerű most is a konkrétumok, tehát a nem dotáció jellegű árkiegészítésben részesülő tételeknek és ezek elszámolásának a tárgyalásával befejezni. Ezek két részre bonthatók; legnagyobb részük fogyasztói, kisebb részük pedig termelői árkiegészítés.

A fogyasztói árkiegészítések elsősorban – de nem mindig – a lakosság fogyasztását támogatják. Nagy összegű támogatás kapcsolódik a tüzelőanyagok felhasználásához, ennek egy része azonban nem a lakosságot, hanem a közületek tüzelőanyag-felhasználását támogatja. Még nagyobbak az élelmiszerekkel, illetve a gyermekruházati cikkekkel kapcsolatban kifizetett árkiegészítések, ezek nagy része az egészségügyi, kulturális és szociális ágazat beszerzéseit támogatja.

Az általános gyakorlatnak megfelelően itt vettük fel a vasúti személyfuvarozás árkiegészítéseit is; ezek egy része a megvásárolt vasúti jegyek arányában a termelői és a szolgáltató ágazatokat támogatja. Érdemes megjegyezni, hogy ezeket tulajdonképpen helyes lenne termelői támogatásnak és nem árkiegészítésnek, vagyis negatív forgalmi adónak tekinteni. Ez esetben ugyanis nincs kétfajta árszint, hanem csak egyetlen egy, a vasúti tarifa, és ennek megfelelően ezek az árkiegészítések nem két különböző árszint közötti különbséget hidalnak át, hanem azt teszik lehetővé, hogy a vasúti közlekedés a megállapított alacsony tarifa mellett is rentábilis legyen.

Az idetartozó termelői árkiegészítések ismét értékesítési árak közötti különbségeket hidalnak át, és a tényleges áraknak az ezekkel az árkiegészítésekkel való megnövelésével juthatunk el az egységes árbázis elvének megfelelő, az egységes (nettó) termelői áron kifejezett értékelésre. Ez a helyzet a tőzegtrágya, a mezőgazdasági gépjavítás és a mezőgazdasági termékek szállításával kapcsolatos fuvarkedvezmények esetében. Itt a mezőgazdaság nem fizeti meg az egységes termelői árakat, hanem a termékeket és a szolgáltatásokat az egységesnél alacsonyabb, kedvezményes áron veszi át, és a különbséget árkiegészítés formájában a költségvetés téríti. Az egységes árbázis szerinti elszámolás ezeknek az árkiegészítéseknek a forgalmi tételekhez való hozzáadását kívánja meg.

Az árbevételbe beszámító árkiegészítések másik része, a *dotáció jellegű árkiegészítések* tartalmilag nem a forgalmi adóknak, hanem bizonyos értelemben inkább a beszerzésben elszámolt termelési adóknak az ellentételei, és így nem negatív forgalmi, hanem negatív termelési adók, vagyis dotációk. Elszámolásuk csupán technikai okokból került a termékadók közé: azért, mert a támogatás valamilyen megfontolás folytán az értékesítésből származó árbevételt egészíti ki. Ezek a tételek ennek megfelelően nem hidalnak át két árszint közötti különbséget. Csak egy árszint létezik: az egységes termelői ár, mert a népgazdasági mérlegekben és az ezek alapján készített realizálási áras ÁKM-ekben az anyagfelhasználás megfelelő elemei már eleve ezeken az egységes termelői árakon, ezek a pénzügyi tételek pedig az alsó szárnyakon szerepelnek. A népgazdasági mérlegrendszer elszámolásai ezért legnagyobbbrészt már eleve eleget tesznek az itt felállított négy alapvető követelménynek, és ezért ennek az elszámolási rendszernek a módosítására csak egyes esetekben, mégpedig akkor van szükség, amikor ezek a tételek a belkereskedelemben realizálódnak, de valójában más ágazatot támogatnak. Az elszámolás, illetve a korrekció módszerei ennek megfelelően értelemszerűen azonosak a már leírtakkal.

Ebbe a körbe olyan támogatások tartoznak, mint a téglá- és cserépiparnak a termelési költségek növekedése miatt, a vegyiparnak a PVC és a polietilén gyártásával kapcsolatban az üzemnagyság miatt, illetve a városigazgártásnak a szén árának 1968. évi emelésével kapcsolatban juttatott támogatás. Funkcionális értelemben ezek termelési támogatások, mert azt teszik lehetővé, hogy ezek az üzemek az adott árszinten rentábilisak legyenek. Ugyanez a helyzet a légi közlekedésnek, a belkereskedelemnek az idegenforgalommal kapcsolatban, továbbá a húsiparnak juttatott támogatások esetében. A vetőmag-értékesítéssel kapcsolatban juttatott

támogatást viszont a vetőmagot felhasználók dotációjának célszerű tekinteni, termelői árnak ugyanis az az ennél magasabb ár tekinthető, amelyen a termelők értékesítik a vetőmagot.

A termékadók utolsó kategóriájába tartozó tételek, a *beszerzésben elszámolt árkiegészítések* egyértelműen dotáció jellegűek, és a Pénzügyminisztérium elszámolásai szerint kivétel nélkül a termelői árkiegészítések körébe tartoznak, habár egyes tételek valójában a lakosság fogyasztását támogatják. Ezek az árkiegészítések már nemcsak funkciójuk, hanem elszámolási módjuk szerint is a beszerzésben elszámolt termelési adók ellentételei, mert az egyes anyagokat felhasználó ágazatok termelési költségeit csökkentik az anyagbeszerzés olcsóbbá tételével. A termelési érték és az anyagfelhasználás nagyfokú párhuzamossága miatt a dotáció és az ilyen árkiegészítés funkcionális értelemben majdnem egyenértékű, és ez is mutatja, hogy ezek az árkiegészítések funkcionális értelemben nem negatív termékadók, hanem dotációk.

Az elmondottak értelmében az ilyen ártámogatások nem hidalnak át kétfajta árbázis közti különbséget, mert a forgalom már a realizálási áras népgazdasági mérlegekben, illetve az ÁKM-ekben is egységes (nettó) termelői árakon szerepel, és ezek az árkiegészítések az alsó szárnyon, a dotációkkal párhuzamosan vannak kimutatva. Az anyagfelhasználás értékének módosítására, vagyis az e beszerzésben elszámolt árkiegészítéseknek az anyagfelhasználás értékéhez való hozzáadására ezért nincs is szükség. A népgazdasági mérlegekben és az ÁKM-ekben követelt elszámolási rendszer ennek megfelelően nagyrészt eleget tesz a felsorolt négy elméleti követelménynek. Átcsoportosítás csupán azokban az esetekben indokolt, amikor ezek az összegek nem a támogatott ágazatban, hanem technikai okokból más ágazatban, elsősorban a belkereskedelemben mutatkoznak meg. Az ilyen jellegű árkiegészítések nagy jelentőségére való tekintettel ez az átcsoportosítás itt már sokkal fontosabb, mint a beszerzésben elszámolt termelési adók, illetve az árbevételbe beszámító dotáció jellegű árkiegészítések esetében.

Áttérve itt is a tényleges gyakorlatra, e tételek legnagyobb része mezőgazdasági támogatás, és annak a következménye, hogy az ipari árszint lényegesen magasabb, mint a mezőgazdasági. Az ipari árak sok tisztajövedelem-elvonást tartalmaznak – eszközjárulékot és illetményadót, nyereség- és jövedelemadókat stb. – a mezőgazdasági árak ilyen tisztajövedelem-tartalma viszont alacsony. A mezőgazdaság ennek következtében – ha nem lennének ilyen támogatások – alacsony értékesítési áraiból nem tudná megfizetni az ipari eredetű termelőeszközöket, és ezért nem tudná fejleszteni termelését. Ezek a pénzügyi tételek tehát valójában dotációk, melyek azt teszik lehetővé, hogy a mezőgazdaság az ipari és a mezőgazdasági árszint ilyen eltérései mellett is rentábilis maradjon. Közgazdasági megfontolások alapján ebből olyan következtetésekre juthatunk, hogy az ipari és a mezőgazdasági árszint ilyen eltérésének fenntartása aligha racionális, ennek a kérdésnek a tárgyalása azonban nem tartozik e tanulmány témakörébe. Itt csupán arra törekedhetünk, hogy az ágazati kapcsolati mérlegekben a termelést a termelői árak egységes bázisán fejezzük ki, és nem vizsgálhatjuk azt, hogy ezek a termelői árak racionálisak-e.

A pénzügyi szabályozó rendszer bonyolultságának bemutatása érdekében célszerű áttekinteni ezeket a tételeket is. Az ebbe a körbe tartozó legfontosabb támogatások a mezőgazdasági gépek és gépalkatrészek, illetve műtrágyák és növényvédőszeresek beszerzéséhez kapcsolódnak. A funkcionalitás elve azt követeli meg, hogy ezeket a tételeket a belkereskedelemből a mezőgazdaságba csoportosítsuk át, hiszen ezek nem a belkereskedelmet, hanem a mezőgazdaságot támo-

gatják. Ugyanilyen jellegű az import eredetű takarmány ártámogatása: ez is a hazai alacsony és a külföldi magas mezőgazdasági árszint közötti különbség áthidalását teszi lehetővé. Ebből a szempontból is vitatható a hazai mezőgazdasági és ipari termelői árak arányának helyessége, ez azonban nem változtatja meg azt a tényt, hogy ha a mezőgazdasági termelést a hazai termelői árakon vesszük figyelembe, akkor a takarmányimporttal kapcsolatos árkiegészítés a mezőgazdaság termelési támogatásának minősül.

Csak egészen vázlatosan lehet érinteni az ebbe a körbe tartozó nagyszámú többi tétel közül még a legfontosabbakat is. Ilyen formában kap támogatást a külföldi beszerzési árnál drágábban dolgozó koksztermelés: ez nyilvánvaló módon termelési támogatás és nem árkiegészítés. Az egyes mezőgazdasági eredetű könnyű- és élelmiszeripari alapanyagok beszerzéséhez kapcsolódó árkiegészítés valójában a mezőgazdaságot támogatja, mert ez esetben – legalábbis az 1968–1971. években – az importárak alapján megállapított hazai nyersanyagár nem fedezte a mezőgazdaság termelési költségeit. (Azóta a külső piaci árváltozások folytán ez a helyzet több esetben nagymértékben módosult.) A lakásgazdálkodásnak ilyen formában nyújtott támogatás vagy a lakosság részére értékesített fűtőanyagokkal kapcsolatos fuvarterítés funkcionális értelemben a lakásgazdálkodás, illetve közvetlenül a lakossági fogyasztás támogatása. Ugyanez a helyzet a mezőgazdasági foglalkozású lakosság részére végzett gabonaőrletéssel kapcsolatos támogatásnál stb. Mindezekben az esetekben tehát úgy kellett eljárunk, hogy végső soron az egységes (nettó) termelői árakat szerepeltessük árbázisként, és az árbázissal szembeni eltéréseket abban az ágazatban mutassuk ki, amelyet ezek a pénzügyi tételek ténylegesen támogatnak.

Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy ennek a feladatnak a megoldása távolról sem könnyű vagy egyértelmű. Nagyon nehéz megmondani, hogy valamely támogatás a mezőgazdaságot, vagy az élelmiszeripart, illetve a kocszgyártást vagy a kohászatot támogatja-e. E tételeket igyekeztünk tehát szakértők bevonásával a lehető legmegfelelőbb módon elhelyezni, semmiképpen sem állíthatjuk azonban, hogy a követett eljárás minden részlete feltétlenül helyes. Végleges és minden szempontból helyesnek tekinthető megoldást csak a minden részletet jól ismerő szakértők bevonásával lehet kialakítani, erre azonban a munkának ebben a szakaszában nem kerülhetett sor.

A termékadók elszámolásának itteni leírása talán érzékeltetni tudja pénzügyi szabályozó rendszerünk bonyolultságát és azt a tényt, hogy azonos megjelölésű szabályozók eltérő célt, eltérő megjelölésű szabályozók pedig azonos célt szolgálhatnak. E tételek egységes szellemű feldolgozása ennek ellenére lehetséges, sőt így már szükséges is, és ennek alapján biztosítani lehet az ÁKM-szerkesztéssel szemben felállítható elméleti követelmények teljesítését. Távolról természetesen felmerül az a gondolat, hogy nem lenne-e célszerűbb magát az elszámolási rendszert egyszerűsíteni, ezzel a kérdéssel azonban itt nem foglalkozhatunk. A következőkben még azt vizsgáljuk meg, hogyan lehet hasonló szellemben feldolgozni a külkereskedelmi forgalommal kapcsolatos pénzügyi megkülönböztetéseket és egyes egyéb tételeket, továbbá hogyan lehet e munka eredményei alapján egységes árbázisra átszámítani a publikált ágazati kapcsolati mérlegeket.

(A tanulmány II., befejező részét a *Statistikai Szemle* következő számában közöljük.)

AZ IDEGENFORGALOM STATISZTIKAI ÉRTÉKELÉSÉNEK MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI*

DR. PÁLOS ISTVÁN

Századunk egyik jellemző vonása a nemzetközi és a belföldi idegenforgalom rohamos növekedése. A társadalmi haladás ugyanis egyfelől azokat a feltételeket teremtette meg, amelyek az egyén sokoldalú kiteljesedéséhez nélkülözhetetlenek (magas életszínvonal, szabadidő, gyors közlekedés, telekommunikáció stb.), másfelől azokat a zavaró körülményeket (urbanizáció, környezeti ártalmak, fokozott szellemi és testi igénybevétel stb.), amelyek – a feltételek birtokában – szükség-szerűen feloldást igényelnek. Tömegekről, milliókról van tehát szó, akiket egyre több „civilizációs” ártalom ér, és akiknek egyre több lehetőségük van az ártalmak feloldására, a regenerálódásra.

E folyamat (a turizmus) jelentősége túlnő az egyén közvetlen érdekein, hiszen közvetve a társadalmi fejlődés, a népek közötti megértés, az egymás eredményei-nek megismerése és megbecsülése ügyét szolgálja.

A turizmus tömegessége révén szükségszerűen kilépett a csak személyi megjelenítésű keretből, szükségletté vált, és mint ilyen kereslet, igen sokrétű kínálatot igényel. A turizmus „tömegfogyasztási cikké” válása óhatatlanul előtérbe helyezi a gazdasági hatások vizsgálatát, hiszen szükségleteinek kielégítése egészen új ágazat, az ún. „turistaipar” (tourist industry) komplex kialakítását és céltudatos fejlesztését feltételezi. A „turistaipar” méreteire jellemző, hogy jelenleg a nemzetközi idegenforgalom számára mintegy 30 milliárd dollárnyi, a belföldi idegenforgalom számára kb. 100 milliárd dollárnyi kereslet kielégítéséhez kell kínálatot teremteni. (Tájékoztatásul érdemes megemlíteni, hogy a világexport alig több mint háromszorosát teszi ki ennek az összegnek.)

A gazdasági hatás természetesen többféleképpen jelentkezhet. A nemzetközi idegenforgalmat illetően eredményei megjelennek a nemzetközi fizetési mérlegben, az állóeszköz-fejlesztési szükséglet – ha nem is kifejezetten – szerepel a beruházási tervekben, hasonlóan a munkaerő-biztosítás is a munkaerőmérlegben stb.

Valójában azonban korántsem ilyen egyszerű a helyzet. A turizmus mint „tömegfogyasztási cikk” nem egységes termék, hanem különböző szolgáltatások és áruk (közlekedés, elszállásolás, vendéglátás, vásárlások, kommunális ellátás stb.) együttese. Ezen túlmenően csak bizonyos helyeken (üdülőhelyek) és időben (szezónálisan) jelenik meg. Természetesen a kínálati oldal, a „turistaipar” is heterogén.

* Az idegenforgalom tervezése és fejlesztése tárgyában 1975. október 13. és 18. között Dubrovnikban, az Európai Gazdasági Bizottság rendezésében megtarott szimpozionra beküldött és ott megvitatott előadás.

Közvetlenül ugyan csak néhány gazdasági ágat érint, közvetett hatása azonban egy-egy területegység, ország egész gazdaságában jelentkezik.

Pontosabban, az egyébként nehezen mérhető turistakereslet nemcsak a klasszikus értelemben vett fogadóbázissal szemben támaszt igényt, hanem lényegében a lakosságéhoz hasonló saját infrastruktúrát is feltételez (közművesítést, utakat, minőségi ellátást stb.). Közgazdasági nyelvre lefordítva, a turizmus gazdasági konzekvenciái nem korlátozhatók a közvetlen „turistaipar”-ra, mivel az utóbbi fejlesztésének gazdasági konzekvenciái óhatatlanul továbbgyűrűződnék a termelőágazatokban, a külkereskedelemben, a kommunális és egészségügyi ellátásban, a munkaerő-gazdálkodásban, az oktatásban stb.

A problémák lényegében hármassal vonatkozásban jelentkeznek:

- nehezen számszerűsíthető a külföldi és a belföldi idegenforgalmi kereslet volumene és összetétele (szállás, étkezés, vásárlások különböző szolgáltatások);
- gyakorlatilag még a klasszikus értelemben vett „turistaipar” köre (vállalat, egység) sem határozható meg egyértelműen;
- feltétlenül figyelembe kell venni a továbbgyűrűző (az ún. multiplikátor) hatást.

Tehát mind a kereslet, mind pedig a kínálat azonos tartalmú számszerűsítése okozza a legtöbb problémát, amiből egyenesen következik a gazdasági hatások egyértelmű megítélésének nehézsége is. Mindezek ellenére – úgy vélem – meg lehet találni azokat a legcélravezetőbb módszereket, amelyek – akár alternatív módon is – elősegítik az alapvető cél, az idegenforgalom céltudatos fejlesztéséhez nélkülözhetetlen információk megszerzését.

I. AZ IDEGENFORGALOM ÉRTELMEZÉSE

Tekintve, hogy az idegenforgalom nagy változáson ment keresztül – közfelfogásban, közgazdasági és kulturális megítélésben egyaránt –, fogalmának körvonalazásához ismerni kell azokat az okokat, indítékokat, amelyek a turizmus világméretű kialakulásában szerepet játszottak.

Az idegenforgalom előidéző feltételei közül alapvető az életszínvonalnak a gazdasági fejlődéssel együtt járó emelkedése. Megközelítő mutatója ennek a nemzeti jövedelem színvonala és növekedési üteme. Az adatok és elemzések tanulmányozása arra enged következtetni, hogy a magas egy főre jutó nemzeti jövedelemmel rendelkező országok – amihez a nemzeti jövedelem magas növekedési rátája is járul – a viszonylag legtöbb turistát kibocsátó országok. Korunkban az idegenforgalmi célú utazás igénye már a közepesen fejlett országokban is az elismert szükségletek közé tartozik.

A turizmusban való részvételre az gondolhat, aki abban a helyzetben van, hogy jövedelméből az elsőrendű szükségletek kielégítése után bizonyos összeget tud áldozni a szellemi szükségletek között helyet foglaló utazás kielégítésére. Tehát az életszínvonal emelkedése a turizmus alakulásának domináns tényezője.

Legalább ilyen mértékben esik latba az ún. szabadidő kérdése. Ma már számos országban biztosított a dolgozók fizetett szabadsága, vagyis az a szabadidő, amely éppúgy feltétele a turizmusnak, mint az utazáshoz és a tartózkodáshoz szükséges pénzösszeg.

Szólni kell néhány szót a közlekedésről is. A közlekedésben bekövetkezett változások – gyorsaság, olcsóság – a gazdaságilag fejlett országok lakosságának elég széles rétege számára lehetővé teszik, hogy a világ bármely részére ellátogathasson. A legérezhetőbb változást – sőt a turizmus új válfajának megjelenését – éppen a közúti közlekedés nagyarányú fejlődése jelentette. Az a körülmény, hogy

a világ személygépjármű-állománya évente kilenc százalékkal nőtt, az ún. autós turizmus további nagyarányú fejlődését vonja maga után.

Ha ezekhez hozzászámítjuk az indítékokat (a tapasztalati megismerésre való törekvést, a természet, a napfény, a fürdésre alkalmas víz utáni vágyakozást stb.), érthető, hogy az országok, világrészek közötti – de az egyes országokon belüli – idegenforgalom is tömegessé, az idegenforgalmi idényben szinte népvándorlássá vált, és válik mindinkább a jövőben.

Jellegében is megváltozott a turizmus. A korábbi, lényegében helyhez kötött pihenésből a szabadidőnek a mai életritmushoz igazodó eltöltése alakult ki, és lesz mind általánosabbá, amely egyesíti magában az üdülést, a sportolást, a ki-kapcsolódást, a sokirányú érdeklődés és igény sok mozgással járó kielégítését.

Az idegenforgalom jelentősége és hatása mind nemzeti, mind nemzetközi vonatkozásban sokrétű. Közgazdasági jelentősége mellett igen fontos a turizmus szociális és kulturális hatása is, mert sem a meglátogatott, sem a kibocsátó ország állampolgára nem tudja kivonni magát a kölcsönös élménycserék tudatformáló hatása alól. Mindez előbb-utóbb visszatükröződik az országok gazdasági és kulturális arculatán is.

Az idegenforgalom jelentőségét felismerve, a különféle nemzetközi szervezetekben már régóta voltak törekvések a „turizmus” és a „turista” fogalom meghatározására. Az ENSZ Nemzetközi Utazási és Idegenforgalmi Konferenciájának római (1963), majd londoni (1968) ülésén ajánlást fogadtak el, amely szerint turistának tekintendő „minden olyan személy, aki bármilyen okból olyan országban tartózkodik, amely nem állandó tartózkodási helye, kivéve azt, aki ott keresőfoglalkozást űz”. E meghatározás tartalmazza a turista fogalmának lényeges kritériumait, és belőle értelmezhető a turizmus fogalma is.

A turizmus gazdasági tartalmát illetően azonban még keveset nyújt ez a meghatározás, illetve ennek alapján igen nehéz és körülményes az idegenforgalom közgazdasági jelentőségét egyértelműen meghatározni.

Felmerülhet a kérdés úgy is, hogy az idegenforgalom tekinthető-e más ágazatokhoz hasonló, önálló gazdasági tevékenységnek? Úgy véljük, hogy nem, mert – szemben az iparral, a mezőgazdasággal, a közlekedéssel, amelyek zárt tevékenységi kört alkotnak – az idegenforgalom összetett, szerteágazó jelenségsorozat, amely több ágazat termelő- és szolgáltató tevékenységéből adódik, amelynek gerince a közlekedés, az elszállásolás és a vendéglátás. Az idegenforgalom tehát olyan jelenségsorozat, amely tulajdonképpen a turista megjelenésével kezdődik, de áruk és szolgáltatások megvásárlásával teljesedik be. Az idegenforgalom gazdasági szempontból való hasznossága tehát végső fokon a realizálás, a pénzköltés mérvétől és jellegétől függ. Így az idegenforgalomnak a közgazdaságban betöltött jelentőségét és szerepét csak akkor ítélnéjük meg helyesen, ha a jelenségsorozat egyes elemeit vizsgáljuk.

Az idegenforgalom jelenségsorozata a következő elemekből áll:

határátlépés,
közlekedési–utazási,
fogadási–elszállásolási,
ellátási–vendéglátási,
árak és szolgáltatások iránti,
gyógyítási,
szórakoztatási,
művelődési

igények kielégítése. E jelenségek többsége közvetlen gazdasági jellegű tevékenységgel függ össze, amely magában rejti a kereslet és a kínálat elemeit. A keres-

leti elemet a turisták száma és magatartása, a kínálati elemet az elhelyezési és ellátási lehetőségek jelentik. Jelenleg az a helyzet, hogy a keresleti elem, a turisták száma világszerte növekszik, a kínálat viszont ez idő szerint nem tudja az igényeket maradéktalanul kielégíteni.

A továbbiakban a felsorolt elemek alapján célszerű áttekinteni a turizmus jelenségsorozatának jellemzőit.

A *határátlépés* még nem gazdasági jellegű esemény, hanem adminisztratív aktus. Megvalósulása az egyes országok gyakorlata szerint változhat attól függően, hogy milyen fontosságot tulajdonítanak a biztonsági és a vámrendelkezések betartásának.

A *közlekedés-utazás* a turizmus egyik lényegi meghatározója, amely a helyváltoztatás kritériumából következik. A közlekedés csaknem minden államban önálló gazdasági ág, amely felöleli a személy- és áruszállítás minden módját. A turizmus jelentőségét csak nagyságrendileg lehet meghatározni a közlekedésen belül, főleg az egyes közlekedési módokat igénybe vevő turisták számának vonatkozásában. Következésképpen nehézséget jelent az idegenforgalmi indítékú utazások gazdasági hatásának megállapítása is. Kérdés, helyes-e a turizmus gazdasági hatását az egyes közlekedési módoknál vagy akár összességében vizsgálni? Többnyire lehetetlen ezt a hatást elszigetelten vizsgálni. Gondoljunk arra, hogy az üdülési körzetek nyári idényben túlterhelt közlekedési hálózata az év többi szakában alig van kihasználva. Vagy például egy-egy útvonal megépítését mennyire indokolja a turizmus, és milyen mértékben a gazdasági jellegű forgalom.

Megközelítő pontossággal ki lehet számítani a közhasználatú közlekedés személyszállítási teljesítményeiből a külföldi turisták részesedését, például az utasok számát vagy az utaskilométer-teljesítményt. A közhasználatú közlekedés bevételeiből is arányosan megállapítható a turisták közlekedési kiadása.

Fogadás-elszállásolás. A lakóhelyét elhagyó turista az igényeinek megfelelő tartózkodási körülményeket kíván a meglátogatott helyen. Ezeket a különböző kényelmi fokot nyújtó szálláshelyek (szálloda, motel, camping, magán szállás stb.) biztosítják. Az elszállásolási helyek tevékenységét a gazdasági szektorban általában a kereskedelmi ágazatba sorolják. Az elszállásolás természetes mutatói (vendégek, vendégéjszakák száma) rendelkezésre állnak a szállodaipar által vezetett nyilvántartások alapján. E nyilvántartásból megállapítható a külföldi és a belföldi turisták száma is. A szállodaipar bevételeiből arányosítás útján ki lehet számítani a nemzetközi turizmusból származó bevételeket. A turizmus gazdasági hatásának egyértelmű értékelését itt az elszállásolási helyek számtalan válfaja (közhasználatú kedvezmények, szervezett üdültetés, fizetővendég-szolgálat stb.) nehezíti meg.

Az *ellátás-vendéglátás* esetében hasonló a helyzet, mégis problematikusabb a gazdasági hatás önálló vizsgálata ott, ahol a szálloda és a vendéglő együtt van, ugyanis a vendéglátó helyeket a helyi lakosság is nagymértékben igénybe veszi. Megoldható viszont a csak turizmust szolgáló vendéglátó helyek tevékenységének és gazdasági eredményességének vizsgálata a fürdőhelyeken és az üdülőkörzetekben.

Az *árak és szolgáltatások vásárlásának* mértéke és gazdasági jelentősége nem vizsgálható. A turisták napi fogyasztási cikkeket, továbbá különféle árukat, illetve szolgáltatásokat és ajándéktárgyakat vásárolnak. Vásárlásaik és igénybe vett szolgáltatásaik mértékét csak becslések útján lehet megközelíteni még az üdülőkörzetekben is.

Az *egészségügyi ellátás, a művelődés és a szórakoztatás szolgáltatásai* részben gazdasági tevékenységként fizetés ellenében, részben ingyenes vagy névleges

díj ellenében vehetők igénybe. Számolni kell velük, fejlesztésük és hatásuk azonban csak közvetett úton becsülhető.

A turizmus folyamatát alkotó jelenségsorozat elemeit vizsgálva látható, hogy azok mindegyike valamelyik népgazdasági ág körébe tartozik. Ilyenképpen „turist industry” mint önálló népgazdasági ág sem a nemzetközi tevékenységi osztályozásokban, sem az egyes államok népgazdasági rendszerében nem lelhető fel. Mégis minden állam és hovatovább számos nemzetközi szerv is kénytelen a turizmussal mint önálló jelenséggel foglalkozni, mert annak politikai és gazdasági jelentősége mind fontosabbá válik.

II. AZ IDEGENFORGALOM TÍPUSAI

Az idegenforgalom létrejöttének és kiteljesedésének feltételeiről (jövedelmek, szabadidő stb.) és a turizmus jelenségsorozatának elemeiről már szó volt. Legalább ilyen fontosak azok a tényezők, körülmények is, amelyek inspirálják e szükséglet kielégítését. Ismeretes, hogy egyes országok, területek, városok olyan adottságokkal rendelkeznek, amelyek tömeges (nemzetközi vagy csak nemzeti) érdeklődésre tartanak számot. Ezek is – más aspektusból – ugyancsak az idegenforgalom mozgató erejéül szolgálhatnak.

1. A fogadó országok idegenforgalmának alapvető jellemzői

a) Az adottságok legszembetűnőbben térbelileg jellemezhetők. A földrajzi környezet és az éghajlat (tartósan napos vízpartok, téli sportolási lehetőségek stb.) mindazok számára vonzó, akik ettől lényegesen eltérő feltételek között élnek, csak úgy mint a különleges szépségű tájak (nemzeti parkok, vízesések stb.) vagy például a gyógyhelyek. Ide sorolhatók továbbá a műemlékekben, művészeti értékekben gazdag területek is, a személyes tapasztalás ugyanis teljessé teszi az ismeretszerzés örömét.

A térbeliség jelentőségét egyébként nagymértékben megnöveli az a körülmény, hogy a turista számára több szempontból sem közömbös (utazási kiadás, idő stb.), mekkora távolságot és milyen körülmények között (jó vagy rossz úton stb.) kell megtennie úticélja eléréséhez. Egészen nyilvánvaló, hogy azonos adottságok esetén a közelebbi cél az esélyesebb. (Figyelemre méltó, hogy sokszor a nem azonos adottságok közül is a közelebbi részesül előnyben, amit egyértelműen bizonyít az a tény, hogy szinte minden fogadó ország legjelentősebb partnerei a közvetlen szomszédok.)

A térbeli adottságok megjeleníthetők úgy is, mint például:

- meleg (fürdőzésre alkalmas) tengerrel, tavakkal rendelkező ún. mediterrán területek, országok,
- a téli sportolásra alkalmas hegyvidéki országok,
- a történelmi emlékekben, műemlékekben, művészeti alkotásokban gazdag területek, országok stb.

Az adottságok természetesen előfordulhatnak együtt is, ez a legszerencsésebb helyzet (mint például a Földközi-tenger körzetében), általában azonban egyik adottság sem domináns.

b) Az adottságok jellegükből következően időbelileg orientálják az idegenforgalmat. Természetes, hogy a tengerparti országok látogatottsága a fürdésre alkalmas időszakban a legnagyobb, egyes hegyvidékeket pedig akkor keresik fel legtöbbször, amikor ott sportolásra alkalmas hó van. Tulajdonképpen ez okozza az

idegenforgalom nagymértékű idényszerűségét. Azok a területek (országok), amelyek az adottságok közül csak egyikkel rendelkeznek (például csak meleg tengerrel vagy csak hegyvidékkel), ún. egyszезonos területek. Ezekre általában jellemző, hogy forgalmuk több mint fele az év meghatározható időszakában bonyolódik le. Természetesen a szezonon belül általában megkülönböztethető olyan időszak, amikor megindul a tömeges forgalom (előidény), amikor tetőzik (főidény), és amikor fokozatosan csökken (utóidény). A szezonon kívüli időszak forgalma csekély.

Szerencsés helyzetben vannak azok a területek (országok), amelyeknek nyári és téli adottságaik egyaránt vannak.

Az adottságok időbeni korlátozó szerepének messzemenő gazdasági következményei vannak abból következően, hogy a főszezon forgalmához méretezett fogadóbázis az év nagyobb részében gyakorlatilag kihasználatlan.

c) Az adottságok csak egyrésztől biztosítanak – meghatározó jellegű – előnyt, mégpedig attól függően, hogy milyen mértékben rendelkeznek velük az illető terület (ország). Ebben az értelemben Európában a Földközi-tenger és a Fekete-tenger melléki országokat úgy is lehet tekinteni, mint Európa fürdő régióját, az Alpokat mint a téli sportok régióját. Az országok (területek) jelentős hányadára azonban nem jellemző az ilyen adottságok túlsúlya, adottságaik vagy többféléből tevődnek össze, vagy inkább lokálisan jelentkeznek.

Szinte minden országban kialakultak olyan kisebb-nagyobb régiók, amelyek különleges idegenforgalmi vonzerővel rendelkeznek. E régiókban bonyolódik le a külföldi és a belföldi idegenforgalom nagyobb hányada. Elméletileg ugyan viszonylag élesen körülhatárolhatók e régiók (például tengerpart, hegyvidék), a gyakorlati körülhatároláshoz azonban sokkal kézzelfoghatóbb eszközöket kell keresni. Arról van szó, hogy az adottságok önmagukban csak potenciálisan jelentenek vonzerőt ahhoz, hogy ténylegesen betölthessék szerepüket, egy sor más feltételt – összefoglalóan: kínálati tényezőket – kell biztosítani. A tengerpart akkor válik igazán vonzóvá, ha könnyen megközelíthető, ha ott megteremtik a zavartalan pihenés, fürdőzés feltételeit, ha ott rendelkezésre állnak a legkülönbözőbb színvonalú (felszereltségű, árszínvonalú) szálláshelyek, étkezési és szórakozási (program-) lehetőségek. Egy terület, ország, régió vonzerejének nagysága a kínálati tényezők kapacitásával (például a szállásférőhelyek számával, a strandok befogadóképességével) számszerűsíthető is.

A kínálati tényezők együttes színvonala határozza meg tehát messzemenően egy-egy terület, ország, régió vonzáskörét. (Ismeretes, hogy vannak nemzetközi, csak nemzeti és csak helyi vonzáskörrel bíró idegenforgalmi területek.)

2. Az idegenforgalomban résztvevők alapvető jellemzői

Az idegenforgalomban résztvevők többféleképpen jellemezhetők a nagyon is lényeges ismérvek alapján.

Fontos vizsgálni a tartózkodás célját, jellegét, mivel ez szoros kapcsolatban van a tartózkodás időtartamával. A tartózkodási célok lényegében két nagy csoportot alakítanak ki.

Az első csoportba az ún. személyes, magáncélú tartózkodók, az üdülők, a rokonlátogatók, a sportrendezvényeken résztvevők, a gyógyulás céljából érkezők stb. – röviden: a turisták – tartoznak. Általános jellemzőjük a huzamosabb ideig tartózkodás.

A második csoportba a nem személyes céllal utazók, például az üzleti ügyeket intézők, az értekezleteken, konferenciákon résztvevők stb. tartoznak. Ezek általában viszonylag rövidebb ideig tartózkodnak a felkeresett helyen.

E két csoport abban is különbözik egymástól, hogy míg az elsőbe tartozók nagyobb része (üdülők, gyógyulók) az idegenforgalmi centrumokat, az utóbbiak – szervezhetőségük folytán – a szabad kapacitásokat keresik fel. Az idegenforgalomban résztvevők közül a turisták, tehát a huzamosabb ideig tartózkodók érdemlik a nagyobb figyelmet.

Az idegenforgalomban résztvevők jellemző magatartásának folyamatos vizsgálata – amelynek feltétele a megbízható statisztikai adatgyűjtés – fontos tájékoztatást adhat a kínálati tényező (a turistaipar) optimális kialakításához.

3. Az idegenforgalom diverzifikációs fokának jellemzői

Mindezek után természetesnek látszik, hogy céltudatos területi, regionális vagy nemzeti idegenforgalmi politika csak a kínálati tényezők reális ismeretében alakítható ki, messzemenően figyelembe véve a keresletet is. E feladat nem könnyű. Tulajdonképpen olyan ún. eszköztár összeállítását igényli, amely egyaránt felöleli a természeti feltételeket és mindazokat az emberkéz alkotta javakat, amelyek az idegenforgalom létrejöttéhez és kiteljesedéséhez nélkülözhetetlenek. Azt kell tehát megállapítani, hogy a természeti feltételek (tengerpart, tavak, gyógyvizek, klimatikus helyek, hegyvidékek, nemzeti parkok stb.) potenciálisan mekkora tömegű idegenforgalom fogadására képesek, és ezzel szembe kell állítani a tényleges, a rendelkezésre álló fogadási feltételek (a turistaipar) fizikai mutatók szerint is mérhető kapacitását. Ide értendők:

- a határátkelőhelyek,
- a nemzetközi személyszállító eszközök,
- a célfuvart lebonyolító személyszállító eszközök (különbuszok, viziflottilla, repülőgépek stb.),
- az idegenforgalmi útvonalak,
- a szállodák és szálláshelyek, éttermek, szórakozóhelyek, büfék,
- az ajándékarusító boltok,
- az üdülők,
- a sporteszközöket kölcsönző boltok,
- az utazási irodák,
- az információs irodák,
- a pénzváltó helyek,
- a fogaskerekű vasutak és drótkötélpályák,
- a klimatikus helyek, a strand- és gyógyfürdők,
- az idegenforgalmi nyilvános rendezvények,
- a nemzeti parkok, skanzenek,
- a turista- és sportlétesítmények (kilátók, menedékházak, lesiklópályák stb.),
- a múzeumok, gyűjtemények, műemlékek,
- a turistaipar infrastrukturális létesítményei (közút, kommunális, egészségügyi ellátás).

4. Az idegenforgalom tervezésének és fejlesztésének fő irányai

Valamely meglevő természeti feltétel (például meleg tenger partjának léte) esetén tehát gondoskodni kell arról, hogy

- természeti feltétel állaga (környezet, víztisztaság) ne változzék kedvezőtlenül,
- a jelenlegi és a várható forgalomnak megfelelő megközelítési (közlekedési) feltételekkel rendelkezzen,
- a jelenlegi és a várható forgalom differenciált tartózkodási igényeinek megfelelő fogadóképességgel rendelkezzen (szálloda, étterem, szórakozási, sportolási lehetőségek stb.),
- a jelenlegi és a várható forgalom infrastrukturális igényeinek kielégítésére alkalmas közút- és egyéb szolgáltató kapacitás álljon rendelkezésre,
- biztosítani kell továbbá mindazokat az anyagi javakat (termelésből és importból), amelyek a turisták igényeit hivatottak kielégíteni.

Nyilvánvaló, hogy a tervezésnek, a fejlesztésnek nélkülözhetetlen előfeltétele a keresleti (az idegenforgalom évi növekedési üteme, az átlagos tartózkodási időtartam, az átlagos pénzköltés alakulása és összetétele, a kapacitások kihasználása stb.) és a kínálati tényezők viszonylag pontos statisztikai felmérése és elemzése, annál is inkább, mivel az idegenforgalom áttételesen egy-egy terület, régió, ország szinte minden ágazatára hat.

III. A TURIZMUS ÖSSZEHASONLÍTÓ MÉRÉSE

A turizmust alkotó jelenségek vizsgálatánál kiderült, hogy egységesen kezelhető turistaiparral mint a fejlesztést és gazdasági hatásokat tükröző jelenséggel nem számolhatunk. A turizmus tehát különböző népgazdasági ágak tevékenységi körébe tartozó, szerteágazó jelenségek halmaza. A turizmus gazdasági hatásának méréséhez és az összehangolt fejlesztési célkitűzések megállapításához mégis szükség van egy átfogó jelzőszámrendszerre, még akkor is, ha az nem tud választ adni az összes számba vehető és jogos kérdésre.

Számos országban az ország „turista” jellege, az érdeklődés köre, az alkalmazott népgazdasági számlarendszer és nem utolsósorban a történelmi hagyományok által meghatározottan más és más információ-rendszert dolgoztak ki a turistaipar jelenségének és hatékonyságának méréséhez. Lehetőség van azonban olyan egységes információ-rendszer kidolgozására, amely a turizmus jelenségsorozatának legjelentősebb mozzanatait kiemeli, és a lényegyet megragadó vizsgálati egységet alkot. A turizmus ilyen mozzanata lehet

- a turisták száma,
- a megszállt vendégek és a vendégek által eltöltött éjszakák száma,
- a devizabevétel.

1. A turisták száma

Az egyes országok több-kevesebb gonddal kísérik figyelemmel a határaikon át bonyolódó személyforgalmat. A felvett adatok egyben lehetőséget adnak az idegenforgalom megfigyelésére.

Az idegenforgalmi adatgyűjtésnél a leginkább kézenfekvő megoldás (és egyben a legalkalmasabb is) a személyeknek a határátlépés alkalmával történő számbavétele és kikérdezése. Ez egyben kényelmes megfigyelési mód is, mert a határátlépés alkalmával amúgy is megvizsgálják a szükséges okmányokat (útlevél, vízum stb.). Egyben néhány, idegenforgalmi szempontból érdekes információt is lehet kapni, például hogy mi az utazás indítéka (üdülés, szórakozás, rokonlátogatás stb.), hány nap az utazás várható időtartama, továbbá meg lehet kérdezni, hogy az utas kiránduló-e, vagy huzamosabb időre érkezik-e, vagy netán csak átutazó?

Nem egy ország külön kérdőívvel tudakolja az említett körülményeket vagy azok egyikét-másikat. Az így kapott információk megfelelő feldolgozási rendszerben értékes felvilágosítást adnak az országba belépett személyek számáról, nemzetiségi összetételéről, a tartózkodási időről, a belépés idejéről és az utazási indítékról.

Az idegenforgalom tömegessé válásakor azonban mind több nehézségbe ütközik az ilyenfajta statisztikai megfigyelés, mert ott és akkor kell elvégezni, ahol és amikor az utas megjelenik a határon. Az érdekeltet mindenképpen be kell vonni az adatgyűjtésbe, hiszen megkérdezésen, illetve kérdőívkitöltésen alapul a sta-

tisztika, és mivel ez időt vesz igénybe az utazó felesleges zaklatásnak is tarthatja. A teljesség igénye nélkül célszerű néhány ilyen gyakorlati nehézséget megemlíteni.

Az európai országok nagy részében a vízumkényszer megszűnt, magát az útlevelet gyakran más célra szolgáló igazolványok helyettesítik. A formalitás megszüntetésének egyik példáját a skandináv vagy a Benelux államok adják, ahol az állampolgárok szabadon léphetnek egyik országból a másikba.

Sok millióan utaznak külföldre, esetleg távolabbi úticéllal, esetleg csak egy kirándulás erejéig. A tömegszerűséghez hozzájárul még a nagyfokú szezonális is. Az idegenforgalomnak mintegy fele a két nyári hónapban bonyolódik le.

Az idegenforgalom idényszerűségét még inkább fokozza a kiránduló-víken-dező jellegű, egy-két napig tartó utazás, amely különösen a nyári hónapokban adott helyen igen nagy tömegű lehet.

Mindezek az idegenforgalom határon történő megfigyelésének nehézségeit elég jól érzékeltetik.

Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy vajon megfelelő adatokat kapunk-e a határstatisztikából? Tisztán kell látnunk, hogy csak a határátlépők számát és a határátlépés helyét állapíthatjuk meg pontosan. Ez is hovatovább nem teljes körű megkérdezéses statisztika lesz, hanem igen kis reprezentáción alapuló mechanikus számlálás. Különben sem lenne célszerű a határstatisztikától mást várni, mivel a határátlépési megfigyelésben a megfigyelés tárgyához – az utáshoz – csak a határátlépés ténye tapad. Az idegenforgalom sok más fontos körülményére nem nyújt felvilágosítást.

Ha a nemzetközi gyakorlatot abból a szempontból vizsgáljuk meg, hogy az idegenforgalom számbavételénél milyen módszert alkalmaznak, azt tapasztaljuk, hogy igen változatos a statisztika gyakorlata.

Az ENSZ statisztikai évkönyvei rendszeresen tartalmaznak idegenforgalmi adatokat. Az adatok forrásmegjelöléséből kiderül, hogy 23 ország közül

14 a határon történő megszámlálás alapján,
9 a szállodai megfigyelés alapján

közli adatait. Lényegében hasonló a helyzet az International Union of Official Travel Organisation (IUOTO) tagországainak idegenforgalmáról készített kiadványokban is.

Érdemes felfigyelni a következőkre:

– az idegenforgalmi hagyományokkal rendelkező országok nagyobb része (például Svájc, Ausztria, a Német Szövetségi Köztársaság, Belgium, Hollandia) idegenforgalmi szempontból számba vehetőnek csak az elszállásolási üzemekben megszállt külföldi vendégeket tekinti feltehetően azért, mert ez a legkényelmesebb adatgyűjtési lehetőség,

– a határstatisztikát alkalmazó országok is kivétel nélkül az elszállásolási statisztikát használják a turisták országon belüli elhelyezkedésének és tartózkodási időtartamának megállapítására, vizsgálatára.

A határstatisztikával kapcsolatban tehát a következő tanulságok vonhatók le:

a) egyre inkább csak kis forgalom mellett alkalmazható hatékonyan, amikor is a határon való belépéskor külön lehet választani az idegenforgalmi szempontból számba vehetőket a többi határátlépőtől;

b) a belépő külföldiek megszámlálása még nem alkalmas például annak eldöntésére, hogy a külföldi „turistának” tekinthető-e (tehát elvileg 24 óránál többet tölt az országban) vagy csak „kirándulónak”; erre csak kikérdezés vagy valamilyen betétlap használata útján lehetne választ kapni.

A legmegbízhatóbb módszer a tartózkodási idő lehetne. Figyelemre méltó néhány ország által alkalmazott betétlap, amelyet belépéskor az útlelvizsgáltnál az úti okmányokba helyeznek (keletbélyegzővel ellátva), és az országból való távozáskor a látogatótól bevonnak (ismét keletbélyegzővel ellátva). A betétlap tartalmazza az állampolgárságot és az utazás célját. Kis határforgalomnál, különösen ha a határátlépés több-kevesebb formalitáshoz van kötve (például vízum), akkor a teljes körű számlálásra és a kívánt adatok rögzítésére lehetőség van. Nagy forgalmú határátkelőhelyeken, különösen közúti határátkelőhelyeken csak megfelelően kialakított felvételi módszer alkalmazása útján lehet adatokat kapni. Ilyen módszer egyértelmű választ ad a külföldiek

számára,
állampolgárságára,
utazási indítékára (céljára)

vonatkozóan tartózkodási idő és a közlekedési mód szerint. Az ilyen jellegű vizsgálat lehetőséget nyújt a turizmus alapjelenségének behatóbb vizsgálatára.

2. Elszállásolás

A másik általánosan alkalmazható statisztikai módszer az idegenforgalomnak a szálláshelyeken történő számbavétele. Először vizsgáljuk meg, hogy az elszállásolási statisztikának milyen hátrányai lehetnek, illetve mennyiben felel meg a teljesség követelményeinek.

Az elszállásolási statisztika természetesen csak azokat a személyeket tudja számba venni, akik szálláshelyeket vettek igénybe. Ez azt jelenti, hogy kimaradnak a megfigyelésből mindazok, akik nem ún. közhasználatú szálláshelyeken (szálloda, camping, üdülő, fogadó, turistaház, fizetővendég-szolgálat) szállnak meg. Ezek vagy egy napon belül átutaznak az országon (ilyenek a vonaton és az országúton utazók, ha az ország kicsi és néhány óra alatt az átutazás megtörténhet), de ilyenek a rokonlátogatók is. Ha az elszállásolási statisztikából kimaradókat gazdasági szempontból vesszük figyelembe, akkor arra gondolhatunk, hogy ezek feltehetően lényegesen kevesebbet költenek.

Az elszállásolási statisztika másik problémája, hogy a mozgó turizmus elterjedésével egy utazó több szálláshelyet is igénybe vesz, és ilyenkor adatai halmozódnak az idegenforgalmi statisztikában.

Mindezeket figyelembe véve vizsgáljuk meg, hogy az elszállásolási statisztika milyen információkat nyújthat, és hogy ezekből milyen következtetések vonhatók le.

Az elszállásolási statisztika tulajdonképpen két fontos mutatószámot szolgáltat: a megszállt vendégek számát és a tartózkodási időt. A feljegyzett adatokból szükségszerűen kiderül még:

- a turisták állampolgársági megoszlása,
- a turisták területi elhelyezése,
- az igénybe vett szálláshelyek jellege,
- a szálláshelyek kihasználása.

Ha mindezekhez még figyelembe vesszük az elszállásolásért fizetett összeget, akkor eléggé körülhatárolható az itt-tartózkodás másik alapvető költsége, a táplálkozásra fordított összeg is.

Még egy fontos szempontot nem szabad figyelmen kívül hagyni. A külföldi turizmus csak ott fejlődhet megfelelő mértékben, ahol a belföldi turizmus előfel-

tételei is megtalálhatók. Az elszállásolási statisztika alkalmas arra, hogy a turizmus időbeli és területi megoszlásának belföldi és külföldi igénybevételei arányairól megfelelő adatokat szolgáltatson.

Ezek után azt mondhatjuk, hogy az idegenforgalmi statisztika legáltalánosabb számbavételi módszere az elszállásolási statisztika, abból kiindulva, hogy aki valahol megszáll, az költ is. Amennyiben valamely turistának az országban való tartózkodása megfigyelhető pénzkiadással nem jár akár mert nagyon rövid ideig tartózkodik az országban, akár mert ingyen szálláshelyet vesz igénybe, az gazdasági szempontból kisebb jelentőségű.

Figyelembe kell venni azt is, hogy az elszállásolási statisztika bizonylatokon és nyilvántartásokon alapszik, az ezekből származó adatok megbízhatók, pontosak, és ami szintén fontos, külön szervezést és költséget nem igényel.

Amikor az elszállásolási statisztika alapvető mutatószámairól szoltunk, természetesen nem merítettük ki a lehetséges mutatók körét. Ezek között szerepel a „szálláshely jellege”, amivel érdemes bővebben is foglalkozni.

Az elszállásolási statisztika az ún. közhasználatú szálláshelyekre terjed ki, tehát a szállodákra, motelekre, üdülőkire, campingekre és a fizetővendég-szolgáltatásra, még akkor is, ha ezek egyike-másika nem „közhasználatú”, azaz nem mindenki által vehető igénybe. Nem tartoznak megfigyelési körébe viszont az ún. magán-szállások, mert nem figyelhetők meg, illetve megfigyelésük túl nagy áldozatba kerülne. A magánházaknál elhelyezkedő vendégek közül tehát csak a fizetővendég-szolgálat keretében elszállásoltak kerülnek számbavételre.

3. Pénzköltés – pénzváltás

Mint már szó volt róla, az idegenforgalom egyik legátfogóbb pénzügyi mutatója a külföldi turisták pénzváltása, amely a nemzetközi fizetési mérlegben külön tételként szerepel. Mint pénzügyi mutató önállóan is igen kifejező, és pontosan jelzi az idegenforgalomból származó devizabevételek nagyságát. Mint a fizetési mérleg egyik „láthatatlan” tétele, országonként változó mértékben befolyásolja az illető ország nemzetközi pénzügyi egyensúlyát. A fizetési mérlegből megállapított összeget a külföldi turisták számával osztva megállapítható az egy turistára jutó bevétel nagysága, ha úgy tetszik, az idegenforgalom pénzügyi „hatékonyságát” jelző mutató.

A nemzetközi idegenforgalomból származó (az átváltott és belföldi pénzben jelentkező) bevétel hatással van a belföldi gazdaságra: megnöveli a vásárlóerőt, pótlólagos keresletet támaszt, tehát a kereslet és a kínálat viszonyát befolyásolja; nem körültekintő felkészülés esetén átmeneti zavarokat is támaszthat. E mutató azonban – szintetikus jellege folytán – éppen arra a fontos kérdésre nem adhat választ, hogy a bevétel mely ágazatokban realizálódik, és azokra milyen gazdasági hatást gyakorol. Az ilyen jellegű vizsgálatok módszere a piackutatás.

*

A turizmus mind nagyobb fontosságú a küldő és a fogadó országoknak egyaránt, mivel a növekedése meghaladja a gazdasági növekedés rátáját. Dinamikus fejlődését politikai és gazdasági hatások csak időlegesen befolyásolják.

A „turist industry” mindazon tevékenységek és objektumok összefoglaló kerete, amelyek a turisták fogadásával, ellátásával kapcsolatosak. E tevékenységek azonban nem alkotnak összefüggő gazdasági-társadalmi ágazatot, ennél fogva a turizmus mértékére, gazdasági hatékonyságára, a fejlesztési célkitűzésekre egysé-

ges mutatószám-rendszerrel nem rendelkezik, ezt tehát valamilyen megközelítéssel célszerű kialakítani.

Az egységes ágazatokban (közlekedés, szállodaipar, kereskedelem) a turizmus gazdasági eredménye és hatása csak hozzávetőleges pontossággal állapítható meg. Szükség van tehát olyan pontosan definiálható és nemzetközileg is koordinált mutatószám-rendszerre, amely átfogó képet nyújt a turizmus fő jelenségeiről: a turisták számáról, a szálláshelyen megszállók számáról és a tartózkodás időtartamáról, a devizabevételről. Ezen adatok birtokában figyelemmel kísérhető a turizmus nemzetközi és országonkénti alakulása és főbb folyamatai. Így

- a turizmus területi elhelyezkedése, a turizmus által érintett országok, területek, régiók látogatottsága;
- a turizmus időbeli alakulásának, illetve a szezonálisnak mértéke, különösen az egyes régiók vonatkozásában;
- a turizmus hatása a fizetési mérlegre és az ország gazdaságára (beruházások, munkaerő stb.) a szükséges részletességben.

E célok megvalósítása érdekében szükségesnek látszik mind a kereslet, mind pedig a kínálat oldaláról kidolgozni azokat a módszereket, mutatókat, melyek biztosítják a turizmus sokoldalú – így gazdasági – hatásainak általánosan alkalmazható vizsgálatát.

РЕЗЮМЕ

В своем докладе, посланном на состоявшейся в организации Европейской экономической комиссии в октябре 1975 года в Дубровнике симпозиум по планированию и развитию туризма, автор рассматривает значение туризма и его воздействие на экономику. Занимается исследованием средств и экономическо—статистических показателей, с помощью которых можно анализировать эти воздействия. Трудности измерения экономических воздействий проявляются в следующих трех областях: 1. весьма трудным является выражение в цифрах объема и структуры иностранного и отечественного туристического спроса (ночевки, питание, покупки, различные услуги); 2. практически невозможно однозначным образом определить даже круг „туристической индустрии“, понимаемой в классическом смысле слова (предприятия, единицы); 3. следует изыскать способ для учета так называемого мультипликаторного эффекта.

Автор после интерпретации понятия туризма и изложения форм его проявления демонстрирует типологию туристического оборота. В рамках этого приводит характеристику туризма принимающих стран и рассматривает основные характерные черты участников туристического оборота.

Среди пригодных также и для международных сравнений туристических явлений измерителей согласно автору существуют три основных показателя: число туристов, ночевки и денежные расходы. В дальнейшем на основании этих данных внимательно рассматривает туристический оборот в международном масштабе и по отдельным странам и происходящие в нем важнейшие процессы. Останавливается на территориальном размещении туризма, его динамике, сезонном характере, а также на воздействии туризма на платежный баланс и экономику страны.

В заключительной части своего очерка автор подчеркивает, что как со стороны спроса, так и предложения следует разработать такие методы и показатели, которые обеспечивают для общего применения обследования многосторонних воздействий туризма.

SUMMARY

In his study, submitted to the symposium to be held in Dubrovnik in October 1975 on the problems of planning and development of tourism, organized by the Economic Commission for Europe, the author investigates the importance of tourism and its effects

on the economy. He looks for the means and economico–statistical indicators that could be used for analyzing these effects. The difficulties in measuring economic effects appear in the following three fields: 1. the volume and structure (accommodation, meals, purchases, various services) of foreign and home tourism are difficult to quantify; 2. the sphere of „tourism-industry” (enterprise, unit), even in the classic sense, cannot be unambiguously interpreted in the practice; 3. it is necessary to find means for taking into account the so-called multiplier effect.

After interpreting tourism and discussing its outward forms the study presents a typology of tourism. Within this characteristics of tourism in the host countries and main features of participants in tourism are discussed.

Of indicators of tourism which can be used also for international comparisons the author finds three fundamental indicators suitable for characterizing tourism: number of tourists, accommodation, and expenses. Then, relying on these data he shows the development and main tendencies of tourism on international level and by countries. He deals with regional aspects of tourism, its changes over time, seasonality as well as with the effect of tourism on the balance of payments and economy of the country.

In the concluding part of the study the author emphasizes the importance of elaborating such methods and indicators, from the side of both demand and supply, which enable to carry out a universally applicable investigation of the multilateral effects of tourism.

BŰNÖZÉSI INDEXEK (II.)

KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN

A tanulmány első részében a bűnözés komplex mérésének problémáit vettem fel. A kriminálstatistika hagyományos mutatói nem mérik a törvénykezési változásokat, a jogszabály-módosítások hatását az idősorokban, nem fejezik ki a minőségi elemeket. E problémák megoldására szolgálnak a bűnözési indexek, a gazdaságstatisztikai indexek analógiájára definiált mutatószámok, melyek nemcsak az elítéltek számának, hanem a büntettek súlyának változását is mérik.

Az indexszámítás alapja az egyes bűncselekményekhez rendelt súlyrendszer kialakítása. Lényegében ezzel foglalkozik a tanulmány első része. (Lásd: *Statistikai Szemle* 1975. évi 8–9 sz. 983–1001. old.) A súlyrendszer kialakítása háromféle modell, négyféle összegezési határ alapján történt, így minden bűncselekményhez 12-féle súlyt rendeltem. A következőkben e súlysorozatok elemzésével, majd az indexek és indexsorok képzésével kívánok foglalkozni.

A SÚLYOK SZÓRÓDÁSA

Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy vajon mutatkoznak-e a 12-féle módon számított τ értékek között jelentős számszerű eltérések, vagy a különbségek inkább elméleti jellegűek? E kérdés vizsgálatára kiszámítottam minden egyes 12 tagú súlysorozatnak a mediánjához viszonyított szórását (standard eltérést) – a szokásos σ -val jelölve – és ezen értéknek a mediánhoz viszonyított arányát (százalékban kifejezve, σ' -vel jelölve) mint a szóródás relatív mutatóját. A bűncselekmény-nómenklátúra 91 bűncselekményének két évi adatai alapján számított 163 súlysorozat (nem mindegyik bűncselekmény fordult elő mindkét évben) kétféle szóródási mutatóit tartalmazza a 3. tábla.

3. tábla

A súlysorozatok szóródási mutatói

Büntett	1969		1971	
	σ	σ'	σ	σ'
ÁLLAM ELLENI BÜNTETTEK				
Összeesküvés, lázadás (Btk 116–122. §)	1,97	4,99	0,23	2,75
Kártevés, rombolás, merénylet (Btk 124–126. §)	–	–	–	–
Izgatás (Btk 127–128. §)	0,45	4,35	0,67	5,21
Hazaárulás, az ellenség támogatása, kémkedés (Btk 129–131. §)	–	–	3,29	5,99
Egyéb állam elleni büntettek (Btk 132–133. §)	–	–	0,46	5,25

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Büntett	1959		1971	
	σ	σ'	σ	σ'
A BÉKE ÉS AZ EMBERISÉG ELLENI BÜNTETEK				
A béke és az emberiség elleni bűntettek (Btk 135–141. §)	–	–	2,59	5,25
AZ ALLAMIGAZGATÁS ÉS AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ELLENI BÜNTETEK				
Jogtalan előny követelése vagy elfogadása (Btk 149–150. §)	0,54	6,73	0,90	7,17
Hivatali vesztegetések (Btk 151–152. §)	0,03	2,00	0,18	6,97
Befolyással üzérkedés (Btk 153. §)	0,55	3,88	0,82	4,22
Egyéb hivatali bűntettek (Btk 144–148. §)	1,32	19,10	0,84	11,63
Hivatalos személy elleni erőszak (Btk 155. §)	0,25	4,27	0,26	3,69
Hatóság vagy hivatalos személy megsértése (Btk 158. §)	0,17	8,33	0,17	7,08
Allamtitok és a szolgálati titok megsértése (Btk 160–162. §)	2,40	7,80	–	–
Honvédelmi kötelezettség elleni bűntett (Btk 164–171. §)	–	–	–	–
Hamis vád, a hatóság félrevezetése (Btk 172–175. §)	0,38	8,81	0,23	5,25
Hamis tanúzás, hamis tanúzásra rábírás, mentő körülmény elhallgatása (Btk 176–179., 182–183. §)	0,09	3,35	0,05	2,59
Bűnpártolás (Btk 184. §)	0,10	6,75	0,17	9,28
Ügyvédi bűntett (Btk 187. §)	–	–	–	–
Egyéb bűntett (Btk 143., 185–186., 188–189. §)	1,05	29,74	4,02	32,06
A KÖZBIZTONSÁG ÉS A KÖZREND ELLENI BÜNTETEK				
Közveszélyokozás, közérdekű üzem működésének megszakítása (Btk 190–191. §)	0,48	5,60	0,52	8,65
Közlekedés biztonsága elleni bűntettek (Btk 192–193. §)	0,02	0,71	0,05	1,78
Járművezetés ittas állapotban (Btk 194. §)	0,19	9,94	0,28	14,87
Visszaélés robbanóanyaggal, robbantószerrel, lőfegyverrel vagy lőszerrel (Btk 195. §)	0,08	2,18	0,08	2,00
Tiltott határátlépés, embercsempészség (Btk 203–204., 206. §)	0,29	3,36	0,38	3,61
Hazatérés megtagadása (Btk 205. §)	0,57	3,49	1,13	4,68
Közveszélyes munkakerülés (Btk 214. §)	0,52	5,25	0,50	5,01
A közösség megsértése, rémhírterjesztés (Btk 217–218. §)	0,16	8,69	0,21	9,67
Garázdaság (Btk 219. §)	0,21	4,77	0,22	4,01
Közokirat-hamisítás (Btk 220–221. §)	0,36	14,81	0,38	15,90
Magánokirat-hamisítás (Btk 222. §)	0,23	20,00	0,28	18,54
Visszaélés okirattal (Btk 223. §)	0,61	17,94	10,68	165,05
Egyéb a közbiztonság és a közrend elleni bűntettek (Btk 196–202., 205., 207–213., 215–216. §)	0,49	12,21	0,31	5,99
A NÉPGAZDASÁG ELLENI BÜNTETEK				
A gazdálkodással kapcsolatos köteleességek megszegése (Btk 224. §)	0,76	100,85	11,12	62,54
Pazarló gazdálkodás (Btk 225. §)	–	–	–	–
A népgazdaság szerveinek megtevesztése, a beruházási és pénzügyi fegyelmet sértő bűntett (Btk 226., 229. §)	0,29	63,04	0,91	48,92
Ipari termék (termény) minőségével kapcsolatos bűntett (Btk 230–234. §)	0,03	2,89	–	–
Vesztegetés (Btk 235. §)	0,78	16,88	1,23	19,52
Üzérkedés, árdrágítás (Btk 236., 238. §)	0,13	4,98	0,33	7,75
Közellátási bűntettek (Btk 240. §)	0,02	1,50	–	–
Pénzhamisítás (Btk 241–243. §)	–	–	0,23	2,75
A devizagazdálkodást sértő bűntett (Btk 247. §)	0,05	4,09	0,80	28,26
Adócsalás (Btk 248. §)	0,56	69,13	0,82	22,52
Vámbűntett (Btk 249. §)	0,43	61,42	0,10	5,91
Egyéb a népgazdaság elleni bűntettek (Btk 227–228., 237., 239., 245. §)	0,11	9,09	0,10	4,73
A SZEMÉLY ELLENI BÜNTETEK				
Emberölés (Btk 253. § /1–/3/ bek.)	4,83	4,70	4,43	4,75
Emberölés kísérlete (Btk 253. § /1–/2/ bek. 254. §)	1,90	4,44	1,75	4,11
Gondatlanul elkövetett emberölés (Btk 253. § /4/ bek.)	0,04	0,85	0,00	0,21
Erős felindulásban elkövetett emberölés (Btk 254. §)	1,65	3,58	0,88	2,54
Magzatelhajtás (Btk 256. §)	0,53	15,54	0,51	13,78
Könnyű testi sértés (Btk 257. § /1–/2/ bek. 1. tétel /2/ bek. b. pont)	0,44	16,92	0,84	25,60
Súlyos testi sértés (Btk 257. § /1/ bek. 2. tétel /2–/4/ bek.)	0,13	3,24	0,13	2,75
Gondatlanul elkövetett súlyos testi sértés (Btk 257. § /1/ bek. 2. tétel /5/ bek.)	0,10	12,65	0,16	6,95

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Büntett	1969		1971	
	σ	σ'	σ	σ'
Foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés (Btk 258. § /1/ bek.)	0,29	14,50	0,31	14,97
Foglalkozás körében elkövetett, súlyos testi sértést okozó gondatlan veszélyeztetés (Btk 258. § /2/ bek. a. pont)	0,36	17,22	0,33	11,78
Foglalkozás körében elkövetett halált okozó gondatlan veszélyeztetés (Btk 258. § /2/ bek. b. pont)	0,41	2,91	0,47	3,29
Foglalkozás körében elkövetett szándékos veszélyeztetés Btk 258. § /3/ bek.)	0,46	4,43	0,35	4,50
Segítségnyújtás elmulasztása (Btk 259. §)	0,45	11,05	0,21	5,80
Egyéb az élet, a testi épség és az egészség elleni bűntettek (Btk 255., 260. §)	0,00	1,15	—	—
Rágalmazás (Btk 266. §)	0,05	2,85	0,37	105,03
Becsületsértés (Btk 266. §)	0,21	23,85	0,25	21,15
Egyéb az emberi szabadság és méltóság elleni bűntett (Btk 261–268. §)	0,23	10,79	0,18	7,82
A CSALAD, AZ IFJÚSÁG ÉS A NEMI ERKÖLCS ELLENI BÜNTETTEK				
Ifjúság elleni bűntett (Btk 274. §)	0,13	2,63	0,14	2,54
Tartási kötelezettség elmulasztása (Btk 275. §)	0,13	3,61	0,11	2,90
Egyéb család és ifjúság elleni bűntettek (Btk 271–273. §)	1,01	24,93	0,26	18,43
Erőszakos nemi közöszlés (Btk 276. §)	1,65	4,70	1,97	5,08
Szemérem elleni erőszak (Btk 277. §)	0,61	3,54	0,80	4,16
Megrontás (Btk 280–281. §)	0,44	2,95	0,61	3,87
Uzletszerű kéjelgés (Btk 283–285. §)	0,35	4,63	0,43	4,98
Egyéb a nemi erkölcs elleni bűntettek (Btk 278–279., 282., 285–288. §)	0,40	3,82	0,77	6,19
TÁRSADALMI TULAJDON ELLENI BÜNTETTEK				
Lopás (Btk 291., 295. §)	0,50	5,94	0,55	6,22
Sikkasztás (Btk 292., 295. §)	0,24	3,83	0,28	4,45
Csalás (Btk 293., 295. §)	0,30	3,81	0,50	4,79
Hűtlen kezelés (Btk 294., 295. §)	0,19	9,42	0,80	11,28
Hanyag kezelés (Btk 298. § /1–/2/ bek.)	0,47	34,55	0,22	10,00
Rablás (Btk 299. §)	0,52	3,44	2,57	5,51
Orgazdaság (Btk 301. § /1./, /3–/4/ bek.)	0,07	2,49	0,05	2,27
Rongálás (Btk 302. §)	0,37	11,97	0,11	3,92
Kisebb súlyú bűntettek (Btk 303. §)	0,43	30,49	0,42	28,37
Társadalmi tulajdon elleni bűntett feljelentésének elmulasztása (Btk 308. §)	0,80	51,94	0,72	48,64
Egyéb társadalmi tulajdon elleni bűntettek (Btk 297., 304., 1966. évi 16. sz. tvr. 38., 39. §)	0,47	14,24	0,50	14,08
SZEMÉLYEK JAVAI ELLENI BÜNTETTEK				
Lopás (Btk 291., 296. §)	0,57	5,05	0,60	5,08
Sikkasztás (Btk 292., 296. §)	0,52	6,44	0,48	5,52
Csalás (Btk 293., 296. §)	0,62	5,12	0,84	5,19
Hűtlen kezelés (Btk 294., 296. §)	—	—	2,00	50,00
Hanyag kezelés (Btk 298. § /3/ bek.)	—	—	—	—
Rablás (Btk 299. § /1–/3/ bek.)	1,93	5,24	2,10	5,63
Zsarolás (Btk 300. §)	0,40	3,78	0,72	5,83
Orgazdaság (Btk 301. § /1–/2/ bek.)	0,18	4,91	0,41	7,59
Rongálás (Btk 302. §)	0,13	5,82	0,52	14,73
Kisebb súlyú bűntettek (Btk 303. §)	0,10	6,89	0,28	13,14
Egyéb bűntettek (Btk 297., 304–307., 1966. évi 16. sz. tvr. 38., 39. §)	0,49	10,94	0,42	10,63

A táblából megállapítható, hogy az egyes súlysorozatoknál nem jelentős a szóródás nagysága, legalábbis a bűncselekmények nagy részénél. A súlysorozatok 71,1 százalékánál (116 esetben) a standard eltérés kisebb mint 0,6, és 25,1 százalékánál (41 esetben) még 0,2-nél is kisebb. Mindössze 23 esetben nagyobb a szóródás 1-nél, és 10 esetben nagyobb 2-nél. E 10 bűncselekmény között olyan kis gyakorisággal előforduló és nagyon változó megítélésű bűncselekmények szerepelnek, mint:

hazaárulás, az ellenség támogatása, kémkedés (Btk 129–131. §),
a béke és az emberiség elleni bűntettek (Btk 135–141. §),

az államtitok és a szolgálati titok megsértése (Btk 160–162. §),
 egyéb az államigazgatás és az igazságszolgáltatás elleni bűntettek (Btk 143., 185–186.,
 188., 189. §),
 visszaélés okirattal (Btk 223. §),
 a gazdálkodással kapcsolatos köteleességek megszegése (Btk 224. §),
 emberölés (Btk 253. § /1/–/3/ bek.),
 társadalmi tulajdon elleni rablás (Btk 299. §),
 személyi tulajdon elleni rablás (Btk 299. § /1/–/3/ bek.).

A relatív szóródási együttható a súlysorozatok 73,0 százalékánál (119 esetben) kisebb 12 százalékánál, és 13,6 százalékánál (23 esetben) még 3 százalékánál is kisebb. Mindössze 19 esetben haladja meg a szóródási együttható a 24 százalékot, és pedig csupa olyan csekély súlyú bűncselekményeknél, amelyeknek büntetési tétele alacsony, a súlyok is kicsinyek, a súlyok mediánja is kicsiny érték, és így – még ha a σ nem is nagy – a mediánhoz viszonyított aránya elég nagy lehet. Ilyen bűncselekmények:

egyéb az államigazgatás és az igazságszolgáltatás elleni bűntettek (Btk 143., 185.,
 186., 188–189. §),
 visszaélés okirattal (Btk 223. §),
 a gazdálkodással kapcsolatos köteleességek megszegése (Btk 224. §),
 a népgazdaság szerveinek megtévesztése, a beruházási és pénzügyi fegyelem megsértése (Btk 226., 229. §),
 a devizagazdálkodást sértő bűntett (Btk 247. §),
 adócsalás (Btk 248. §),
 vámbűntett (Btk 249. §),
 könnyű testi sértés (Btk 257. § /1/–/2/ bek. 1. tétel /2/ bek. b. pont),
 rágalmazás (Btk 266. §),
 egyéb család és ifjúság elleni bűntettek (Btk 271–273. §),
 társadalmi tulajdon elleni hanyag kezelés (Btk 298. § /1/–/2/ bek.),
 társadalmi tulajdon elleni kisebb súlyú bűntettek (Btk 303. §),
 társadalmi tulajdon elleni bűntettek feljelentésének elmulasztása (Btk 308. §),
 személyi tulajdon elleni hűtlen kezelés (Btk 294., 296. §).

Összefoglalva a 4. tábla bemutatja a bűncselekmények megoszlását a súlyaikat meghatározó súlysorozatok szórása és szóródási együtthatója szerint.

4. tábla

*A bűncselekmények megoszlása
 súlyaik szórása és szóródási együtthatója szerint*

σ' \ σ	0,00– 2,99	3,00– 5,99	6,00– 11,99	12,00– 23,99	24,00–	Össze- sen
0,00–0,19	18	10	12	1	–	41
0,20–0,39	2	14	7	12	2	37
0,40–0,59	2	16	8	7	5	38
0,60–0,99	1	10	4	3	6	24
1,00– . .	–	14	1	2	6	23
Összesen	23	64	32	25	19	163

A SÚLYSOROZATOK ANALÍZISE

Miután megállapítottuk, hogy az egyes súlysorozatokon belül – néhány bűncselekmény kivételével – igen csekély szóródás mutatkozik, felvetődik az a kérdés, hogy az egyes súlysorozatokon belül az egyes értékek nagyságrendi szempontból

hogyan helyezkednek el, és ez az elhelyezkedés vajon jellemző-e a bűncselekményre, vagy sem.

Induljunk ki az egyes súlyokat előállító modellekből. Ugyanazon képlettel mindig négy-négy súlyt számoltunk oly módon, hogy csak az összegezési határ, pontosabban az összegezés felső határa változott. Ily módon minden bűncselekményhez hat számnégyes tartozik, vagyis a 24 súlyt hat csoportba sorolhatjuk. Ha egy ilyen számnégyest kiragadunk, annak első értékéhez viszonyítva (amelyet az $1 \leq i \leq 13$ közötti összegezéssel nyertünk) a második érték ($1 \leq i \leq 17$) lehet ugyanakkora, lehet nagyobb és lehet kisebb, vagyis három lehetőség áll fenn. Ha a harmadik értéket viszonyítjuk a másodikhoz, ugyancsak az előbbi lehetőségek állnak fenn, és így az első három súly egymáshoz való viszonyára már $3^2 = 9$ lehetőség képzelhető el. Végül a negyedik súly a harmadik súlyhoz képest ugyancsak három módon helyezkedhet el, ami azt jelenti, hogy ha a négy súlyból álló súlysorozatot növekedés-csökkenés-stagnálás szempontjából vizsgáljuk, $3^3 = 27$ változat képzelhető el. A súlysorozatoknak ezt a 27 változatát grafikusán is ábrázolhatjuk. (Lásd az ábrát a következő oldalon. Az ábrán az egyes típusoknál feltüntetett szám a típus sorszámát jelenti.)

A 27 lehetséges típus közül kilenc egyáltalán nem fordul elő, és pedig az ábrán 3., 6., 10., 16., 18., 22., 23., 24. és 27. jelzésűek. A legnagyobb gyakorisággal a 8-as típus fordul elő, a vizsgált 489 számnégyes közül 165 számnégyes ilyen típusú (33,7%).

Az egyes súlysorozatok típusainak előfordulási gyakorisága

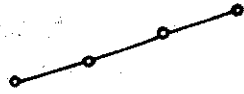
Előfordulási gyakoriság	A típus sorszáma	Előfordulási gyakoriság	A típus sorszáma
165	8	8	1, 26
87	17	7	15
75	7	6	4
42	13	5	12, 14, 21
35	11	3	25
12	5, 20	2	19
11	9	1	2

Ez a csoportosítás csak azt mutatja meg, hogy az egyes görbetípusok milyen gyakorisággal fordulnak elő, de nem világítja meg, hogy az egyes típusok hogyan kötődnek a bűncselekmény-típusokhoz. A bűncselekmények és a görbetípusok kapcsolatát először a számszerűségek alapján, majd pedig minőségükben is vizsgáljuk.

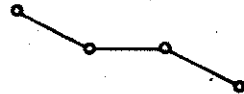
Egy bűncselekményhez általában hat számnégyes, azaz hat görbe tartozik, kivételes esetben csak három, ha a bűncselekmény a vizsgált két év közül csak az egyikben fordult elő. Valamely bűncselekmény ítélezési gyakorlatában a büntetékiszabás elveinek stabilitását mutatja, ha e hat, illetve három görbe között több az azonos típusú. E szempontból vizsgálva meg a bűncselekményeket, megállapítható, hogy 38 bűncselekménynek azonos típusú mind a hat görbéje, és a csak egyik évben előforduló bűncselekmények közül kettőnek szintén azonos típusú valamennyi görbéje. További 26 bűncselekménynél három-három egyforma típus, négy bűncselekménynél öt egyforma és egy eltérő típus található. Két bűncselekménynél 4:2 és egynél 2:1 az azonos, illetve eltérő típusú görbék gyakoriságának aránya. Az összes bűncselekmény között mindössze nyolc olyan található, amelyeknek hat görbéje között háromféle típus fordul elő, és ezek előfordulási aránya 3:2:1.

A súlysorozatok típusai

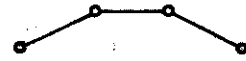
1

10

19

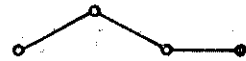
2

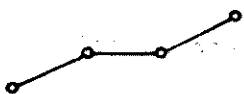
11

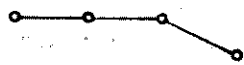
20

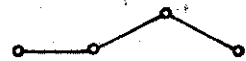
3

12

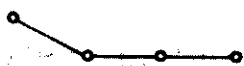
21

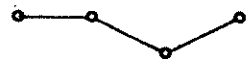
4

13

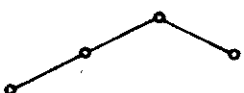
22

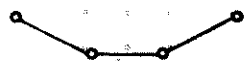
5

14

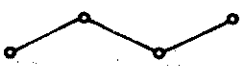
23

6

15

24

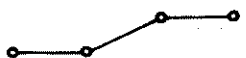
7

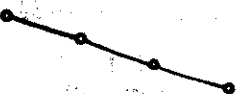
16

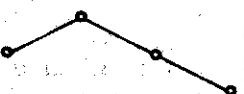
25

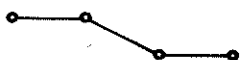
8

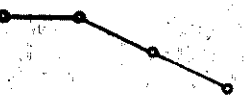
17

26

9

18

27

A következőkben azt is megvizsgáljuk, melyek azok a bűncselekmények, amelyek görbéi nagyobb stabilitást mutatnak, és melyek azok a bűncselekmények, amelyeknek súlyrendszerében többféle görbetípus megtalálható.

Az alábbi felsorolásban először azok a bűncselekmények szerepelnek, amelyeket egyetlen görbetípus meghatároz, a bűncselekmények csoportosítása a görbe típusa szerint történik. Ezt követik azon bűncselekmények, amelyek súlyrendszere két görbetípus szerint változik, majd a háromgörbés bűncselekmények.

Meg kell még jegyezni, hogy némely esetben a két, illetve három görbe sem jelent nagyon inhomogén súlyrendszert, előfordulhat – és sok helyen előfordul – hogy a két görbe csak egyetlen szakaszon tér el egymástól, egyébként fedik egymást. Ez a megfigyelés vezetett a homogenitás méréséhez.

A homogenitás méréséhez a görbét három szakaszra bontva vizsgáltam. Egy szakaszon belül két görbe eltérése lehet 0, 1 és 2 egységnyi:

- ha a két szakasz egybeesik, akkor 0,
- ha növekedő–stagnáló vagy stagnáló–csökkenő szakasz kerül egymás fölé, akkor 1,
- ha növekedő és csökkenő szakasz kerül egymás fölé, akkor 2

egységnyinek tekintetem a két szakasz eltérését. Tehát a három szakaszból álló törtvonalpároknál maximálisan $2^3 = 8$ egységnyi lehet az eltérés.

A görbék homogenitása az eltérés értéke szerint

Az eltérés egységének száma	A homogenitás foka (százalék)	Az eltérés egységének száma	A homogenitás foka (százalék)
0	100,0	5	37,5
1	87,5	6	25,0
2	75,0	7	12,5
3	62,5	8	0,0
4	50,0		

Az 5. tábla a görbetípusok mellett a homogenitás fokát is tartalmazza.

5. tábla

A büntettek súlysorozatainak változatai

A görbe típusa	A homogenitás foka (százalék)	A büntett megnevezése
	100	Foglalkozás körében elkövetett, súlyos testi sértést okozó gondatlan veszélyeztetés (Btk 258. § /2/ bek. a pont)
	100	Személyek javai ellen elkövetett hűtlen kezelés. (Btk 294., 296. §) Összeesküvés, lázadás (Btk 116–122. §) Hazaárulás, az ellenség támogatása, kémkedés (Btk 129–131. §) Egyéb állam elleni büntettek (Btk 132–133. §) A béke és az emberiség elleni büntettek (Btk 135–141. §) Államtitok és a szolgálati titok megsértése (Btk 160–162. §) Ipari termék (termény) minőségével kapcsolatos büntettek (Btk 230–234. §) Pénzhamisítás (Btk 241–243. §) Emberölés (Btk 253. § /1/–/3/ bek.) Gondatlanul elkövetett emberölés (Btk 253. § /4/ bek.) Erős felindulásban elkövetett emberölés (Btk 254. §) Foglalkozás körében elkövetett szándékos veszélyeztetés (Btk 258. § /3/ bek.) Egyéb élet, testi épség és az egészség elleni büntettek (Btk 255., 260. §) Társadalmi tulajdon elleni rablás (Btk 299. §)

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

A görbe típusa	A homogenitás foka (százalék)	A büntett megnevezése
	100	Hivatalos személy elleni erőszak (Btk 155. §) Hamis vád, hatóság félrevezetése (Btk 172-175. §) Egyéb az államigazgatás és az igazságszolgáltatás elleni büntettek (Btk 143., 185-186., 188-189. §) Közveszélyokozás, közérdekű üzem működésének megzavarása (Btk 190-191. §) Garázdaság (Btk 219. §) Közokirat-hamisítás (Btk 220-221. §) Egyéb a közbiztonság és a közrend elleni büntettek (Btk 196-202., 205., 207-213., 215-216. §) Vesztegetés (Btk 235. §) Könnyű testi sértés (Btk 257. § /1/ bek. 1. tétel /2/ bek. b. pont) Súlyos testi sértés (Btk 257. § /1/ bek. 2. tétel /2/-/4/ bek.) Segítségnyújtás elmulasztása (Btk 259. §) Egyéb a nemi erkölcs elleni büntettek (Btk 278-279., 282., 286-288. §) Társadalmi tulajdon elleni sikkasztás (Btk 292., 295. §) Társadalmi tulajdon elleni csalás (Btk 293., 295. §) Egyéb társadalmi tulajdon elleni büntettek (Btk 297., 304. 1966. évi 16. sz. tvr. 38., 39. §) Személyi tulajdon elleni lopás (Btk 291., 296. §) Személyi tulajdon elleni sikkasztás (Btk 292., 296. §) Személyi tulajdon elleni csalás (Btk 293., 296. §) Személyi tulajdon elleni orgazdaság (Btk 301. § /1/-/2/ bek.) Egyéb c személyek javai elleni büntettek (Btk 297., 304-307., 1966. évi 16. sz. tvr. 38., 39. §) Közveszélyes munkakerülés (Btk 214. §)
	100	Visszaélés robbanóanyaggal, robbantószerrel, lőfegyverrel vagy lőszerrel (Btk 195. §)
	100	Erőszakos nemi közösülés (Btk 276. §) Megrontás (Btk 280-281. §)
	100	Hivatali vesztegetés (Btk 151-152. §) Hamis tanúzás, hamis tanúzásra rábírás, mentő körülmény elhallgatása (Btk 176-179., 182-183. §) Bűnpártolás (Btk 184. §) Foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés (Btk 258. § /1/ bek.) Egyéb az emberi szabadság és méltóság elleni büntettek (Btk 261-265., 268. §) Társadalmi tulajdon elleni kisebb súlyú büntettek (Btk 303. §) Adócsalás (Btk 248. §)
	12,5	Vámbüntett (Btk 249. §)
	25,0	Gondatlanul elkövetett súlyos testi sértés (Btk 257. § /1/ bek. 2. tétel /5/ bek.)
	37,5	Izgatás (Btk 127-128. §)
	62,5	

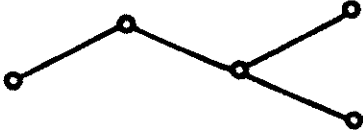
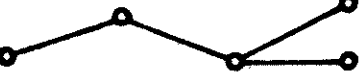

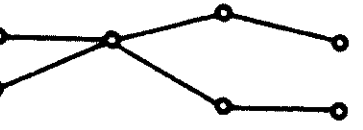
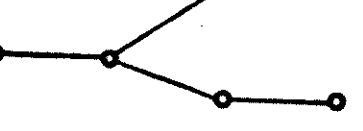

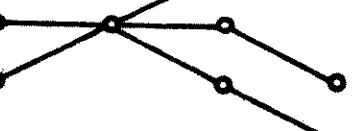
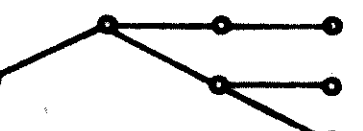
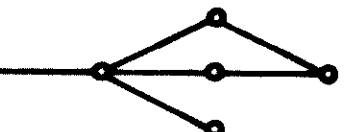
(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

A görbe típusa	A homogenitás foka (százalék)	A büntett megnevezése
	87,5	Befolyással üzérkedés (Btk 153. §) Foglalkozás körében elkövetett halált okozó gondatlan veszélyeztetés (Btk 258. § /2/ bek. b. pont) Szemérem elleni erőszak (Btk 277. §)
	87,5	Visszaélés okirattal (Btk 223. §) Magzatelhajtás (Btk 256. §)
	87,5	Tiltott határátlépés, embercsempészás (Btk 203–204., 206. §) Ifjúság elleni büntett (Btk 274. §) Tartási kötelezettség elmulasztása (Btk 275. §) Társadalmi tulajdon elleni lopás (Btk 291., 295. §)
	62,5	Emberölés kísérlete (Bk 253. § /1/-/2/ bek., 254. §)
	75,0	Hatóság vagy hivatalos személy megsértése (Btk 158. §) Üzérkedés, árdrágítás (Btk 236., 238. §) Egyéb család és ifjúság elleni büntettek (Btk 271–273. §) Társadalmi tulajdon elleni rongálás (Btk 302. §) Személyi tulajdon elleni rongálás (Btk 302. §) Személyi tulajdon elleni kisebb súlyú büntettek (Btk 303. §)
	75,0	Egyéb hivatali büntettek (Btk 144–148. §) Hazatérés megtagadása (Btk 205. §) Üzletszerű kéjelgés (Btk 283–285. §)
	87,5	Jogtalan előny követelése vagy elfogadása (Btk 149–150 §)
	75,0	Személyi tulajdon elleni rablás (Btk 299. § /1/ – /3/ bek.)
	75,0	Közellátási büntett (Btk 240. §)
	50,0	Magánokirat-hamisítás (Btk 222. §)

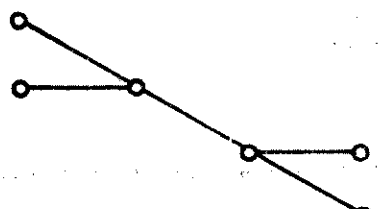
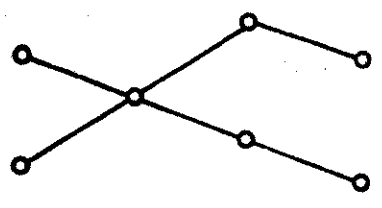
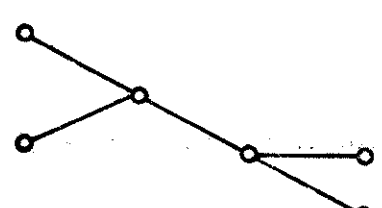
(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

A görbe típusa	A homogenitás foka (százalék)	A büntett megnevezése
	75,0	Járművezetés ittas állapotban (Btk 194. §) Egyéb népgazdaság elleni büntettek (Btk 227–228., 237., 239., 245. §)
	87,5	Társadalmi tulajdon elleni büntett feljelentésének elmulasztása (Btk 308. §)
	87,5	A közösség megsértése, rémhírterjesztés (Btk 217–218. §)
	50,0	Rágalmazás (Btk 266. §)
	75,0	A gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegése (Btk 224. §)
	25,0	Társadalmi tulajdon elleni hanyag kezelés (Btk 298. § /1/ – /2/ bek.)
	37,5	A népgazdaság szerveinek megtévesztése, a beruházási és pénzügyi fegyelmet sértő büntettek (Btk 226., 229. §)
	50,0	Társadalmi tulajdon elleni hűtlen kezelés (Btk 294., 295. §)
	62,5	Becsületsértés (Btk 267. §)
	50,0	Személyi tulajdon elleni zsarolás (Btk 300. §)

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

A görbe típusa	A homogenitás foka (százalék)	A büntett megnevezése
	75,0	Közlekedés biztonsága elleni büntettek (Btk 192–193. §)
	25,0	A devizagazdálkodást sértő büntett (Btk 247. §)
	62,5	Társadalmi tulajdon elleni orgazdaság (Btk 301. § /1/, /3/ – /4/ bek.)

Nyilvánvaló, hogy az egygömbös típusoknál a homogenitási fok 100 százalékos, ezek nagyrészt a legstabilabb és legsúlyosabb bűncselekmények. A kétgömbös típusok között is vannak magas homogenitású típusok, így például a foglalkozás körében elkövetett halált okozó gondatlan veszélyeztetés, a szemérem elleni erőszak, a magzatelhajtás és más bűncselekmények esetében a homogenitás 87,5 százalékos. A homogenitás foka szerint összefoglalva a 86 bűncselekmény közül

100 százalékos a homogenitása 45-nek,
75–99 százalékos a homogenitása 27-nek,
50–74 százalékos a homogenitása 8-nak,
49 százalékon aluli a homogenitása 6-nak,

tehát a bűncselekmények nagy részét igen jól jellemzik súlyrendszerük görbéi.

Végül, a teljesség kedvéért azt is megvizsgáltam, hogy a bűncselekmények súlyrendszerének görbéi hogyan függenek össze a súlysorozatok szóródási mutatóival. Az 6. tábla tartalmazza a szórásuk és szóródási együtthatójuk alapján azonos kategóriába sorolt bűncselekmények homogenitási fokának átlagát.

6. tábla

Átlagos homogenitási fok a szórás és szóródási együttható szerinti csoportosításban

σ'	0,00– 2,99	3,00– 5,99	6,00– 11,99	12,00– 23,99	24,00–
0,00–0,19 . . .	86,8	73,8	79,2	37,5	–
0,20–0,39 . . .	100,0	96,4	80,4	79,2	43,7
0,40–0,59 . . .	93,8	90,6	96,8	92,8	52,5
0,60–0,99 . . .	100,0	85,0	78,1	66,7	68,7
1,00–	–	89,3	100,0	87,5	89,6

A tábláról leolvasható, hogy a szóródási mutatók és a koncentráció foka között szoros negatív korreláció áll fenn; minél nagyobbak a szóródási mutatók, annál jobban csökken a koncentráció foka.

AZ 1969–1971. ÉVI BÍRÓSÁGI INDEXEK

Miután rendelkezésre állnak az 1969. és az 1971. évre vonatkozóan az egyes bűncselekmények jelentőségét, társadalmi veszélyességét meghatározó súlyok, és pedig 12–12 változatban, nincs akadálya, hogy az 1971. évnek mint beszámolási időszaknak az 1969. évre mint bázisidőszakra vonatkozó indexeit meghatározzuk. A fenti időszakra mind a bűnözési index, mind a bűnözés volumenindexe, mind pedig a büntetőpolitikai index meghatározható, és pedig a két utóbbi akár a bázisidőszak, akár a beszámolási időszak súlyaival súlyozva. Jelentse A_{kt} a k -edik bűncselekmény miatt a t -edik évben elítéltek számát, ahol t 1969 vagy 1971 lehet, és az A_{kt} pedig k és t bármely értéke esetén a korábbi

$$\sum_{i=1}^{21} (a_i + b_i)$$

értéket jelenti, jelentse továbbá τ_{kt} a k -edik bűncselekmény t -edik évi súlyainak valamelyikét.

E jelölések felhasználásával az 1971. évnek az 1969. évre vonatkoztatott bűnözési indexe:

$$I_b = \frac{\sum_k \tau_{k, 71} A_{k, 71}}{\sum_k \tau_{k, 69} A_{k, 69}}$$

Amennyiben csak a bűnözés volumenének változását akarjuk mérni, és függetleníteni kívánjuk a mérési eredményeket a súlyok változásától, akkor mindkét évben ugyanazt a súlyrendszert kell használnunk, és pedig vagy a beszámolási időszak súlyrendszerét:

$$I_{v, 71} = \frac{\sum_k \tau_{k, 71} A_{k, 71}}{\sum_k \tau_{k, 71} A_{k, 69}}$$

vagy a bázisidőszak súlyrendszerét:

$$I_{v, 69} = \frac{\sum_k \tau_{k, 69} A_{k, 71}}{\sum_k \tau_{k, 69} A_{k, 69}}$$

Végül, ha az ítélkezési gyakorlat változását kívánjuk indexszel mérni, akkor az elítéltek számát kell állandónak venni a bázis- és a beszámolási időszakban. Ezen büntetőpolitikai index, ha a beszámolási időszak elítélteinek számával súlyozunk, akkor

$$I_p, 71 = \frac{\sum_k \tau_{k, 71} A_{k, 71}}{\sum_k \tau_{k, 69} A_{k, 71}}$$

ha pedig a bázisidőszak elíteltjeinek számával súlyozunk, akkor

$$I_{p, 69} = \frac{\sum_k \tau_{k, 71} A_{k, 69}}{\sum_k \tau_{k, 69} A_{k, 69}}$$

Az ötféle index között fennáll a közismert két összefüggés:

$$I_b = I_{v, 71} \cdot I_{p, 69}$$

$$I_b = I_{v, 69} \cdot I_{p, 71}$$

Mind az öt index kiszámítható a korábban előállított 12-féle τ érték bármelyikével. A 7. tábla a 12-féle értékkel számított bűnözési, volumen- és büntetőpolitikai indexeket tartalmazza. A táblából leolvasható, hogy mind a bűnözés volume-ne, mind pedig a kiszabott büntetések súlya növekedett az adott időszakban az I_v , illetve I_p értékek tanúsága szerint, éspedig a volumen 7–8 százalékkal, a bűncselekmények súlya 8–10 százalékkal. Ezzel egyidejűleg az I_b 17–18 százalékos növekedést mutat.

7. tábla

A bűnözési, a volumen- és a büntetőpolitikai indexek

Súlytípusok		I_b	$I_{v, 71}$	$I_{p, 69}$	$I_{v, 69}$	$I_{p, 71}$
τ_a	$i \begin{matrix} \diagup \\ \diagdown \end{matrix} 13$	117,54	108,33	108,50	107,55	109,29
	$i \begin{matrix} \diagup \\ \diagdown \end{matrix} 17$	117,64	108,62	108,30	107,83	109,10
	$i \begin{matrix} \diagup \\ \diagdown \end{matrix} 19$	117,19	108,03	108,48	107,27	109,24
	$i \begin{matrix} \diagup \\ \diagdown \end{matrix} 21$	117,37	108,08	108,60	107,31	109,38
τ_b	$i \begin{matrix} \diagup \\ \diagdown \end{matrix} 13$	118,51	108,42	109,31	107,38	110,37
	$i \begin{matrix} \diagup \\ \diagdown \end{matrix} 17$	118,45	108,66	109,01	107,70	109,98
	$i \begin{matrix} \diagup \\ \diagdown \end{matrix} 19$	117,93	108,05	109,15	107,16	110,05
	$i \begin{matrix} \diagup \\ \diagdown \end{matrix} 21$	118,08	108,11	109,22	107,24	110,10
τ_c	$i \begin{matrix} \diagup \\ \diagdown \end{matrix} 13$	117,96	108,31	108,91	107,32	109,91
	$i \begin{matrix} \diagup \\ \diagdown \end{matrix} 17$	117,94	108,55	108,65	107,62	109,59
	$i \begin{matrix} \diagup \\ \diagdown \end{matrix} 19$	117,96	107,96	108,80	107,09	109,68
	$i \begin{matrix} \diagup \\ \diagdown \end{matrix} 21$	117,63	108,01	108,91	107,17	109,77

Még lényegesebbnek tartom azt a megállapítást, hogy az öt index bármelyikét is tekintjük, a 12-féle τ értékkel végzett számítás alig okoz ingadozást az indexek értékében; valamennyi indexnél a 12-féle érték között mindössze 1 százalék vagy annál is kisebb ingadozás mutatkozik, ami azt igazolja, hogy a 12-féle érték közül bármelyiket is tekintjük a bűncselekmény súlyának, az index értéke lényegében ugyanaz lesz.

A JOGERŐSEN ELÍTÉLTEKRE VONATKOZÓ INDEXSOROK

A korábbiakban meghatározott súlyok nemcsak a két vizsgált év indexeihez használhatók, hanem hosszabb bűnözési idősor vizsgálatánál is, amennyiben megelégszünk azzal, hogy változatlan súllyal számolunk. Természetesen akkor el kell tekintenünk az általános bűnözési index és a büntetőpolitikai index számításától, és csak a bűnözés volumenét mérhetjük.

Miután az eddigiekből megállapíthatóan a 24-féle τ érték között, illetve a velük számított indexek között alig mutatkozik ingadozás, nem szükséges a további vizsgálatokat ilyen sok változatban végigszámítani.

A további számításokat már bűncselekményenként egy minimális, egy maximális és egy medián súllyal végeztem. Ezek meghatározása a következő módon történt. Az 1969. évi és az 1971. évi minimális τ értéknek meghatároztam a számtani átlagát, és ezen érték tízszeresét vettem minimális súlyértéknek. (A tízzel való szorzást a tizedesek eltüntetése céljából alkalmaztam, ahol szükséges volt, még egy kis kerekítést is végezve. Az indexszámításban a tízzel való szorzásnak nincs jelentősége, mert a számlálóban és a nevezőben egyaránt jelentkezik.) Hasonló módszerrel történt a medián súly és a maximális súly meghatározása is. A 8. tábla az indexsorok számításánál használt, fenti módon definiált súlyokat tartalmazza.

8. tábla

Az indexsorok súlyértékei

Büntett	Év	Min τ	Max τ	Med τ	Min súly	Max súly	Med súly
ALLAM ELLENI BÜNTETEK							
Összeesküvés, lázadás (Btk 116–122. §)	1969	36,18	40,37	39,47			
	1971	8,00	8,40	8,40	362	404	395
Kártevés rombolás, merénylet (Btk 124–126. §)	1969	—	—	—			
	1971	—	—	—	362	404	395
Izgatás (Btk 127–128. §)	1969	9,79	11,01	10,41			
	1971	11,97	13,60	12,93	108	124	117
Hazaárulás, az ellenség támogatása, kémkedés (Btk 129–131. §)	1969	—	—	—			
	1971	50,00	57,75	55,00	500	578	550
Egyéb állam elleni büntettek (Btk 132–133. §)	1969	—	—	—			
	1971	8,00	8,80	8,80	80	88	88
A BÉKE ÉS AZ EMBERISÉG ELLENI BÜNTETEK							
A béke és az emberiség elleni büntettek (Btk 135–141. §)	1969	—	—	—	448	494	493
	1971	44,86	49,34	49,34			
AZ ALLAMIGAZGATÁS ÉS AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ELLENI BÜNTETEK							
Jogtalan előny követelése vagy elfogadása (Btk 149–150. §)	1969	7,41	8,90	7,98			
	1971	11,38	13,69	12,54	93	113	103
Hivatali vesztegetések (Btk 151–152. §)	1969	1,46	1,58	1,50			
	1971	2,30	2,83	2,58	18	23	20
Befolyással üzérkedés (Btk 153. §)	1969	13,53	15,23	14,26			
	1971	18,24	20,18	19,48	158	178	169
Egyéb hivatali büntettek (Btk 144–148. §)	1969	6,20	9,33	6,91			
	1971	7,14	9,06	7,22	66	92	71
Hivatalos személy elleni erőszak (Btk 155. §)	1969	5,42	6,28	5,78			
	1971	6,59	7,49	7,03	60	69	64
Hatóság vagy hivatalos személy megsértése (Btk 158. §)	1969	1,83	2,35	2,04			
	1971	2,15	2,62	2,40	19	25	22
Államtitok és szolgálati titok megsértése (Btk 160–162. §)	1969	28,00	33,88	30,80			
	1971	—	—	—	280	339	308
Honvédelmi kötelezettség elleni büntett (Btk 164–171. §)	1969	—	—	—			
	1971	—	—	—	47	60	53
Hamis vád, hatóság félrevezetése (Btk 172–175. §)	1969	3,65	4,85	4,31			
	1971	3,99	4,80	4,41	38	49	43
Hamis tanúzás, hamis tanúzásra rábírás, mentő körülmény elhallgatása (Btk 176–179., 182–183. §)	1969	2,48	2,77	2,64			
	1971	2,21	2,39	2,31	23	26	25
Bűnpártolás (Btk 184. §)	1969	1,34	1,70	1,48			
	1971	1,67	2,16	1,83	15	20	17
Ugyvédi büntett (Btk 187. §)	1969	—	—	—			
	1971	—	—	—	29	65	55
Egyéb büntett (Btk 143., 185–186., 188–189. §)	1969	2,04	4,87	3,53			
	1971	3,80	8,16	6,11	29	65	55
A KÖZBIZTONSÁG ÉS A KÖZREND ELLENI BÜNTETEK							
Közveszélyokozás, közérdekű üzem működésének megzavarása (Btk 190–191. §)	1969	8,00	9,58	8,61			
	1971	5,44	6,83	6,01	67	82	73

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Büntett	Év	Min τ	Max τ	Med τ	Min súly	Max súly	Med súly
Közlekedés biztonsága elleni bűntettek (Btk 192–193. §)	1969	2,76	2,83	2,81	27	29	28
Járművezetés ittas állapotban (Btk 194. §)	1971	2,70	2,87	2,81			
	1969	1,52	2,17	1,91	13	21	19
	1971	1,16	1,95	1,38			
Visszaélés robbanóanyaggal, robbantószerrel, lőfegyverrel vagy lőszerrel (Btk 195. §)	1969	3,37	3,62	3,47	37	40	38
Tiltott határátlépés, embercsempészség (Btk 203–204., 206. §)	1971	4,05	4,33	4,15			
Hazatérés megtagadása (Btk 205. §)	1969	8,36	9,27	8,68	91	103	96
	1971	10,01	11,26	10,53			
Közveszélyes munkakerülés (Btk 214. §)	1969	17,98	19,37	19,18	201	218	217
	1971	22,22	24,25	24,19			
Közösség megsértése, rémhírterjesztés (Btk. 217–218. §)	1969	9,39	10,82	9,92	94	109	100
	1971	9,42	10,83	10,01			
Garázdaság (Btk 219. §)	1969	1,50	1,91	1,84	16	21	20
	1971	1,74	2,29	2,17			
Közokirat-hamisítás (Btk 220–221. §)	1969	4,15	4,86	4,40	46	54	49
	1971	5,05	5,80	5,36			
Magánokirat-hamisítás (Btk 222. §)	1969	1,81	2,85	2,43	17	29	24
	1971	1,74	2,82	2,38			
Visszaélés okirattal (Btk 223. §)	1969	0,67	1,23	1,15	8	16	13
	1971	0,96	1,84	1,51			
Egyéb a közbiztonság és a közrend elleni bűntettek (Btk 196–202., 205., 207–213., 215–216. §)	1969	2,53	4,10	3,40	26	81	49
	1971	2,70	12,09	6,47			
	1969	3,13	4,65	4,01	39	52	46
	1971	4,67	5,70	5,16			
A NÉPGAZDASÁG ELLENI BÜNTETEK							
A gazdálkodással kapcsolatos köteleességek megszegése (Btk 224. §)	1969	–	1,54	0,75	72	322	178
	1971	7,20	32,20	17,78			
Pazarló gazdálkodás (Btk 225. §)	1969	–	–	–	30	38	34
	1971	–	–	–			
A népgazdaság szerveinek megtévesztése, a beruházási és pénzügyi fegyelmet sértő bűntettek (Btk 226–229. §)	1969	0,20	0,87	0,46	2	15	12
	1971	–	2,10	1,86			
Ipari termék (termény) minőségével kapcsolatos bűntettek (Btk 230–234. §)	1969	1,00	1,05	1,00	10	11	10
	1971	–	–	–			
Vesztegetés (Btk 235. §)	1969	3,82	5,74	4,62	41	68	55
	1971	4,47	7,77	6,30			
Üzérkedés, árdrágítás (Btk 236., 238. §)	1969	2,37	2,78	2,61	30	38	34
	1971	3,81	4,74	4,26			
Közellátási bűntett (Btk 240. §)	1969	1,29	1,38	1,33	12	14	13
	1971	–	–	–			
Pénzhamisítás (Btk 241–243. §)	1969	–	–	–	80	84	84
	1971	8,00	8,40	8,40			
Devizagazdálkodást sértő bűntettek (Btk 247. §)	1969	1,11	1,25	1,22	14	25	20
	1971	1,71	3,69	2,83			
Adócsalás (Btk 248. §)	1969	0,04	1,43	0,81	11	29	22
	1971	2,24	4,28	3,64			
Vámbűntett (Btk 249. §)	1969	0,10	1,13	0,70	8	15	12
	1971	1,50	1,81	1,69			
Egyéb a népgazdaság elleni bűntettek (Btk 227–228., 237., 239., 245. §)	1969	0,98	1,26	1,21	14	18	16
	1971	1,91	2,26	2,11			
A SZEMÉLY ELLENI BÜNTETEK							
Emberölés (Btk 253. § /1–/3/ bek.)	1969	94,67	105,03	102,71	902	998	980
	1971	85,69	94,47	93,27			
Emberölés kísérlete (Btk 253. § /1–/2/ bek., 254. §)	1969	39,64	44,05	42,73	397	439	427
	1971	39,79	43,66	42,66			
Gondatlanul elkövetett emberölés (Btk 253. § /4/ bek.)	1969	4,73	4,83	4,78	33	34	34
	1971	1,96	1,97	1,96			
Erős felindulásban elkövetett emberölés (Btk 254. §)	1969	43,14	46,57	45,92	383	411	403
	1971	33,50	35,63	34,76			
Magzatelhajtás (Btk 256. §)	1969	2,68	3,92	3,41	28	41	36
	1971	3,03	4,26	3,70			
Könnyű testi sértés (Btk. 257. § /1–/2/ bek. 1. tétel /2/ bek. b. pont)	1969	2,14	3,29	2,60	23	40	30
	1971	2,49	4,65	3,28			
Súlyos testi sértés (Btk 257. § /1/ bek. 2. tétel /2–/4/ bek.)	1969	3,82	4,26	4,01	41	46	43
	1971	4,41	4,85	4,62			
Gondatlanul elkövetett súlyos testi sértés (Btk 257. § /1/ bek. 2. tétel /5/ bek.)	1969	0,68	0,93	0,79	14	18	16
	1971	2,12	2,60	2,30			
Foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés (Btk 258. § /1/ bek.)	1969	1,42	2,18	2,00	13	22	20
	1971	1,31	2,21	2,07			
Foglalkozás körében elkövetett súlyos testi sértést okozó gondatlan veszélyeztetés (Btk 258. § /2/ bek. a. pont)	1969	1,36	2,14	2,09	13	22	21
	1971	1,25	2,13	2,08			

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Büntett	Év	Min τ	Max τ	Med τ	Min súly	Max súly	Med súly
Foglalkozás körében elkövetett halált okozó gondatlan veszélyeztetés (Btk 258. § /2/ bek. b. pont)	1969	13,22	14,04	13,91	133	143	141
	1971	13,54	14,50	14,36			
Foglalkozás körében elkövetett szándékos veszélyeztetés (Btk 258. § /3/ bek.)	1969	9,67	10,64	10,44	84	93	91
	1971	7,20	7,99	7,75			
Segítségnyújtás elmulasztása (Btk 259. §)	1969	3,81	5,01	4,16	35	45	39
	1971	8,82	3,89	3,58			
Egyéb élet elleni büntettek (Btk 255., 260. §)	1969	0,20	0,20	0,20	5	5	5
	1971	0,80	0,80	0,80			
Rágalmazás (Btk 266. §)	1969	0,67	1,85	1,75	6	13	12
	1971	—	0,76	0,35			
Becsületsértés (266. §)	1969	0,42	0,95	0,88	7	14	10
	1971	1,02	1,70	1,16			
Egyéb az emberi szabadság és méltóság elleni büntett (Btk 261–268. §)	1969	1,83	2,43	2,13	19	25	22
	1971	2,04	2,55	2,30			

A CSALÁD, AZ IFJÚSÁG ÉS A NEMI ERKÖLCS ELLENI BÜNTETEK

Ifjúság elleni büntettek (Btk 274. §)	1969	4,79	5,22	4,98	51	56	53
	1971	5,44	5,87	5,59			
Tartási kötelezettség elmulasztása (Btk 275. §)	1969	3,44	3,89	3,60	35	40	37
	1971	3,65	4,03	3,79			
Egyéb család és ifjúság elleni büntettek (Btk 271–273. §)	1969	3,22	5,99	4,05	22	40	27
	1971	1,21	1,86	1,41			
Erőszakos nemi közösülés (Btk 276. §)	1969	32,46	36,36	35,04	340	383	369
	1971	35,56	40,03	38,75			
Szemérem elleni erőszak (Btk 277. §)	1969	16,36	17,90	17,30	171	189	183
	1971	18,01	19,79	19,31			
Megrontás (Btk 280–281. §)	1969	14,34	15,72	14,99	145	164	154
	1971	15,05	17,04	15,85			
Üzletszerű kéjelgés (Btk 283–285. §)	1969	7,04	8,24	7,54	75	87	80
	1971	7,98	9,03	8,54			
Egyéb nemi erkölcs elleni büntettek (Btk 278–279., 282., 286–288. §)	1969	9,92	11,28	10,59	104	124	116
	1971	10,90	13,49	12,51			

TÁRSADALMI TULAJDON ELLENI BÜNTETEK

Lopás (Btk 291., 295. §)	1969	7,98	9,65	8,49	81	99	87
	1971	8,24	10,09	8,83			
Sikkasztás (Btk 292., 295. §)	1969	6,07	6,90	6,39	60	70	64
	1971	6,05	7,01	6,39			
Csalás (Btk 293., 295. §)	1969	7,44	8,51	7,94	86	101	92
	1971	9,81	11,51	10,45			
Hűtlen kezelés (Btk 294., 295. §)	1969	1,63	2,08	2,02	42	55	45
	1971	6,80	8,77	7,10			
Hanyag kezelés (Btk 298. § /1–/2/ bek.)	1969	0,42	1,39	1,36	10	19	18
	1971	1,77	2,37	2,20			
Rablás (Btk 299. §)	1969	14,67	15,91	15,16	345	446	373
	1971	44,57	50,98	48,39			
Orgazdaság (Btk 301. § /1./, /3–/4/ bek.)	1969	2,64	2,87	2,77	26	29	28
	1971	2,74	2,93	2,85			
Rongálás (Btk 302. §)	1969	2,82	3,88	3,09	27	35	29
	1971	2,60	2,96	2,80			
Kisebbségi büntettek (Btk 303. §)	1969	0,56	1,65	1,41	5	18	15
	1971	0,47	1,77	1,48			
Társadalmi tulajdon elleni büntett feljelentésének elmulasztása (Btk 308. §)	1969	—	2,05	1,54	14	20	15
	1971	—	1,95	1,48			
Egyéb társadalmi tulajdon elleni büntettek (Btk 297., 304. §, 1966. évi 16. sz. tvr. 38., 39. §)	1969	2,60	4,18	3,30	27	44	34
	1971	2,90	4,56	3,55			

SZEMÉLYEK JAVAI ELLENI BÜNTETEK

Lopás (Btk 291., 296. §)	1969	10,57	12,49	11,25	108	128	115
	1971	11,08	13,07	11,79			
Sikkasztás (Btk 292., 296. §)	1969	7,33	9,20	8,11	76	94	84
	1971	7,88	9,59	8,65			
Csalás (Btk 293., 296. §)	1969	11,31	13,35	12,08	130	154	141
	1971	14,83	17,45	16,18			
Hűtlen kezelés (Btk 294., 296. §)	1969	—	—	—	40	40	40
	1971	—	4,00	4,00			
Hanyag kezelés (Btk 298. § /3/ bek.)	1969	—	—	—	32	47	39
	1971	—	—	—			
Rablás (Btk 299. § /1–/3/ bek.)	1969	33,90	38,69	36,87	339	389	371
	1971	34,04	39,06	37,29			

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás)

Büntett	Év	Min τ	Max τ	Med τ	Min súly	Max súly	Med súly
Zsarolás (Btk 300. §)	1969	10,14	11,13	10,61	106	124	115
	1971	11,11	13,50	12,42			
Orgazdaság (Btk 301. § /1-/2/ bek.)	1969	3,41	4,02	3,66	41	52	45
	1971	4,97	6,25	5,39			
Rongálás (Btk 302. §)	1969	2,06	2,49	2,23	24	35	29
	1971	2,83	4,34	3,53			
Kisebbsúlyú büntettek (Btk 303. §)	1969	1,33	1,66	1,45	15	21	18
	1971	1,71	2,35	2,13			
Egyéb büntett (Btk 297., 304–307., 1966. évi 16. sz. tvr. 38., 39. §)	1969	3,24	4,71	3,93	32	47	39
	1971	3,28	4,70	3,95			

Az indexsorok képzésénél tehát az 1969–1971. évi súlyokat állandó súlyként használtam. Az állandó súlyok használata hozzárendelési problémákat vetett fel, ugyanis a hivatalos bírósági statisztika az egyes években nem ugyanolyan részletességben közli az elítéltek számát, mint az 1969. illetve 1971. évben. Egy évtized alatt részletesebbé is vált a bűncselekményi nomenklatúra, és különösen az 1964. év sok változást hozott a nomenklatúrában, ami a büntető törvénykönyv hatályba lépésének nyilvánvaló következménye. Ily módon egyes bűncselekmények idősorai csak 1964-től állnak rendelkezésre, másoké már 1960-tól. Két-három olyan bűncselekmény, amelyekre 1964-től van idősor, 1964 előtt összevontan található meg. A bírósági statisztika például 1963-ig összevontan közli a Btk 190–193. § által meghatározott bűncselekményeket, míg 1964-től külön a 190–191. § és külön a 192–193. §-okban meghatározott bűncselekményeket. Ilyen esetben a két utóbbi bűncselekmény súlyaiból az 1964. évi gyakoriságokkal számított súlyozott számtani átlagot rendeltem súlyként az 1960–1963. évi idősor adataihoz.

Becslési módszert kellett olyan esetben is alkalmazni, ha a bűncselekmény sem az 1969., sem az 1971. évben nem fordult elő, tehát semmiféle számított súly nem állt rendelkezésre. Ilyen esetben, ha a bűncselekmény a hosszú idősorban valahol mégis előfordult, akkor egy olyan bűncselekmény súlyát rendeltem hozzá, amely bűncselekményre a Btk ugyanolyan büntetési keretet szab meg, mint az adott bűncselekményre. Például a Btk 124–126. §-ban meghatározott bűncselekmények sem 1969-ben, sem 1971-ben nem fordultak elő, mindössze 1967-ben fordultak elő összesen négy esetben. E négy bűncselekményhez súlyként a Btk 116–122. §-aiban megnevezett bűncselekmények súlyát rendeltem. Ezt az eljárást az is indokolja, hogy ha egy bűncselekmény sem 1969-ben, sem 1971-ben nem fordult elő, akkor valószínű, hogy más években is olyan kis gyakorisággal fordulhat elő, hogy a közelítő értékű súly az indexben nem okozhat torzulást.

Az ismertett súlyokkal három láncindexsort és három bázisindexsort állítottam elő, minimális, medián és maximális súlyokkal. A láncindexsor képzésénél valamennyi aggregátot az előző év aggregátjának százalékában fejeztem ki. A bázisindexsor képzésénél az 1961–1963. évi adatokhoz az 1960. évet vettem bázisnak, míg az 1965–1971. évek esetében a Btk hatálybalépését követő első évet: 1964-et. A bázis- és a láncindexsorokat a 9. tábla tartalmazza.

Az indexsorok a bűnözés növekedését mutatják azokban az időszakokban, amelyekben törvényi változások nem torzítják az idősorokat, így 1960–1962 és 1964–1967 között. Az 1963. évi nagymértékű visszaesés részben az 1963. évi amnesztiával, részben pedig a Btk hatálybalépésével magyarázható, ami az ügyek jelentős részének 1964-re való áthúzódását okozta. Az 1968. és 1969. évi látszólagos csökkenés az 1966. évi 16. sz. tvr., illetve az 1968. évi I. törvény következmé-

nye. E jogszabályok ugyanis a 200–500 forint közötti kárértékű, tulajdon elleni bűncselekmények elleni eljárást szabálysértési útra terelték.

9. tábla

Az elítéltekre vonatkozó indexsorok

Év	Láncindexsor			Bázisindexsor*		
	medián	minimális	maximális	medián	minimális	maximális
	súllyal számolva					
1960 . . .	—	—	—	100,0	100,0	100,0
1961 . . .	110,0	110,4	110,4	110,0	110,4	110,4
1962 . . .	108,2	108,0	108,2	119,0	119,2	119,5
1963 . . .	68,1	68,0	67,9	81,1	81,0	81,2
1964 . . .	136,3	135,8	136,5	100,0	100,0	100,0
1965 . . .	117,4	116,8	117,8	117,4	116,8	117,8
1966 . . .	109,0	109,5	109,0	127,9	127,9	128,3
1967 . . .	101,5	101,9	101,4	129,9	130,3	130,1
1968 . . .	81,6	82,0	81,4	106,0	106,8	105,9
1969 . . .	93,2	92,4	93,3	98,8	98,6	98,8
1970 . . .	91,4	91,6	90,8	90,3	90,3	89,8
1971 . . .	116,2	115,2	116,9	108,3	104,1	104,9

* Az 1960–1963. évek az 1960. évi, az 1964–1971. évek az 1964. évi százalékában.

AZ ELKÖVETŐKRE VONATKOZÓ INDEXSOROK

Az eddigiekben a bírói ítéletekre alapozott súlyrendszert csak a bírósági statisztika adataira, a jogerősen elítéltekre vonatkozó idősorokból képzett indexekhez használtam fel. Felvetődik a gondolat, hogy alkalmazható-e ugyanez a súlyrendszer a rendőrségi–ügyészségi statisztika adataira, például az elkövetők idősoraira vagy sem. Ennek kapcsán két kérdést kell eldönteni, éspedig

1. alkalmazhatók-e ugyanazon súlyok, vagy arányosan csökkenteni kell a súlyokat;
2. megoldható-e a kétféle bűncselekményi nomenklatúra összepárosítása vagy sem.

1. A rendőrségi–ügyészségi statisztika elkövetőinek sokasága lényegesen nagyobb sokaság, mint a jogerősen elítéltek sokasága, de az nem állítható, hogy az elkövetők által elkövetett bűncselekmények súlya megegyeznék az ugyanazon bűncselekmény elkövetése miatt elítéltek bűncselekményének súlyával. Hiszen azok az elkövetők, akikből nem lesz jogerősen elítéltek, többségükben éppen olyan elkövetők, akiknek bűncselekménye a társadalomra nézve olyan kevésbé veszélyes, hogy a büntetőeljárás lefolytatása nem szükséges, esetleg azért nem kerül sor vádemelésre, mert az ügyész megállapítja, hogy a cselekmény nem bűncselekmény, vagy azt nem a terhelt követte el. Mindezekből következik, hogy az elkövetők bűncselekményeinek átlagos súlya kisebb, mint az elítéltek bűncselekményeinek átlagos súlya. Ha azonban valamennyi súlyt egy arányossági tényezővel csökkentenénk, ez az arányossági tényező az index számlálójában és nevezőjében is kiemelhető lenne, vele egyszerűsítené lehetne, az index értéke tehát ugyanaz lenne, mint az eredeti súlyrendszerrel számolva.

A súlyoknak egy arányossági tényezővel való korrigálása tovább finomítható azáltal, hogy nem egyetlen arányossági tényezőt alkalmazunk valamennyi bűncselekményre, hanem minden egyes bűncselekménynél más és más arányossági tényezőt. Egy ilyen bűncselekményenkénti arányossági tényező meghatározása újabb

kutatásokat igényelne, és pedig az egyes bűncselekményeknek az eljárás folyamata szerinti feldolgozását – modellrendszerű feldolgozását – annak érdekében hogy az egyes bűncselekményekre vonatkozóan meghatározhatók legyenek azok a regressziós függvények, amelyek leírják a gyanúsítottak számától a jogerősen elítéltek számáig való csökkenést mint az eljárási folyamat függvényét.

2. Mint ismeretes, az egységes rendőrségi–ügyészségi bűnügyi statisztika és a bírósági statisztika nem egységes bűncselekményi nomenklatúrával dolgozza fel a bűnözésre vonatkozó adatokat. A kétféle nomenklatúra összehangolásánál jelen vizsgálatban a bírósági nomenklatúrát kellett alapul venni, és ennek a kategóriáihoz rendezni a rendőrségi–ügyészségi nomenklatúra kategóriáit, tekintettel arra, hogy a súlyrendszer kidolgozása szükségszerűen a bírósági nomenklatúra alapján készült. Mivel a rendőrségi–ügyészségi nomenklatúra sokkal részletesebb, mint a bírósági, az egymáshoz rendelés egyszerűen csoportosítással és összevonással megoldható volt. (Az egymáshoz rendelés eredményének közlésétől eltekintek, mivel a szöveges közlés semmitmondó leírás – a bal és a jobb oldalon ugyanazon bűncselekmények felsorolása – lenne, a kódszámok egymáshoz rendelési rendszerre viszont a két kódrendszer közlése esetén lenne közérthető.)

Fentiek figyelembevételével készültek az elkövetőkre vonatkozó indexsorok, három-három állandó súllyal. A láncindexsorok 1966 és 1971 között az előző évi adatokkal való összehasonlítást teszik lehetővé, a bázisindexsorok az 1966–1971 közötti aggregátokat az 1965. évi aggregát százalékában fejezik ki. A bázis- és a láncindexsorokat a 10. tábla tartalmazza.

10. tábla

Az elkövetőkre vonatkozó indexsorok

Év	Láncindexsor			Bázisindexsor		
	medián	minimális	maximális	medián	minimális	maximális
	súllyal számolva					
1965 . . .	–	–	–	100,0	100,0	100,0
1966 . . .	103,5	103,8	103,1	103,5	103,8	103,1
1967 . . .	88,2	88,3	88,2	91,3	91,7	91,0
1968 . . .	88,6	88,5	88,5	80,9	81,2	80,5
1969 . . .	102,6	102,2	102,4	83,0	82,9	82,4
1970 . . .	92,5	92,5	92,4	76,8	76,7	76,2
1971 . . .	113,3	113,1	113,4	87,0	86,7	86,4

Az elkövetőkre vonatkozó bázisindexsorokban mutatkozó csökkenés részint az 1968. évi I. törvény hatálybalépésével, részben a közkegyelemre vonatkozó 1970. évi 7. sz. tvr-rel magyarázható.

RENDŐRSÉGI–ÜGYÉSZSÉGI–BÍRÓSÁGI KOMBINÁLT INDEXSOROK

Végül az indexeket felhasználtam arra, hogy összehasonlítsam a rendőrségi–ügyészségi és a bírósági kriminálstatisztika adatait. Az összehasonlítás ugyanazon év adataira vonatkozik annak ellenére, hogy – mint közismert – a kétféle beszámolórendszer azonos évi adatai nem ugyanazokat az elkövetőket, illetve elítélteket tartalmazzák, mivel az eltérő megfigyelési időpontok miatt a két időszak között időbeli eltolódás áll fenn. Az indexek számítása úgy történt, hogy a számlálóba az elítéltekre, a nevezőbe ugyanazon év elkövetőire vonatkozó aggregát került. A 11.

tábla a kombinatív indexsorokat tartalmazza. Az indexértékek nagy stabilitást mutatnak, lényegesen nagyobbat, mint akár a rendőrségi–ügyészségi, akár a bírósági statisztika indexsora, ami arra utal, hogy nem okoz jelentős torzítást, ha ugyanazon év adatait hasonlítjuk össze.

11. tábla

Az elkövetőkre–elítéltekre vonatkozó kombinatív indexsorok

Év	Medián súly	Minimális súly	Maximális súly
1965	60,0	59,5	59,8
1966	63,1	62,7	63,2
1967	72,7	72,4	72,7
1968	67,0	67,0	66,8
1969	60,8	60,6	60,9
1970	60,1	60,0	59,9
1971	61,7	61,2	61,7

A kombinatív idősorok arra utalnak, hogy a bűnözés volumenében bekövetkező változások viszonylag kevésbé befolyásolják a büntetőeljárás egyes szakaszaiban történő „lemorzsolódást”. A rendőrségi–ügyészségi statisztikai elkövetőknek mintegy 60 százalékából lesz jogerősen elítélt, és ez az arány a vizsgált 7 évben eléggé stabil. A bírósági statisztika adataiból számított bázisindexsor indexei (9. tábla) mintegy 40 százalékos, a rendőrségi–ügyészségi statisztika adataiból számított indexsor indexei (10. tábla) közel 30 százalékos ingadozást mutatnak. Ugyanezen 7 évben a kombinatív indexsoroknál ezen ingadozás nem haladja meg a 13 százalékot, egyetlen évben éri el a 13 százalékot, 1967-ben kiugró értéket mutat, a többi években viszont még 7 százalékos ingadozás is alig észlelhető. Az 1967. évi kiugró érték azzal magyarázható, hogy a rendőrségi–ügyészségi statisztikánál már 1967-ben érezteti hatását az 1966. évi 16. sz. tvr, amely jogszabály a 200 és 500 forint közötti kárértékű tulajdon elleni cselekményeket szabálysértési hatáskörbe utalta, másrészt létrehozta a „kioktatás” intézményét mint a nyomozás megtagadás egy módját, és a kioktatásban részesítettek a hivatalos bűnügyi statisztikában nem szerepelnek. Ennek következménye, hogy a bázisindexek 1967. évi értéke 91–92 százalék körüli. A bírósági statisztikában viszont még 1967-ben 129–131 százalék a bázisindex, és csak az 1968. évi I. törvény hatálybalépését követi a bűnözés virtuális csökkenése: 1968-ban még 105–107 százalék a bázisindex, 1969-ben pedig már 98–99 százalékra csökken.

РЕЗЮМЕ

Предметом очерка является разработка статистического метода, который наряду с движением объема уголовных преступлений измеряет также общественную опасность совершенных преступлений и изменение уголовной политики. Для решения этой проблемы служат индексы преступности.

Для измерения уголовных преступлений автор применяет индексы следующих трех основных типов: I_B — индекс преступности, I_V — индекс объема, и I_P — индекс уголовной политики.

Автор подчеркивает, что основой индексного расчета является увязанная с отдельными преступлениями система весов. Индекс пригоден для измерения всей преступности, если отдельные веса отражают размер причиненного ущерба, то есть находятся в соответствии с общественной опасностью совершенных преступлений.

Поэтому автор в первой части своего очерка демонстрирует выработку системы весов индексов, служащих для измерения преступности. В ходе этого с помощью 4 пределов суммирования 3 типов весов автор получил 12 весов, что при использовании данных за двухлетний период дало 24 весов для всех видов преступлений.

Во второй части автор занимается исследованием свойств этих весов и, соответственно, образованием индексов и индексных рядов.

С помощью абсолютных и относительных показателей рассеивания автор в разрезе 1 года исчисляет рассеивание 12 весов в отношении отдельных видов преступлений.

После измерения рассеивания автор исследует, какое соотношение возникает между значениями полученных с помощью отдельных формул четырех весов в случае роста, сокращения или стагнации. Устанавливает, что изображающие эти порядковые соотношения дробные черточки характерны для типов отдельных преступлений.

В дальнейшем автор демонстрирует исчисление индексов и, соответственно, индексных рядов. Он с помощью каждого из 12 весов исчислил 3 вида индексов, то есть индексы, измеряющие преступность, объем преступности и движение мер наказания.

Поскольку между индексами, исчисленными с помощью 12 весов не наблюдается существенного рассеивания, автор в дальнейших расчетах использует только веса минимального, максимального и среднего порядка. На основании этих трех типов весов автор составил индексные ряды, а именно, с одной стороны, индексные ряды относительно осужденных лиц согласно судебным приговорам и, с другой стороны — присоединяя веса к временным рядам полицейско-прокураторской статистики — индексные ряды относительно совершителей преступлений и, наконец, сопоставляя агрегаты, полученные на основании данных об осужденных лицах и совершителях преступлений, производит попытку измерить расхождения между двумя системами отчетности.

SUMMARY

The study deals with the elaboration of a statistical method which measures, in addition to the changes in the volume of delinquency, social danger of the committed offences as well as changes in penal policy. To solve this problem one can use the criminal indices.

The author uses three fundamental index types for measuring criminality: I_b — crime index, I_v — volume index, and I_p — penal policy index.

The author emphasizes that the basis of the index computation is the elaboration of the weight system added to individual crimes. The index can only be applied for measuring total delinquency if individual weights express the extent of the damage, that is they are proportional to the social danger of the crime.

Therefore in the first part of the study the author presents the formulation of the weight system of indices which serve for the measurement of delinquency. In the course of this through 3 weight types and 4 adding limits 12 weights are assigned to each crime and if data of two years are taken the number of weights assigned amounts to 24.

The second part of the study includes the investigation of characteristics of these weights, then it deals with forming index series.

The author investigates dispersion of the 12 weights, calculated for one year, using absolute and relative indicators.

Then she investigates how the four weight-values obtained with one formula compare to each other as regards the increase, decrease and stagnation. She points out that zig-zag lines describing these size relations are characteristic of the types of the individual crimes.

Further the author shows the formulation of indices and index series. She has calculated with all the 12 weights the 3 indices, that is the crime index, and indices measuring the volume and the change in the severity of punishment.

Since no significant variance could be detected for the indices calculated with the 12 weights the author used for further computations only minimal, maximal, and middle weights. Relying on these three weight types she formed index series, namely judicial index series relating to the convicts and — attaching the weights to time series of police-attorney statistics — index series relating to those committing the crimes. Lastly she tried to measure the differences between the two reporting systems by comparing the aggregates obtained from data of the convicts and of the committers.

A XIII. STATISZTIKATORTÉNETI VÁNDORÜLÉS

HALKOVICS LÁSZLÓ

A Magyar Közgazdasági Társaság Szabolcs-Szatmár megyei Szervezetének és a Statisztikai Szakosztály Statisztikatörténeti Szakcsoportjának szervezésében ez évben június 3–5-ig Nyíregyházán került megrendezésre a Szakcsoport vándorülése. A vándorülés mind szakmai, mind honismereti szempontból mintaszerűen zajlott le, elsősorban a nyíregyházi házigazdák lelkes és mindenre kiterjedő előkészítő munkája következtében.

A vándorülést, mely tanácskozásait a Tanárképző Főiskola tanácstermében tartotta, *dr. Czibalmos Béla*, a Szabolcs-Szatmár megyei Tanács általános elnökhelyettese, az MKT Szabolcs-Szatmár megyei Szervezetének elnöke nyitotta meg. Ezután a Szakcsoport ez idei elnöke, *Halkovics László*, a Nehézipari Minisztérium osztályvezetője köszöntötte a vándorülésen megjelenteket. A Szakcsoport elnöke rövid áttekintést adott a Szakcsoportnak az elmúlt 12 év alatt végzett munkájáról. A Szakcsoportot mint ismeretes alapítónak kezdeményezésére a Szakosztály vezetősége az 1960-as évek elején a Központi Statisztikai Hivatal vezetőségének támogatásával a múlt feltárása, ezen keresztül a jövőre levonható hasznos tanulságok összegyűjtése céljából indította útjára. A Szakcsoport több mint 10 éves munkája azt bizonyítja, hogy hasznos volt e vállalkozás. Elsősorban a Szakcsoport tagjai, illetve az esetenként felkért előadók az ez évi vándorülési előadásokkal és korreferátumokkal együtt több mint 200 előadásban, tanulmányban tették vizsgálat tárgyává a sokféle területet felölelő magyarországi statisztika gazdag történetét.

Az ünnepélyes megnyitószavak elhangzása után *dr. Dányi Dezsőnek*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat igazgatójának elnökletével megkezdődött az első munkaülés. Elsőnek *dr. Kiss Albert* kandidátus, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese „A földhasználat változásai Magyarországon a földkataszter bevezetése (1875) óta” címen tartotta meg előadását. Bevezetőben átte-

kintést adott arról a helyzetről, amely a magyar mezőgazdaságot a múlt század közepén jellemezte. A jobbágyfelszabadítással az adózás rendszerében is új helyzet következett be. Az általános közteherviselés lépett életbe. Az adók között igen fontos szerepet töltött be az ún. földadó. A földadó kivetésének megalapozását célozta elsősorban az 1850. március 4-én kelt nyílt paranccsal elrendelt ideiglenes kataszter, mely személyi válogatás nélkül az ország összes földbirtokára kiterjedt. Bár az ideiglenes kataszter felvétele elsősorban adózási célokat szolgált, ezzel együtt azonban számos olyan adat is begyűjtésre került, amelyek megvetették a korabeli agrárstatisztika alapját.

A felvétel a termő- és nem termő területet állapította meg. A termőterületnél a megmunkált és meg nem munkált területeket is megkülönböztette; a legelőket, parlagokat, erdőket, berkeket, mocsarakat, tavakat, háztelkeket a meg nem munkált, a többi művelési ágat pedig a megmunkált terület közé számította. Kimutatta ezenkívül a földbirtokok és a háztelkek, valamint a földbirtokosok számát is. Rendkívül becsesek az egyes mezőgazdasági termények bevetett területének összes és holdankénti átlagos termeléséről gyűjtött adatok. A terményeknél messzemenő részletezés állapítható meg. A kataszteri munkálatok alkalmával ugyanis 43 termény összes bevetett területét, valamint a holdankénti termésátlagot mutatták ki.

A felmérési munkák az ideiglenes kataszter összeállításával nem fejeződtek be. Az 1867-es kiegyezés után a magyar Pénzügyminisztérium folytatta a felvételi munkákat, amelyek 1883-ban értek véget. E munkálatok eredményeit az illetékes hivatalos szervek 5 kötetben hozták nyilvánosságra.

Következőkben az előadó azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy mennyire megbízhatók a kataszteri felmérések adatai. Az előadó utalt arra, hogy nyilvánvalóan a múlt század második felében végrehajtott felmérések során az adó alapját képező tiszta jövedelmek ki-

mutatásánál számottevő torzítások fordulnak elő a nagybirtokosok javára. Ez nem is lehetett másképpen, hiszen a felmérési legtöbb esetben a nagybirtokosok szolgálatában álló mezőgazdasági tisztviselők hajtották végre. Mindamellet ezek a felmérések a korabeli földhasználat rendkívül értékes forrásai.

A kataszteri felmérésben szereplő adatok kiigazítására az 1909. évi V. tc. rendelkezése alapján a Pénzügyminisztérium irányításával került sor. Ennek a kiigazításnak az eredményeit az első világháborút közvetlenül megelőző esztendőik során törvényhatóságokként külön-külön füzetekben hozták nyilvánosságra. E füzetek a városok és községek területét, valamint a kataszteri tiszta jövedelmet művelési ágak és kataszteri osztályok szerint részletezték.

A felszabadulás óta az illetékes szervek a katasztert kiigazításokkal használják. Az előadó itt említette meg azí a két jogszabályt, amely 1963-ban és 1972-ben jelent meg. Az első a földnyilvántartást szabályozta, míg az utóbbi a kataszteri és telekkönyvi nyilvántartások egybefoglalását írta elő. Előadása befejező részében részletesen foglalkozott a kataszteri felmérések adatait felhasználva azzal a kérdéssel, hogy a földek az elmúlt több mint 100 év során kinek a tulajdonában voltak, illetve hogyan változott a földhasználat Magyarországon a kataszter bevezetése óta. Foglalkozott mezőgazdaságunk jelenlegi földtulajdon-viszonyainak jellemzőivel is.

Az előadás vitájában számos kérdést tettek fel az előadónak arra vonatkozóan, hogy a felmérések adatai milyen hibahatárok között adnak ma is hasznos információt a felhasználók számára. A hozzászólások megerősítették az előadó azon megállapítását, hogy a kataszteri felmérésekben szereplő adatok ma is értékes kútforrásai a magyar mezőgazdaság elmúlt 100 év alatt bekövetkezett fejlődése vizsgálatának.

Az első munkaülés következő előadását *dr. Balogh István*, a Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár igazgatója tartotta „Történeti statisztikai források Szabolcs-Szatmár megye Levéltárában” címmel. A nyíregyházi Levéltárnak 400 éves múltja van. Hat törvényhatóság és négy mezőváros irattári anyagait foglalja magában. Továbbiakban az előadó részletesen ismertette azokat a fontosabb levéltári dokumentumokat, amelyeknek kutatása, használatbavétele gazdag statisztikai forrásanyagot ígér.

A délelőtti munkaülés utolsó előadását *dr. Horváth Róbert* kandidátus, egyetemi tanár tartotta „Quetelet és Magyarország” címen Quetelet és a magyar statisztika kapcsolatáról. Bevezetőjében *Magda Pál* és *Fényes Elek* munkássága nyomán a magyar leíró statisztikai iránnyal foglalkozott. A magyar leíró statisztikát, amely 1867-ig, az önálló hivata-

los magyar statisztikai szolgálat megszervezéséig, a statisztika szélesebb alapokra helyezéséig a magyar statisztikai tudományt jelentette, a korábbi magyar statisztikusok, így az előbb említeit két neves leíró statisztikus is az európai általános statisztika fejlődésétől szinte elszigetelten művelték. A Magyar Tudományos Akadémián nagyon korán felismerték a Nyugat-Európában jelentkező új statisztikai irányzatot, amelynek egyik megteremtője a híres belga statisztikus, *Adolphe Quetelet* hatása a magyar statisztika fejlődésére mégsem volt átütő erejű. Azoknak a magyar statisztikusoknak a munkássága, akik képesek lettek volna a Quetelet által ismertetett statisztikai módszerek gyakorlati alkalmazására, nem terjedt túl a halandósági táblák összeállításán és az ezekhez kapcsolódó matematikai számításokon. *Adolphe Quetelet*, aki művében, a „Physique Sociale”-ban egy új tudománynak, az ún. társadalmi fizikának az útját jelölte ki, a magyar hivatalos statisztikai szolgálat tevékenységét nagyra értékelte. Befolyására határoztak úgy Szentpétervárott, hogy Svájc és az Amerikai Egyesült Államok előtt Magyarország kapja meg a IX. nemzetközi statisztikai kongresszus megrendezésének jogát.

A délutáni második munkaülés elnöke *dr. Kiss Albert* kandidátus, a KSH elnökhelyettese, először *Szilágyi Imrének*, a KSH Szabolcs-Szatmár megyei Igazgatóság igazgatójának adta meg a szót, aki Szabolcs-Szatmár megye társadalmi-gazdasági fejlődéséről tartott lelkes, sokszínű előadást.

A felszabadulás előtt a megye társadalmi-gazdasági tekintetben a legelmaradottabb megyék között szerepelt. A megye akkori agrár jellegét az bizonyítja legjobban, hogy a keresők közel háromnegyed része mezőgazdasági kereső volt. Az ipar nem játszott számottevő szerepet a megyében. Az ipari üzemek ebben az időben kifejezetten mezőgazdasági termékek feldolgozásával foglalkoztak. A megye társadalmi-gazdasági átalakulásának első és egyik legfontosabb állomása az 1945. évi földosztás volt. Megkezdték az ipar fejlesztését is, bár ez 1960-ig nem volt számottevő. Ez okozta elsősorban azt, hogy a megyéből kivándorlók száma jelentős volt.

Az elmúlt 10 évben tapasztalt nagyarányú gazdasági-kulturális fejlődés ellenére Szabolcs-Szatmár megyében még rendkívül sok a tennivaló. Az ipar és a mezőgazdaság fejlesztésén túlmenően a megye vezetői az egészségügyi ellátás, a közműellátás, az iskolázás és a közlekedés vonatkozásában állítottak össze olyan fejlesztési programokat, amelyek teljesítésével a megye társadalmi-gazdasági szintje az országban élenjáró megyék szintjét közelíti majd meg.

Ezután került sor *dr. Hártsfalvi Péter* kandidátusnak, a Tanárképző Főiskola főigazgató-

helyettesének „A nyíregyházi földbirtokviszonyok az örökváltság után” című előadásának megtartására. Az előadó bevezetéképpen ismertette Nyíregyháza sajátos földbirtokviszonyait az 1753. évi betelepítéstől, egészen a XIX. század végéig. A XVIII. század közepén ide települt, nagyrészt szlovák (tirpák) parasztok különleges kedvezményeket szereztek maguknak. A kedvezmények közül a legjelentősebbnek minden bizonnyal azt tekinthetjük, hogy a földesurak (a Károlyi- és a Dessewffy-család) lemondtak arról, hogy Nyíregyházán majorságot létesítsenek, curialis földjüket is a parasztok kezére adták. A földbirtokviszonyok további sajátosságát az adja, hogy az 1803. és 1824. évi örökváltságban a földesúri jogok a városra, a communitásra szálltak át.

1848 után, amikor a földbirtokok telekkönyvezése megtörtént, a város és a lakosság közös tulajdonaként telekkönyvezték a nyíregyházi határ jelentős részét. Ebből a közös telekkönyvi tulajdonból később bonyodalmak származtak. Amikor ugyanis a város az 1870-es évek közepén kölcsönt akart felvenni, és annak fejében a városi földbirtokokat szertették volna lekötni, az érdekelt bank ezt nem fogadta el, mondván, hogy a telekkönyvi tulajdonos nem egyedül a város. Ekkor a város parcellázás útján kb. 5000 hold földet kiárúsított a tanyai birtokosok között, s így voltaképpen az örökváltságban már egyszer megvásárolt földet ismét eladta eredeti gazdáiknak.

E nagy birtokeladási akció után is maradt még a város kezében kb. 1500 hold olyan föld, amelyet az örökváltságban szereztek. Ezt a földterületet részben legelőként, részben évenkénti parcellázással szántóföldi bérletként hasznosította a város. E másfélezer hold föld tulajdonjogának eredete lassan elmosódott. Így Nyíregyházán a századforduló környékére teremtődtek meg a polgári földtulajdonviszonyok.

A következő előadó *dr. Botár József* kandidátus, a Tanárképző Főiskola docense volt, aki a mezőgazdasági népesség számának felszabadulás utáni alakulásáról tartott előadást. A paraszti népesség belső szerkezete változásának első nagy állomása a demokratikus agrárreform volt. Minthogy a felszabadulást követő években a megyében az ipar nem fejlődött, a lakosság döntően paraszti jellege nem változott, sőt némileg nőtt. 1930-ban a megye össznépségének 70,8 százaléka, 1949-ben 72,5 százaléka tartozott a mezőgazdasági népességhez. A gazdasággal rendelkezők összetételében ugyan a földreform hozott bizonyos középparasztosodást is, ez azonban nem volt jelentős, hiszen a gazdaságok 52,6 százalékát 5 holdnál kisebb gazdaságok tették ki. A demokratikus agrárátalakulás másik megoldatlan problémája maradt a nagyarányú munkanélküliség, amely

a mezőgazdasági munkásokon túl az alacsony földjuttatásban részesülteket is nagymértékben sújtotta.

A paraszti népesség számának és szerkezetének alakulását 1948 után a szocializmus építésével járó társadalmi, gazdasági folyamatok határozták meg, amelyek szintén sajátos hatást gyakoroltak. Az 1948 és 1956 közötti években mint sajátosság kiemelendő, hogy a megyei és az országos pártvezetés itt akarta létrehozni az ország első termelőszövetkezeti megyéjét. Minthogy azonban ehhez az objektív és szubjektív feltételek egyaránt hiányoztak, a szövetkezeti mozgalom nagyon ellentmondásosan fejlődött, 1953-ban és 1956-ban jelentősen visszaesett.

A szocialista építésnek ezekben az éveiben a megyében iparfejlesztés alig volt. Az országban a munkaeő-toborzás jórészt az agrár területekről folyt. A munkaeő-toborzás egybeesett az agrárpolitika hibái miatt földjüktől menekülő parasztok törekvéseivel: megindult az elvándorlás a megyéből. Ennek első nagy hullámában 1949 és 1960 között 73 000 fő hagyta el végleg a megyét, jórészt a mezőgazdasági népesség köréből. Az elvándorlás a mezőgazdaság szocialista átalakításának befejező periódusában is folytatódott. 1949 és 1966 között 146 000 fő, a megye népességének több mint egynegyede költözött el állandó jelleggel a megyéből. Az elvándorlás üteme csak az 1960-as évek közepétől a termelőszövetkezetek megerősödésének és a megyében is elkezdődött iparosításnak a hatására csökkent.

A népesség megyén belüli átrétegződése az utóbbi évtizedben felgyorsult. A mezőgazdasági aktív keresők aránya 1949 és 1973 között 78 százalékról 42 százalékra csökkent. Megjegyzendő azonban, hogy Szabolcs-Szatmár megye Bács-Kiskun megye után még mindig az ország második leginkább mezőgazdasági jellegű megyéje.

A munkaeülés utolsó előadását *Varga Imre*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezető-helyettese tartotta Magyarország almatermeléséről és -fogyasztásáról. Előadásában elmondta, hogy az ország téli alma-termőterületének közel fele a megyében van, és az országos exportnak mintegy 60 százaléka is innen származik. Továbbiakban részletes történeti áttekintést adott arról, hogy a Kárpát-medencében a gyümölcsstermelés az elmúlt ezer év alatt milyen fejlődésen ment keresztül. A Kárpát-medence éghajlata kiválóan alkalmas mindenfajta gyümölcs termesztésére. Az almatermesztés fejlesztésében és bizonyos vonatkozásban meghonosításában az Árpád-házi királyok korában élen jártak a szerzetesrendek, amelyeknek tagjai a nyugat-európai országokból új gyümölcsfajtákat hoztak magukkal és honosították meg a kolostori birtokokon. A török hódoltság visszave-

tette a középkorban megindult gyümölcsstermesztést. A XVIII. század végén és a XIX. század elején ismét előtérbe került Magyarországon a gyümölcsstermesztés fejlesztése. Különböző ún. pomológiai társaságok alakultak az almatermesztés szervezett fejlesztése érdekében. Az 1935. évi mezőgazdasági összeírás idején 6 millió almafa volt az országban, melyeknek termése 47 000 tonna, így az egy főre jutó termés mintegy 5 kilogrammot tett ki.

Az elmúlt négy évtized alatt az almafák száma 3,5-szeresére, a termés és vele együtt az egy főre jutó termés pedig közel 20-szorosára nőtt. Így 1974-ben az egy főre számított almatermés kereken 80 kilogrammot tett ki. Ezzel az ugrásszerű emelkedéssel elértük, hogy a lakosság számához viszonyítva sehol a világon nem termelnek annyi almát, mint Magyarországon.

Az előadó végül rámutatott azokra a tényezőkre, amelyek ahhoz szükségesek, hogy az almafogyasztás területén is elérjük azt a szintet, amit a termelési statisztikai adatok mutatnak.

A második munkaülés befejezése után a koraesti órákban került sor Nyíregyháza kedvelt kirándulóhelyének, Sóstófürdőnek a megtekintésére, majd este a vándorülés résztvevői fehér asztal mellett találkoztak, ahol dr. Kiss Albert kandidátus, elnökhelyettes tartott ünnepi pohárköszöntőt.

Június 4-én a harmadik munkaülést dr. Horváth Gyula, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője nyitotta meg, és elsőnek Árvay János kandidátusnak, a KSH főosztályvezető-helyettesének adta át a szót. Előadásában „A nemzetijövedelem-számítás fejlődése a felszabadulás óta” címen hangzott el. Előadásának első részében az előadó rövid áttekintést adott a nemzetijövedelem-számítási munkák fejlődéséről, amelyek Magyarországon viszonylag korán elkezdődtek. A számítások kialakulásának és továbbfejlesztésének egyik legjelentősebb alakja Fellner Frigyes volt, aki a múlt század végén a nemzeti vagyonról írt nemzetközileg is elismert könyvet. A későbbi években sorozatban jelentette meg a hazai nemzetijövedelem-számítás adatait és az erre alapozott elemzéseket tartalmazó publikációit. A nemzetijövedelem-számítás 1945 előtti hazai szaktekintélyei között az előadó Matolcsy Máttyás és Varga István munkásságával foglalkozott.

A nemzetgazdasági számításoknak új fejezete kezdődött a Központi Statisztikai Hivatalban, amikor a kormány állami feladattá tette a népgazdaság helyzetét és fejlődését összefoglalóan jellemző nemzetijövedelem-számítások elvégzését. E számításokban az a felfogásbeli különbség mutatkozott a Matolcsy-Varga-féle számításokhoz képest, hogy a Központi Statisztikai Hivatal a nemzeti jö-

vedelmet kizárólag az anyagi javak termelésére vonatkozóan értelmezte. A Fellner-féle felfogáshoz képest a különbség az volt, hogy az újabb számítások szerint a nemzeti jövedelem fogalma nem tartalmazza a külföldről az országba, illetve az országból külföldre áramló jövedelmeket.

A következőkben az előadó a számítási módszerek tartalmi továbbfejlesztésével foglalkozott. Az 1950-es évek második felében nagyjelentőségű előrehaladás következett be a népgazdaságot átfogó számításokban. Ezek közül az egyik legfontosabb fejlesztési irány az életszínvonal vizsgálatát tűzte célul. A Központi Statisztikai Hivatal ekkor kezdte meg a lakosság jövedelmének és fogyasztásának átfogóbb jellemzésére alkalmas mutatószám-rendszer kidolgozását.

A nemzetijövedelem-számítások hazai történetében kiemelkedő helyet foglalnak el a népgazdaság ágazati kapcsolati mérlegei, melyeket először 1957-ről, majd 1959-ről, 1961-ről, 1965-ről és 1968-ról készítettek el a Központi Statisztikai Hivatalban igen részletes táblázatos formában.

Az előadó kitért arra az élénk elméleti vitára, amely a nemzetijövedelem-számítások módszertanával kapcsolatban, elsősorban a szolgáltatások figyelembevételével vagy elhagyásával összefüggésben az 1960-as évek elején kibontakozott. E kérdésekkel a Magyar Szocialista Munkáspárt Közgazdasági Elméleti Munkaközössége is foglalkozott, amelynek során a szolgáltatások elszámolásának kérdése mellett többek között az árrendszernek a nemzetijövedelem-számítás eredményeire gyakorolt hatását is megvitatták. Az előadás az 1968-ban kiszélesített programmal bevezetett mérlegrendszer főbb vonásainak ismertetésével zárult.

Az Árvay János előadása utáni vitában a felszólalók elsősorban a hazai nemzetijövedelem-számítás pontossága, megbízhatósága, az ár- és a volumenváltozások megfelelő kiválasztása tekintetében tették fel kérdéseiket, illetve fejtették ki véleményüket. Az előadó válaszában részletesen kitért az indexszámításnak arra a tartalmi, technikai és közlési rendszerére, amelyet a Központi Statisztikai Hivatal az elmúlt 20 év során kialakított. Rámutatoit azokra a mérési problémákra, amelyek nem egy esetben újból és újból visszatérő vita tárgyát képezték, amelyek azonban a közgazdasági valóságban gyökeröző nehézségek miatt az abszolút pontosság igényével sem Magyarországon, sem más országokban nem oldhatók meg.

A munkaülés következő előadását Halkovics László, a Nehézipari Minisztérium osztályvezetője tartotta „A magyar villamosenergia-ipari statisztika kialakulása és fejlődése 1945-ig” címen. Előadásának első részében ismertette azokat a körülményeket, amelyek

mellett Magyarországon a múlt század 80-as éveitől megindult a villamosenergia-termelés és -elosztás megszervezése. A villamosenergia-termelés – elsősorban a magyar erőáramú berendezéseket gyártó ipar gyors világszintű kifejlesztése következtében – időben semmivel sem maradt el a fejlett iparral rendelkező országokétól. Az elektromos energia magyarországi elterjesztését az első világháború csak átmenetileg akasztotta meg. 1920 után egymás után épültek a szénbázisú erőművek, és ekkor érlelődtek meg azok a tervek, amelyek a villamosenergia-termelés és -elosztás együttműködő rendszer keretében történő működtetését irányozták elő.

A villamosenergia-ipar fejlődéséről adott áttekintés után az előadó a villamosenergia-statisztika kialakulásáról és fejlődéséről adott tájékoztatást. E területen a fejlődés különösen az 1930-as években vált igen erőteljessé, amikor az akkori Iparügyi Minisztérium szakértői a Központi Statisztikai Hivatal közreműködésével az önálló szakmai villamosenergia-statisztikai megfigyelési rendszert megteremtették.

A munkaülés harmadik előadását *dr. Orosz László* kandidátus, az Országos Tervhivatal osztályvezető-helyettese tartotta az energiasztisztikáról. Előadásából a résztvevők megtudhatták, hogy bár a statisztikai kérdőíveken begyűjtött összefoglaló, mérlegszerű összefüggéseket feltáró adatokat tartalmazó kiadványok csak 1950-től készültek, az energiatermeléssel és -elosztással foglalkozó szakemberek már az első világháború befejező évétől kezdve készítettek az ország energiahelyzetére vonatkozó összefoglaló számításokat.

Az első ilyen műnek kell tekinteni a Magyar Kereskedelemügyi Minisztérium részéről 1918-ban kiadott „Emlékirat Magyarország villamosenergia ellátásáról” című munkát, amelyet kiváló gyakorlati szakemberek közreműködésével a minisztérium illetékes osztályán állítottak össze az országban rendelkezésre álló energiaforrásokról, különös figyelemmel a vízi erőművek kiépítésére és a már kellőképpen feltárt szénelőfordulások ésszerű kihasználására.

Az energiagazdaság átfogó mérlegét első ízben *dr. Haidegger Ernő* mérnök az 1920. évre vonatkozóan 1921-ben állította össze. Ez a mérleg áttekintést nyújtott az ország energiaipari adottságairól, rámutatva azokra a lehetőségekre, amelyeknek racionális kihasználásával az energiagazdaság fokozatos észszerűsítése megvalósíthatónak látszott. Ez a mérlegszerű munka különböző kormányzati támogatásával a következő években is megismétlődött.

A felszabadulás után az általános energiasztisztika tekintetében a korábbi gyakorlat folytatódott. Az összesítő energiamérleg to-

vábbra is központilag, az energiahordozók egyedi mérlegei alapján készült. Az egyedi energiasztisztikák száma azonban szaporodott, a bekért adathalmaz a korábbiakhoz képest többszörösére emelkedett. A felszabadulás utáni első jelentős változásnak kell tekinteni azt, hogy az 1950-es évek közepe táján a Nehézipari Minisztérium Energiagazdálkodási főosztályának irányításával elkészült az összevont energiamérleg első formanyomtatványa, amelynek adatait részben központilag állították össze, részben a kijelölt nagyfogyasztókkal töltették ki a rovatokat.

Az előadás a továbbiakban az 1955 utáni energiasztisztikai adatfelvételi rendszerrel részleteiben foglalkozott, ismerteve azokat a fontosabb statisztikai adatfelvételi kérdőíveket, amelyek ma is alapul szolgálnak az országos energiamérleg kidolgozásánál.

A negyedik munkaülésen *dr. Kepecs József*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezető-helyettese elnökölt a betegség miatt távolmaradt *dr. Kovacsics József*, az állam- és jogtudományok doktora, egyetemi tanár helyett. A munkaülés első előadását *dr. Hoóz István* kandidátus, egyetemi tanár tartotta a nemzetiségek számbavételének demográfiai problémáiról. Magyarországon a nemzetiségi hovatartozás megállapítása 1880-tól a népszámlálások alkalmával történik, mégpedig az anyanyelvüként vallott nyelv alapján. A bevalláson alapuló módszer adja a legjobb eredményt ott, ahol a népesség egynyelvű. Akik több nyelven beszélnek, választhatnak „anyanyelvet”, így – véleménye szerint – nemzetiségi hovatartozásuk meghatározása nem feltétlenül a valóságos helyzetnek megfelelően történik. Mivel fontos politikai, közigazgatási, kulturális stb. érdekek fűződnek ahhoz, hogy reális adatok álljanak rendelkezésre a nemzetiségekről is, megbízhatóbb adatgyűjtési eljárást kellett keresni.

Egy tudományos adatgyűjtés során lehetőség van arra, hogy a nemzetiségi számbavétel ne bevalláson, hanem mások által minősített külső jelek alapján történjen. A kísérleti adatgyűjtést Baranya megyében hajtották végre. Az előadó szerint a leszámolás és a felmenők megtartott nyelve jelenti a nemzetiséget. Aki például szerb származású, de szerbül már nem tud, a „vegyes” kategóriába tartozik. A minősítést minden baranyai faluban a helybeliek egy-egy csoportja végezte. Ezzel a módszerrel a nemzetiségeknek nemcsak számát kapták meg, hanem a nyelvi asszimiláció mértékére is következtethettek.

A munkaülés következő előadója *dr. Thirring Lajos* c. egyetemi tanár, a Központi Statisztikai Hivatal ny. főosztályvezető-helyettese volt, aki az 1941. évi népszámlálásról mint annak egykori vezetője tartott nagy érdeklődéssel hallgatott előadást. Az elő-

adás áttekintést adott a népszámlálás előkészítéséről, azokról a kérdőívekről, amelyeket a népszámlálás során felhasználtak, valamint a népszámlálás adatainak feldolgozásáról. A népszámlálási kérdőminták kérdőpontjainak számát az 1930. évi népszámláláshoz képest növelték. Több kérdés, így például a társadalmi–gazdasági vonatkozású kérdéskörből a főfoglalkozás és a foglalkozási viszonyra vonatkozó, változatlan maradt. Viszont több új kérdést vettek fel a népszámlálási kérdőívekre, amelyek lehetővé tették a belső népáramlás, az ingavándorlás, a gazdasági erőviszonyok részletes elemzését és vizsgálatát. Az 1941. évi népszámlálás anyagának feldolgozása a háborús viszontagságok miatt nem fejeződött be. A fontosabb adatcsopotosítások javarésze azonban elkészült, és ennek eredményeit táblázatba összefoglalva az előadó a *Statisztikai Szemle* 1947. évi 11–12. számában részletesen ismertette.

A munkaülés következő előadását *dr. Nemeskéri János* kandidátus, a Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos főmunkatársa tartotta „A rakamazi honfoglaláskori leletek antropológiája” címen. A szerző előadásában a magyar őstörténet szempontjából fontos adatokat tartalmazó rakamazi X. századi temető feltárásával kapcsolatos leletanyagot ismertette. Ez a temető az eddigi vizsgálatok szerint az Árpád fejedelem vezérkarához tartozó közösségnek a temetője. A feltárt csontok és tárgyak alapján értékes következtetések voltak levonhatók a finnugor kapcsolatokra való utalással.

Békés Ferenc, az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat osztályvezetője „Életkor és történelmi ismeretek” címen tartotta meg előadását. Az előadáshoz az alapadatokat egy ezer fős országos reprezentatív felvétel szolgáltatta, amelyet 1971-ben a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpontja végzett. A felvétel során a kutatók többek között vizsgálták, hogy a történelmi ismeretszint és az életkor között milyen kapcsolatok állapíthatók meg. A felvételi adatok azt igazolták, hogy a 40 évnél fiatalabbak korcsoportjának történelmi ismeretszintje magasabb, mint az idősebbeké. Viszont azt a következtetést is levonhatták a kutatók, hogy míg a 40 év alattiak ismeretszintje általában magasabb, mint az idősebbeké, addig az iskolai végzettség hatását kiszűrve azt tapasztalták, hogy a fiatalabb korcsoportba tartozók előnye eltűnik. Sőt, alacsonyabb iskolázottsági szinten az idősebbek történelmi ismeretei nagyobbak.

A vándorulás második napjának délutánján a vándorulás résztvevői autóbussz-kiránduláson vettek részt. Nyíregyháza–Nagykálló–Nyírbátor–Vaja–Nyíregyháza útvonalon. A kirándulás során részletesen megismer-

kedtek a résztvevők Nyírbátor történelmi nevezetességeivel, köztük a híres nyírbátori gótikus református templommal, valamint a vajai várkastéllyal, ahol a szépen berendezett múzeum áttekintést adott a Rákóczi-szabadságharc számos fontos eseményéről.

Az ötödik munkaülésen *dr. Hoóz István* kandidátus, egyetemi tanár elnökölt.

Az első előadó *Kulcsár Rózsa*, a Központi Statisztikai Hivatal főelőadója volt, aki a nők társadalmi mobilitásának változásáról tartotta meg előadását. Az előadó szerint az utóbbi néhány évtizedben a foglalkoztatott nők száma és aránya nagymértékben megnőtt, képzettségük és iskolai végzettségük is jelentős változáson ment keresztül. A társadalmi rétegek közötti mozgásra így már a nők átrétegződése, mobilitása is hatással van, a társadalmi mobilitást nem elegendő már csak a férfiak mobilitásaként értelmezni. A nők mobilitásának vizsgálata során az előadó az 1930. évi és az 1949. évi népszámlálások adatait, illetve az 1962–1964-es időszak felmérési adatait hasonlította össze. Általános következtetésként azt állapította meg, hogy a nők aktivitása és mobilitása az említett időszak alatt megnőtt. Az átrétegződés fő iránya a mezőgazdasági fizikai foglalkozásokból a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozások, illetve a szellemi foglalkozások felé mutat. Rámutatott a nők és a férfiak mobilitása közötti különbségekre, a két nem mobilitási esélyei közötti különbségek változásaira is.

Faragó Tamás, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat tudományos munkatársa a „Háztartásszerkezet és társadalmi fejlődés” címen adott a témakörbe vágó eddigi kutatásairól áttekintést. A szerző előadásában három kérdéscsoportra igyekezett választ adni. Ezek a kérdések a következők voltak:

– mi jellemezte a XVIII. és XIX. századi magyarországi társadalom háztartásszerkezetét, észlelhető-e benne a regionális különbségek;

– milyen volt a magyarországi falusi társadalom szerkezete a XVIII. század végén és a XIX. század első évtizedeiben;

– a két struktúra, illetve mozgásuk összefüggésbe hozható-e egymással.

Az előadó a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a „nagy család” együttélési formája a XVIII–XIX. században nem jellemző kizárólagosan az egész magyarországi falusi társadalmat, s nem igazolható létezésének középkortól tartó folytonossága sem. Megállapította, hogy kialakulásának legfontosabb oka a földszűke, a társadalmi súlynyeléstől való félelem volt, így nagyobb méretű elterjedése XIX. század eleji jelenség, amit az előadó az 1787-es népszámlálás és a XIX. század eleji népösszeírási adatok segítségével bizonyított. Egybevágni látszik ezzel

az a tény, hogy a társadalomtörténeti kutatók korábbi véleményével szemben a statisztikai adatok nem mutatják a falusi társadalom gyors differenciálódását a jelzett időszakban, amiben az előadó véleménye szerint nagy szerepe volt a birtok osztódását lassító nagycsaládszervezet elterjedésének.

Benda Gyula, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője a II. József korabeli külterületi népességről tartotta meg előadását. Előadásában részletes áttekintést adott a korabeli népösszeírások, kataszteri felmérések, katonai, plébániai dokumentumok és helytörténeti munkák felhasználásával a II. József korabeli külterületi népesség helyzetéről, életkörülményeiről. Az adatok alapján az előadó arra a következtetésre jutott, hogy a külterületi lakott helyek az országnak azon a részén alakultak ki, amely a törökök kiűzése előtt török hódoltságú terület volt. Részletesen foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy mi volt a tanyás települések elterjedésének oka, milyen népelemek (zsellérek, majorsági béresek stb.) éltek az ország akkori külterületi lakott helyein.

A vándorülés utolsó, hatodik munkaülésén *Szilágyi Imre*, a KSH Szabolcs-Szatmár megyei Igazgatóságának igazgatója elnökölt.

A munkaülés első előadását *Kármán Tamásné*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezető-helyettese tartotta „Megemlékezés a nemzetközi közegészségügyi és demográfiai kongresszusok 1894. évi budapesti üléséről” címen. Beszámolójában csak röviden érintette a kongresszus közegészségügyi részét, kiemelve a statisztikai és magyar vonatkozásokat, és bővebben tárgyalta a demográfiai kérdéseket. A közegészségügy szempontjából a budapesti ülés igen jelentős szerepet játszott a diftéria leküzdésére hozott határozatok és intézkedések sorozatában. A demográfiai problémákat a kongresszuson hét szakosztályban vitatták meg. A magyar demográfusok közül előadásokkal szerepelt, illetve vezető tisztséget töltött be a kongresszus munkájában többek között *Körösy József*, *Thirring Gusztáv*, *Ráth Zoltán*, *Jekelfalussy József*, *Vargha Gyula*, *Vizaknai Antal*, *Mandello Gyula*, *Láng Lajos*. *Körösy* nemzetközi statisztikatörténeti szempontból is jelentős budapesti natalitási táblája a Royal Societyben (London) 1893-ban történt bemutatása után az 1894. évi budapesti kongresszuson került előadásra.

A budapesti kongresszust több vonatkozásban is progresszív törekvés jellemezte: ál-

lást foglaltak többek között például a 8 órás munkanap bevezetése mellett. A budapesti ülés alkalmából a Magyar Tudományos Akadémián Semmelweis-emlékülésre került sor, és ekkor avatták fel a magyar és a nemzetközi tudományos élet képviselőinek jelenlétében Semmelweis síremlékét a Kerepesi úti temetőben. Összegezve a budapesti Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszus munkáját, a kongresszus úgy munkálkodott, hogy eredményei az emberi élet meghosszabbítását szolgálják.

A vándorülés utolsó előadója *dr. Máday Lajos*, az Országos Közegészségügyi Intézet tudományos osztályvezetője volt, aki „A járványok demográfiai következményei Európában a XIX. sz. második felében” címen tartotta meg előadását. Európában a nyers halálozási arányszám a XIX. század első felében csak 3,4 százalékkal, a második felében viszont 16,5 százalékkal csökkent. Ebben az utóbbi fél évszázadban a halandóság csökkenő folyamata ellenére még több olyan járvány fordult elő, melyek súlyos demográfiai következményeket vontak maguk után. Igen nagy embervesztést okozott a kolera, a himlő, a vérhas, a hastífusz és a kiütéses tífusz, az influenza és a diftéria. A járványok okozta halálozási többlet gyakorisága (ezer lakosra számítva) Magyarországon volt a legnagyobb a vizsgált 12 európai ország között. Ez az arányszám négy-szer akkora volt, mint Franciaországban és Németországban, két és félszer akkora, mint Ausztriában és Belgiumban. A rendkívül elmaradott közegészségügyi viszonyokat csak súlyosbították az 1870-es évek rossz mezőgazdasági terméseredményei. Mindezek következtében Magyarország népességének évi tényleges szaporodása ebben a kritikus évtizedben csak 0,13 százalék volt.

A vándorülésen az eddigi gyakorlatnak megfelelően választásra is sor került. Az elnökség új tagja lett *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezető-helyettese. A Szakcsoport elnökségének tagjai tehát jelenleg *dr. Fügedi Erik*, a KSH Könyvtár- és Dokumentációs Szolgálat osztályvezető-helyettese, *Halkovics László* és *dr. Vukovich György*.

A vándorülés *dr. Gyulay Ferencnek*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezető-helyettesének, a Statisztikai Szakosztály titkárának zárszavával ért véget, amelynek során szakmai és honismereti szempontból is értékelte és összegezte a vándorülés munkáját.

SZEMÉLYI HÍREK

Kitüntetések. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa *dr. Fogaras Istvánné, dr. Zala Júliát*, a KSH Gazdaságkutató Intézet igazgatóját eredményes munkája elismeréséül a

MUNKA ÉRDEMREND arany fokozata

kitüntetésben részesítette.

A fegyveres erők napja alkalmából a honvédelmi miniszter *dr. Szabady Egon* t. őrnagynak a honvédelem érdekében 20 éven át végzett kiemelkedő munkája elismeréséül, *Molnár István* t. alhadnagynak 15 éven át végzett munkája elismeréséül és *Hazadi Sándor* t. alhadnagynak 10 éven át végzett munkája elismeréséül a

HONVÉDELMI ÉRDEMÉREM

kitüntetést adományozta.

Az MHSZ Országos Elnöksége ugyanebből az alkalomból *Kemecsei Gábor* t. alhadnagynak az

MHSZ KIVÁLÓ MUNKAÉRT

érdemérem ezüst fokozata kitüntetést adományozta.

Felmentés – megbízás. *Bálint József* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Zala Júliát* saját kérésére 1975. szeptember 30-i hatállyal – érdemei elismerése mellett – a KSH Gazdaságkutató Intézet igaz-

gatói munkakörének betöltése alól felmentette.

Bálint József államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, 1975. október 1-i hatállyal – további intézkedésig – *Somogyi Gyulát* a KSH Gazdaságkutató Intézet igazgatói teendőinek ellátásával megbízta.

Elnöki dicséret. Az Alkotó Ifjúság pályázat első szakaszának befejeződésével a Központi Statisztikai Hivatal elnöke *elnöki dicséretben* részesítette a munkahelyi pályázaton legjobbnak bizonyult pályaművek alábbi szerzőit:

Benkő Jánost, a Közgazdasági főosztály főelőadóját, *dr. Csapodi Pált*, az Adatgyűjtés-koordináló főosztály főelőadóját, *Fekete Gyulát*, a Közgazdasági főosztály főelőadóját, *Galambos Lajost*, az INFELOR Rendszertechnikai Vállalat programozóját, *Györki Il-dikót*, a Számítástechnikai főosztály főelőadóját, *Halászné Bokor Katalint*, a Közgazdasági főosztály főelőadóját, *Halmay Dénesné*t, a Nemzetközi Számítástechnikai Oktató és Tájékoztató Központ főelőadóját, *Koós-Hutás Máriát*, a Nemzetközi Számítástechnikai Oktató és Tájékoztató Központ főelőadóját, *Kovács Miklóst*, az INFELOR Rendszertechnikai Vállalat kiemelt számítástechnikai munkatársát, *Sipos Tamást*, a Nemzetközi Számítástechnikai Oktató és Tájékoztató Központ főelőadóját, *Tóth Istvánnét*, a Nemzetközi Számítástechnikai Oktató és Tájékoztató Központ főelőadóját, *dr. Tömpe Istvánt*, a Gazdaságkutató Intézet tudományos segédmunkatársát.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Nemzetközi statisztikai együttműködés. 1975. szeptember 19. és 27. között magyar delegáció tartózkodott Berlinben *Bálint József* államtitkárnak, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének vezetésével. A látogatás

célja a magyar Központi Statisztikai Hivatal és a Német Demokratikus Köztársaság Állami Központi Statisztikai Hivatala között fennálló kétoldalú együttműködési megállapodás keretében végzett 1975. évi munka

tapasztalatainak megtárgyalása és az 1976. évi részletes munkaterv aláírása volt. A munkaterven túlmenően a delegáció tájékoztatást kapott az Állami Központi Statisztikai Hivatal tevékenységének általános tapasztalatairól és az állami statisztikai rendszer továbbfejlesztésének koncepciójáról. Az 1976. évi statisztikai együttműködés munkatervét a Német Demokratikus Köztársaság részéről *Arno Donda*, a Német Demokratikus Köztársaság Állami Központi Statisztikai Hivatalának elnöke, magyar részről *Bálint József* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke írta alá.

A magyar küldöttség tagjai *dr. Héja László* és *dr. Horváth Gyula*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetői voltak.

A Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal delegációja Budapesten. *Bálint József* államtitkárnak, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének meghívására 1975. szeptember 18. és 20. között csehszlovák statisztikusküldöttség tartózkodott Budapesten *Jan Kazimournak*, a Szövetségi Statisztikai Hivatal elnökének vezetésével. A delegáció tagjai *J. Kollar* a Szlovák Statisztikai Hivatal elnöke és *L. Vitercek*, a Szövetségi Statisztikai Hivatal Elnöki Titkárságának vezetője voltak. A küldöttséget fogadta *Bálint József* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke. Itt-tartózkodásuk során a delegáció tárgyalásokat folytatott *dr. Kiss Alberttel*, *Pesti Lajossal* és *dr. Szabady Egonnal*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyetteseivel a két hivatal között fennálló kétoldalú statisztikai együttműködés aktuális kérdéseiről. Ennek során áttekintették az 1975. évi munkaterv teljesítése érdekében végzett munkát, és megállapodtak az 1976. évi együttműködés főbb feladatait illetően. Ezek között szerepelt többek között az ipari és a mezőgazdasági munkatermelékenység színvonalának összehasonlítása. Tárgyaltak a helyi vezetők tájékoztatását szolgáló statisztikai adatszolgáltatás kibővítéséről, valamint a területi statisztikai szervek munkájának további gépítéséről. Véleményt cseréltek az adatbankszervezés jelenlegi helyzetéről és a bizonylatleolvasó alkalmazásánál szerzett tapasztalatokról. Mindkét fél egyetértett abban, hogy szükségesnek látszik a szakmai cikkek cseréjének szorgalmazása a két hivatal szakfolyóiratai között.

Látogatás. *B. N. Davies*, az Európai Gazdasági Bizottság Statisztikai Osztályának igazgatója 1975. október 9. és 12. között Budapestre látogatott *J. Berentnek*, az EGB Titkárság munkatársának és *V. C. Chidambarnak*, a Termékenységvizsgáló Világprogram (World Fertility Survey) munkatársának kíséretében. A látogatás célja egy-

részt Magyarországnak a Termékenységvizsgáló Világprogramban való részvételével kapcsolatos kérdések megtárgyalása, másrészt az európai termékenységi összehasonlító vizsgálatot összefoglaló tanulmány összeállítására vonatkozó munka megvitatása volt.

B. N. Daviest fogadta *Bálint József* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke. A küldöttség megbeszéléseket folytatott *dr. Szabady Egonnal*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesével, a Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatójával és a Hivatal más vezető munkatársaival. Itt-tartózkodásuk során a küldöttség tagjai látogatást tettek a KSH Nemzetközi Számítástechnikai Oktató és Tájékoztató Központban is.

V. N. Sztarovszkij (1905–1975). 1975. október 20-án elhunyt *Vladimir Nikonovics Sztarovszkij*, a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának volt elnöke, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, a szovjet állami statisztika kiemelkedő egyénisége.

V. N. Sztarovszkij 1925-től kezdve fél évszázadon át dolgozott a szovjet statisztikai apparátusban. Tanulmányait 1926-ban fejezte be a Moszkvai Állami Egyetem Társadalomtudományi Karán, majd aspirantúra keretében továbbfejlesztette tudását. Ezután hamarosan elnyerte a „professzor” tudományos fokozatot. Ekkor már a gazdasági indexek, a reprezentatív módszer és a politikai gazdaságtan elméleti kérdéseivel foglalkozó számos mű szerzője volt.

A Tervakadémián tartott előadásainak anyaga alapján ő írta az első szovjet gazdaságstatisztikai tankönyvet, amelyben a gazdaságstatisztikát a statisztikai tudománynak a népgazdaság mutatószámrendszerét, szerkezetét, arányait, a társadalmi újratermelés ágainak és elemeinek kölcsönös kapcsolatait vizsgáló ágazatoként tárgyalta.

V. N. Sztarovszkij jelentős szerepet vállalt az 1939. évi össz-szövetségi népszámlálás előkészítésében és végrehajtásában, a népszámlálás programjának és módszertanának kidolgozásában. Ezért a munkájáért Lenin-renddel tüntették ki. 1940-ben vette át az állami statisztikai szolgálat vezetését és irányításával a Nagy Honvédő Háború nehéz éve alatt hatalmas és nagyjelentőségű feladatokat oldott meg a statisztikai hivatal. (Lásd ezzel kapcsolatban utolsó cikket, melyet *A. I. Jezsoval* közösen írt a *Statisztikai Szemle* jelen számában.) *V. N. Sztarovszkij* 1958-ban választották meg a Szovjetunió Tudományos Akadémiája levelező tagjává. Az Akadémia Közgazdasági Tagozatának keretében végzett tudományos munkásságát főleg demográfiai kérdéseknek és a szocialista és a tőkés rendszer gazdasági mutatói összehasonlításának szentelte.

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala jelentős segítséget nyújtott a szocialista országok nemzeti statisztikájának fejlesztéséhez, így a szocialista statisztika magyarországi megteremtéséhez is. Szoros kapcsolat épült ki a V. N. Sztarovszkij irányítása alatt működő hivatal és a magyar hivatalos statisztikai szolgálat között, mely lehetővé tette a szovjet tapasztalatok messzemenő hasznosítását és a statisztikai munka magas színvonalú továbbfejlesztését. A két intézmény között kialakult és az elmúlt évtizedek során egyre szélesedő statisztikai együttműködés fontos állomása volt az 1973 decemberében aláírt magyar–szovjet statisztikai együttműködési megállapodás. Ennek alapján, az évente megújított munkaterv keretében tovább mélyülnek a két ország állami statisztikai szervezete közötti baráti kapcsolatok és tudományos együttműködés.

V. N. Sztarovszkij 1962 óta elnöke volt a KGST Statisztikai Állandó Bizottságnak, s jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a Bizottság mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásban hasznos munkát végezzen a nemzetközi statisztikai együttműködés terén.

V. N. Sztarovszkij tudományos munkássága mellett aktívan részt vett a társadalmi és politikai életben. Az SZKP XXII., XXIII. és XXIV. kongresszusán küldöttként vett részt, az SZKP Központi Revíziós Bizottságának tagja volt és több alkalommal megválasztották a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa küldöttévé.

Kiemelkedő érdemeiért több ízben részesült magas állami kitüntetésekben. A Szocialista Munka Hőse és a Lenin-rend kitüntetés tulajdonosa volt.

Halálával nagy veszteség érte a tudományos életet. Emlékét a magyar statisztika művelői is kegyelettel megőrzik.

A KSH elnökének nyilatkozata a népgazdaság fejlődéséről. A *Dél-Magyarország*, a *Hajdú-Bihari Napló* és a *Csongrád megyei Hírlap* 1975. augusztus 17-i számában, valamint több más vidéki napilap különböző számaiban megjelent *Bálint József* államtitkárnak, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének cikke „Fejlődésünk és feladataink” címmel. A cikk bevezetőjében a KSH elnöke vázolja az 1975. évi népgazdasági terv célkitűzéseit és az ezzel kapcsolatos tennivalókat. Ismerteti a termelő állóeszközök és az anyagkészletek értékelését, majd a foglalkoztatottság, ezen belül a női foglalkoztatottság alakulását.

Az ipari termelés növekedésének bemutatása kapcsán megállapítja, hogy az elsősorban a hazai és a szocialista piacok igényeinek bővülésével függött össze, míg a tőkés

piacokon értékesítési lehetőségeink kedvezőtlenül alakultak. A termékszerkezet-módosítás érdekében több nagy ipari objektum építését meggyorsították. Kedvező jelenség, hogy az anyagtakarékosság következtében a tőkés országokból származó anyagimport növekedési üteme mérséklődött. Az ipari termelés növekedése a termelékenység emelkedésének következménye, nemzetközi összehasonlításban azonban még nem kielégítő a termelékenység színvonala, ezért a gazdaságosság és a versenyképesség fokozása társadalmi fontosságú ügy.

A mezőgazdasági termelés folyamatosan emelkedett az utóbbi években, és a múlt év végi rendkívül kedvezőtlenül csapadékos időjárás ellenére ez évben is nő. A gabona-, cukorrépa-, zöldség- és gyümölcsstermelés kielégítőnek, illetve kedvezőnek ígérkezik. Az eredményekben szerepe van az agrotechnika fejlődésének és a mezőgazdasági dolgozók szakképzettségi szintje emelkedésének. Fejlődik az állattenyésztés is, és a múlt évi visszaesés után nőtt a vágómarha- és marhahúsexport.

A lakosság fogyasztása az elmúlt években folyamatosan emelkedett, ez a tendencia 1975-ben is folytatódik. Nöttek a lakosság jövedelmei, valamint a pénzbeni társadalmi juttatások. Ez – a kielégítő áruellátás mellett – nagyobb fogyasztást tesz lehetővé.

Magyarország – természeti adottságai, gazdasági szerkezete miatt – nem mentesült a tőkés világpiacon bekövetkezett energia-hordozó- és nyersanyag-áremelkedés kedvezőtlen hatásai alól. 1975-ben folytatódott a behozatali áraknak a kiviteli árakat meghaladó emelkedése. A külkereskedelem tervezett egyensúlya nem valósul meg, s a felhasznált nemzeti jövedelem nagyobb a megtermeltnél.

Az 1975. év első felében a fejlődés töretlen, a terv reális. Az év második felében – állapítja meg befejezésül a Központi Statisztikai Hivatal elnöke – a népgazdasági tervben, a párt- és kormányhatározatokban megjelölt feladatok végrehajtására kell törekedni.

IARIW-konferencia Finnországban. A Nemzetközi Vagyon- és Jövedelemkutató Társaság (IARIW) 1975. augusztus 18. és 23. között Aulankoban tartotta 14. konferenciáját. Az ülésen a Központi Statisztikai Hivatalból *Árvay János* főosztályvezető-helyettes, *dr. Drechsler László* statisztikai főtanácsos, *dr. Mód Aladárné* szakértő és *Nyilas András*, a Gazdaságkutató Intézet osztályvezetője vettek részt. (A konferencia részletesebb ismertetésére visszatérünk.)

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA MATEMATIKAI STATISZTIKA

BILOW, W. – FRANKEN, P. – GRAHL, B. –
WALTER, D. – WOLFLING, M.:

A MATEMATIKAI STATISZTIKAI MÓDSZEREK FELHASZNÁLÁSAVAL KAPCSOLATOS TAPASZTALATOK

(Erfahrungen und Probleme bei der Nutzung
mathematisch-statistischer Methoden für die mittel-
und langfristige Planung.) – *Wirtschaftswissenschaft*,
1974. 1. sz. 58–75. p.

A tanulmány a Német Demokratikus Köztársaságban az elmúlt években készített három ökonometriai modellt ismerteti. Ökonometriai modellek ott elsősorban a közép- és hosszú távú tervezés céljából készülnek. A modellek szerzői korábbi munkáik során már kísérleteztek trend- és regressziós függvényekkel, ezeket azonban nem foglalták szimultán egyenletrendszerbe. Komplex, egymással szoros összefüggésben álló jelenségek azonban egymástól független, izolált egyenletek segítségével nem ábrázolhatók hitelesen. Ezt a hiányt a konzisztens egyenletrendszer (a modell) hivatott pótolni; másrészt különleges gondot kell fordítani a megfigyelési időszakban fennálló összefüggések esetleges struktúraváltozásaira. A múltban érvényes összefüggések a jövőre minden további nélkül nem extrapolálhatók, mindenképpen szükséges a tervezési időszak gazdasági célkitűzéseit is figyelembe venni. Ennek legcélravezetőbb módszere a szimuláció.

A három bemutatott modell közül az első az 1971-ben készült ún. DOM-1 modell (Deutsches Ökonometrisches Modell) 11 egyenletet (7 sztochasztikus összefüggést és 4 identitást) foglal magában, összesen 13 változóval. A viszonylag egyszerű összefüggések a bruttó nemzeti termék előállítását és felhasználását, a felhalmozást, illetve ennek évi növekményét, a beruházásokat, az amortizációt és a termelő fogyasztást magyarázzák. A paraméterek becslésére a legkisebb négyzetek klasszikus módszere szolgált, míg a specifikációt a szerzők szerint elsősorban a Jemeljanov–Kusnirszkij-féle ukrán modell összefüggései determinálták.

Az 1955–1965. évi adatok bázisán becsült modellel tíz évre szóló ex ante előrejelzése-

ket kíséreltek meg, amikor is a változók várható növekedését jelezték előre. Ex post prognózist az 1966–1970 közötti évekre végeztek, aminek tanulságaként a tényszámok és a „prognózisértékek” csekély eltérését figyelhették meg. Néhány esetben szükségesnek tűnt azonban az egyenletek átalakítása is: így a bruttó termelés egyenletében a munkaerő-foglalkoztatottság figyelembevétele; az állóalap-növekedés esetében az osztott késedelmű beruházási változók alkalmazása. (A (t) időszak állóalap-növekményeinek alakulását ugyanis a $(t-1)$ időszak beruházásai nem magyarázták kielégítően.) A modellt egyébként 10–15 éves hosszú távú előrejelzés céljára kívánják felhasználni.

A DOM-1 modellt követően az 1963 és 1971 közötti időszakokra becsült DSM szimulációs modellt mutatja be a tanulmány. Ez az előbbihez sok tekintetben hasonlít ugyan, szerkezete azonban rekurzív. 17 számszerűsített összefüggése közül 6 sztochasztikus egyenlet, a többi identitás, illetve mérleg-egyenlet. A sztochasztikus egyenletek az egy foglalkoztatottra jutó állóalap-volumen, a munkatermelékenységet, a bruttó beruházásokat, az amortizációt, a felhalmozást és a termelő fogyasztást magyarázzák. A 17 endogén változó között az előbbieken kívül szerepel az állóalapok hatékonysága, a nemzeti jövedelem termelése, a munkatermelékenység aránya, az állóalap-növekedés, a nettó állóalapok, a nemzeti jövedelem felhasználása, a fogyasztási hányad, a közösségi fogyasztás, az amortizáció összegével csökkentett nemzeti jövedelem, a nettó állóalap-növekedés és a bruttó termelés. Exogén változóként a trend, a munkaerő, az előző évi állóalap-mennyiség, a kisselejtezők, a két évvel késleltetett beruházások, valamint a karakterisztikus változó szerepelt (a felhalmozás–fogyasztás arány alakulásának figyelembevétele céljából).

A sztochasztikus egyenletekben megfogalmazott összefüggések viszonylag egyszerűek: a felszereltséget (egy foglalkoztatottra jutó állóalap-mennyiség) kizárólag az időtényező függvényeként magyarázzák; ez

utóbbtól és a felszereltségtől függ a munkaerő termelékenysége. A bruttó beruházásokat a szerzők a korábbi bruttó beruházásoktól és az átlagos állóalap-növekedéstől tették függővé, míg az amortizáció a rendelkezésre álló állóalap-volumentól függ. A felhalmozást a nettó beruházásokon kívül egy karakterisztikus változó magyarázza; végül a termelő fogyasztást a nettó termelt érték függvényének tekintik. A DÖM-1 és a DSM modellek között erős hasonlóság van nemcsak a magyarázó és magyarázott változók körét illetően, hanem előfordul a becült paraméterek teljes számszerű azonossága is, így például az amortizációs egyenlet esetében. Mindkét modell megegyezik abban, hogy mellőzi a fogyasztás, a munkaerő-alakulás, a lakossági jövedelmek és a külkereskedelmi szektor jelenségeinek magyarázatát. A DSM modell tartalmaz egy nem lineáris egyenletet is: ez a munkatermelékenység egyenlete. A modell készítői különösen azt a szempontot hangsúlyozták, hogy különböző exogén változó értékek felvételével különböző variánsok nyerhetők, ami az egyes feltételezések konzisztenciájának vizsgálatát is lehetővé teszi.

Végül a tanulmány a DÖM-1/A modellt mutatja be, amely az előző kettőnél már lényegesen fejlettebb változat. Mivel a fogyasztási szféra vizsgálatát is célul tűzte ki, a fogyasztást a lakossági és közösségi fogyasztási kategóriákra bontja, sőt az utóbbin belül különbséget tesz a kulturális, a társadalmi, valamint az egyéb közületi szolgáltatások fogyasztása között. Hasonlóképpen elválasztja a termelő és nem termelő célú beruházásokat; kísérletet tesz az átlagbér és a termelékenység közötti kapcsolat tisztázására; a nemzeti jövedelmen belül a többlettermék meghatározására, sőt a külkereskedelmi összefüggések vizsgálatára is.

A DÖM-1/A közép nagyságú modell: 26 összefüggésből áll. Ebből 12 sztochasztikus egyenlet és 14 identitás. A sztochasztikus egyenletek a következő jelenségek magyarázatára szolgálnak; a bruttó termék (az állóalapok függvényében), a termelő fogyasztás (a bruttó terméktől függően), az átlag-

bér (ami a munkatermelékenység függvénye), a bruttó terméktől és az akkumulációtól függő import, a lakosság pénzbevitelétől függő fogyasztás, valamint a nettó nemzeti termék által meghatározott lakossági pénzbevételek. Az export egyszerűen a bruttó termék függvénye. A közösségi fogyasztásnak a kulturális és a társadalmi szolgáltatások fogyasztására eső részét a többlettermék magyarázza, ami újszerű közelítésnek tekinthető; ugyanakkor a hagyományos koncepciót követi a modell, amikor az amortizációt az állóalapok függvényének tekintik. A befejezett beruházások a befejezetlen beruházások és a tárgyévi beruházások függvényei, mint ahogyan a befejezett beruházásoktól függ az átlagos állóalap-mennyiség. A kiselejtezéseket viszont az állóalapoknak a tárgyidőszak kezdetén rendelkezésre álló volumene határozza meg.

A modell endogén változói a bruttó termék, a termelő fogyasztás (az amortizáció összegével együtt, valamint anélkül számítva), a nettó termék, a munkatermelékenység, az átlagbér, a termelési tényezők jövedelme és a többlettermék, az export és import, a felhalmozás, az összes fogyasztás, ezen belül pedig a lakossági és közösségi fogyasztás, a pénzbevételek, a kulturális és társadalmi szolgáltatások fogyasztása, a nettó és a bruttó beruházások, az amortizáció, a befejezett és befejezetlen beruházások, az állóalap-volumen, az átlagos és a tényleges állóalap-növekedés, a kiselejtezések, valamint az állóalapok év eleji értéke. Exogén változóként kezeli a modell a munkaerő-volument, a termelő beruházásokat, a közösségi szolgáltatások fogyasztását (a társadalmi és kulturális szolgáltatások kivételével) és az utóbbi célra szolgáló beruházási létesítményeket, valamint a készletváltozások alakulását. Mindezekhez egy időben késleltetett predeterminált változó járul (az elmúlt időszak befejezetlen beruházásai).

A DÖM-1/A modell az előzőknél jelentősen több információt szolgáltat, bővítése folyamatban van.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

LONC, Z.:
ARINDEXPROBLÉMAK

(Indexy cen.) – *Wiadomości Statystyczne*. 1975.
1. sz. 22–24. p.

A szerző a minőségi változásoknak a fogyasztói árindex számításánál való figyelembevételével foglalkozik.

Az árindexszámot rendszerint reprezentatív módszerrel állapítják meg. A változatlan mi-

nőség követelménye tehát a gyakorlatban a mintában szereplő cikkekkel szemben merül fel.

A minőségváltozások okai elsősorban a termelés fejlődéséből származnak, de a minőségre hatással van a fogyasztási szokások módosulása is.

Az árváltozások az ilyen fogyasztási cikkeknel nem csupán a tényleges ármozgást

utóbbtól és a felszereltségtől függ a munkaerő termelékenysége. A bruttó beruházásokat a szerzők a korábbi bruttó beruházásoktól és az átlagos állóalap-növekedéstől tették függővé, míg az amortizáció a rendelkezésre álló állóalap-volumentól függ. A felhalmozást a nettó beruházásokon kívül egy karakterisztikus változó magyarázza; végül a termelő fogyasztást a nettó termelt érték függvényének tekintik. A DÖM-1 és a DSM modellek között erős hasonlóság van nemcsak a magyarázó és magyarázott változók körét illetően, hanem előfordul a becült paraméterek teljes számszerű azonossága is, így például az amortizációs egyenlet esetében. Mindkét modell megegyezik abban, hogy mellőzi a fogyasztás, a munkaerő-alakulás, a lakossági jövedelmek és a külkereskedelmi szektor jelenségeinek magyarázatát. A DSM modell tartalmaz egy nem lineáris egyenletet is: ez a munkatermelékenység egyenlete. A modell készítői különösen azt a szempontot hangsúlyozták, hogy különböző exogén változó értékek felvételével különböző variánsok nyerhetők, ami az egyes feltételezések konzisztenciájának vizsgálatát is lehetővé teszi.

Végül a tanulmány a DÖM-1/A modellt mutatja be, amely az előző kettőnél már lényegesen fejlettebb változat. Mivel a fogyasztási szféra vizsgálatát is célul tűzte ki, a fogyasztást a lakossági és közösségi fogyasztási kategóriákra bontja, sőt az utóbbin belül különbséget tesz a kulturális, a társadalmi, valamint az egyéb közületi szolgáltatások fogyasztása között. Hasonlóképpen elválasztja a termelő és nem termelő célú beruházásokat; kísérletet tesz az átlagbér és a termelékenység közötti kapcsolat tisztázására; a nemzeti jövedelmen belül a többlettermék meghatározására, sőt a külkereskedelmi összefüggések vizsgálatára is.

A DÖM-1/A közép nagyságú modell: 26 összefüggésből áll. Ebből 12 sztochasztikus egyenlet és 14 identitás. A sztochasztikus egyenletek a következő jelenségek magyarázatára szolgálnak; a bruttó termék (az állóalapok függvényében), a termelő fogyasztás (a bruttó terméktől függően), az átlag-

bér (ami a munkatermelékenység függvénye), a bruttó terméktől és az akkumulációtól függő import, a lakosság pénzbevitelétől függő fogyasztás, valamint a nettó nemzeti termék által meghatározott lakossági pénzbevételek. Az export egyszerűen a bruttó termék függvénye. A közösségi fogyasztásnak a kulturális és a társadalmi szolgáltatások fogyasztására eső részét a többlettermék magyarázza, ami újszerű közelítésnek tekinthető; ugyanakkor a hagyományos koncepciót követi a modell, amikor az amortizációt az állóalapok függvényének tekintik. A befejezett beruházások a befejezetlen beruházások és a tárgyévi beruházások függvényei, mint ahogyan a befejezett beruházásoktól függ az átlagos állóalap-mennyiség. A kiselejtezéseket viszont az állóalapoknak a tárgyidőszak kezdetén rendelkezésre álló volumene határozza meg.

A modell endogén változói a bruttó termék, a termelő fogyasztás (az amortizáció összegével együtt, valamint anélkül számítva), a nettó termék, a munkatermelékenység, az átlagbér, a termelési tényezők jövedelme és a többlettermék, az export és import, a felhalmozás, az összes fogyasztás, ezen belül pedig a lakossági és közösségi fogyasztás, a pénzbevételek, a kulturális és társadalmi szolgáltatások fogyasztása, a nettó és a bruttó beruházások, az amortizáció, a befejezett és befejezetlen beruházások, az állóalap-volumen, az átlagos és a tényleges állóalap-növekedés, a kiselejtezések, valamint az állóalapok év eleji értéke. Exogén változóként kezeli a modell a munkaerő-volument, a termelő beruházásokat, a közösségi szolgáltatások fogyasztását (a társadalmi és kulturális szolgáltatások kivételével) és az utóbbi célra szolgáló beruházási létesítményeket, valamint a készletváltozások alakulását. Mindezekhez egy időben késleltetett predeterminált változó járul (az elmúlt időszak befejezetlen beruházásai).

A DÖM-1/A modell az előzőknél jelentősen több információt szolgáltat, bővítése folyamatban van.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

LONC, Z.:
ARINDEXPROBLÉMAK

(Indexy cen.) – *Wiadomości Statystyczne*. 1975.
1. sz. 22–24. p.

A szerző a minőségi változásoknak a fogyasztói árindex számításánál való figyelembevételével foglalkozik.

Az árindexszámot rendszerint reprezentatív módszerrel állapítják meg. A változatlan mi-

nőség követelménye tehát a gyakorlatban a mintában szereplő cikkekkel szemben merül fel.

A minőségváltozások okai elsősorban a termelés fejlődéséből származnak, de a minőségre hatással van a fogyasztási szokások módosulása is.

Az árváltozások az ilyen fogyasztási cikkeknel nem csupán a tényleges ármozgást

mutatják, hanem a minőségváltozások hatását is tartalmazzák. Az árindexszámítás alapelveiből következik, hogy a minőségváltozás hatását az árak idősorából ki kell küszöbölni. Az ilyen esetekben valamilyen módon meg kell állapítani a vizsgált terméknek bekövetkezett minőségváltozás mértékét. A gyakorlatban erre a következő módszereket használják fel.

A *költségmódszer* alkalmazása esetén azt az elvet fogadják el, hogy a termék önköltsége és minősége között kapcsolat áll fenn. Ilyenkor az új – változott minőségű – cikk-nél olyan mértékű minőségváltozást vesznek figyelembe, amilyen mértékben az önköltség változott. A régi cikk árát ennek a változásnak megfelelően módosítják, és ezután hasonlítják azt össze az új cikk árával.

A *használatiérték-módszer* olyankor alkalmazható, amikor a két – a régi és az új – cikk közötti használatiérték-eltérést számszerűsíteni lehet. Ennek az eltérésnek megfelelő arányban módosítják a régi cikk árát, és ezáltal összehasonlíthatóvá teszik az új cikk árával.

A harmadik módszer a hasonló *külföldi cikk* árváltozásának figyelembevételével történő összehasonlítás. Ilyenkor az azonos rendeltetésű külföldi cikk ottani árának alakulását veszik alapul a belföldi árváltozás mértékének megállapításánál. A külföldi cikk kiválasztásánál elsősorban annak használati

értékét, a használati értékben való hasonlóságot veszik alapul. A külföldi cikkeknek a belföldivel való műszaki azonossága – például, hogy azonos anyagból legyen – nem feltétlenül szükséges.

Lehetséges megoldás a *szakvélemények alapján* való összehasonlítás is. Ez esetben a szakértők feladata annak megállapítása, hogy az új cikkeknek bekövetkezett ár- és minőségváltozás hogyan viszonyul egymáshoz. Ha mindkettő azonos mértékben változott, akkor az árindexben változatlan árat kell figyelembe venni. Ha viszont eltérés van a két tényező változásának mértékében, akkor a régi cikk árát az eltérésnek megfelelően kell módosítani.

A gyakorlatban ezeknek a módszereknek az alkalmazása nemegyszer összetett számítások végzését teszi szükségessé. A minőségváltozás mértéke ugyanis gyakran csak több mutató segítségével fejezhető ki, amikor nagy körültekintésre van szükség az átlagos minőségeltérés megállapításához. Az ilyen számítások mindig csak becslésszerű megoldást jelentenek. Megfelelő alkalmazásuk azonban kielégíti a gyakorlati igényeket. Mindenesetre jobb eredményhez vezetnek, mintha a fogyasztói árindex kiszámításánál nem lennének tekintettel a minőségváltozásokra.

(Ism.: Hajpál Gyula)

DEMOGRÁFIA

SCHUBNELL, H.:

A SZÜLETÉSEK VISSZAESÉSE A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁGBAN

(Der Geburtenrückgang in der Bundesrepublik Deutschland. Die Entwicklung der Erwerbstätigkeit von Frauen und Müttern.) Schriftenreihe des Bundesministers für Jugend, Familie und Gesundheit. 6. köt. Bonn – Bad Godesberg. 1973. 115 p.

A Német Szövetségi Köztársaságban az élveszületési arány az 1963. évi viszonylag elég magas 18,3 ezrelékről az 1972. évi szokatlanul alacsony 11,3 ezrelékre esett vissza. Ez készítette a Német Szövetségi Köztársaság illetékes minisztériumát arra, hogy – országgyűlési megbízás értelmében is – szakértői jelentést állíttasson össze erről a kérdéstről. Az elkészült jelentés már nem kerülhetett az időközben feloszlott országgyűlés elé, de nyomtatásban – egy kiegészítő jelentéssel együtt – még 1973 folyamán közreadták az Ifjúság-, Család- és Egészségügyi Minisztérium szélesebb rétegek tájékoztatására is szolgáló kiadványsorozatában.

A tanulmány a Német Szövetségi Köztársaság határain túl is figyelmet érdemel. Egyrészt témájánál fogva, másrészt, mivel

szerzője, *Hermann Schubnell* a német demográfia egyik világszerte ismert képviselője, aki hosszú időn át irányította a Német Szövetségi Köztársaság Statisztikai Hivatalának népeség- és népesedésstatisztikai munkálatait, egyben megalapítója és évek óta igazgatója volt a Wiesbadenben működő szövetségi népeségkutató intézetnek.

A két tanulmány közül főleg az első érdekelheti a magyar statisztikusokat és demográfusokat. Ebben Schubnell mindenképpel a születések számának alakulásáról, csökkenéséről rajzol képet. Majd a visszaesést előidéző vagy befolyásoló okokról és tényezőkről emlékezik meg. Ehhez csatlakozik a folyamat jövőbeli hatásainak vizsgálata, végül a témakör szélesebb keretekbe (környezet stb.) helyezett áttekintése.

A második tanulmány a nők és az anyák keresőtevékenységének alakulásáról számol be számos részletadat kíséretében, többek között a munkaidő kérdéséről is érintve.

A születéscsökkenésről számot adó dolgozatban a szerző – a kiadványsorozat részben ismeretterjesztő jellegének megfelelően – jól áttekinthető kisebb táblákban, tanul-

mutatják, hanem a minőségváltozások hatását is tartalmazzák. Az árindexszámítás alapelveiből következik, hogy a minőségváltozás hatását az árak idősorából ki kell küszöbölni. Az ilyen esetekben valamilyen módon meg kell állapítani a vizsgált terméknek bekövetkezett minőségváltozás mértékét. A gyakorlatban erre a következő módszereket használják fel.

A *költségmódszer* alkalmazása esetén azt az elvet fogadják el, hogy a termék önköltsége és minősége között kapcsolat áll fenn. Ilyenkor az új – változott minőségű – cikknél olyan mértékű minőségváltozást vesznek figyelembe, amilyen mértékben az önköltség változott. A régi cikk árát ennek a változásnak megfelelően módosítják, és ezután hasonlítják azt össze az új cikk árával.

A *használatiérték-módszer* olyankor alkalmazható, amikor a két – a régi és az új – cikk közötti használatiérték-eltérést számszerűsíteni lehet. Ennek az eltérésnek megfelelő arányban módosítják a régi cikk árát, és ezáltal összehasonlíthatóvá teszik az új cikk árával.

A harmadik módszer a hasonló *külföldi cikk* árváltozásának figyelembevételével történő összehasonlítás. Ilyenkor az azonos rendeltetésű külföldi cikk ottani árának alakulását veszik alapul a belföldi árváltozás mértékének megállapításánál. A külföldi cikk kiválasztásánál elsősorban annak használati

értékét, a használati értékben való hasonlóságot veszik alapul. A külföldi cikkeknek a belföldivel való műszaki azonossága – például, hogy azonos anyagból legyen – nem feltétlenül szükséges.

Lehetséges megoldás a *szakvélemények alapján* való összehasonlítás is. Ez esetben a szakértők feladata annak megállapítása, hogy az új cikkeknek bekövetkezett ár- és minőségváltozás hogyan viszonyul egymáshoz. Ha mindkettő azonos mértékben változott, akkor az árindexben változatlan árat kell figyelembe venni. Ha viszont eltérés van a két tényező változásának mértékében, akkor a régi cikk árát az eltérésnek megfelelően kell módosítani.

A gyakorlatban ezeknek a módszereknek az alkalmazása nemegyszer összetett számítások végzését teszi szükségessé. A minőségváltozás mértéke ugyanis gyakran csak több mutató segítségével fejezhető ki, amikor nagy körültekintésre van szükség az átlagos minőségeltérés megállapításához. Az ilyen számítások mindig csak becslésszerű megoldást jelentenek. Megfelelő alkalmazásuk azonban kielégíti a gyakorlati igényeket. Mindenesetre jobb eredményhez vezetnek, mintha a fogyasztói árindex kiszámításánál nem lennének tekintettel a minőségváltozásokra.

(Ism.: Hajpál Gyula)

DEMOGRÁFIA

SCHUBNELL, H.:

A SZÜLETÉSEK VISSZAESÉSE A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁGBAN

(Der Geburtenrückgang in der Bundesrepublik Deutschland. Die Entwicklung der Erwerbstätigkeit von Frauen und Müttern.) Schriftenreihe des Bundesministers für Jugend, Familie und Gesundheit. 6. köt. Bonn – Bad Godesberg. 1973. 115 p.

A Német Szövetségi Köztársaságban az élveszületési arány az 1963. évi viszonylag elég magas 18,3 ezrelékről az 1972. évi szokatlanul alacsony 11,3 ezrelékre esett vissza. Ez készítette a Német Szövetségi Köztársaság illetékes minisztériumát arra, hogy – országgyűlési megbízás értelmében is – szakértői jelentést állíttasson össze erről a kérdéstről. Az elkészült jelentés már nem kerülhetett az időközben feloszlott országgyűlés elé, de nyomtatásban – egy kiegészítő jelentéssel együtt – még 1973 folyamán közreadták az Ifjúság-, Család- és Egészségügyi Minisztérium szélesebb rétegek tájékoztatására is szolgáló kiadványsorozatában.

A tanulmány a Német Szövetségi Köztársaság határain túl is figyelmet érdemel. Egyrészt témájánál fogva, másrészt, mivel

szerzője, *Hermann Schubnell* a német demográfia egyik világszerte ismert képviselője, aki hosszú időn át irányította a Német Szövetségi Köztársaság Statisztikai Hivatalának népeség- és népesedésstatisztikai munkálatait, egyben megalapítója és évek óta igazgatója volt a Wiesbadenben működő szövetségi népeségkutató intézetnek.

A két tanulmány közül főleg az első érdekelheti a magyar statisztikusokat és demográfusokat. Ebben Schubnell mindenképpel a születések számának alakulásáról, csökkenéséről rajzol képet. Majd a visszaesést előidéző vagy befolyásoló okokról és tényezőkről emlékezik meg. Ehhez csatlakozik a folyamat jövőbeli hatásainak vizsgálata, végül a témakör szélesebb keretekbe (környezet stb.) helyezett áttekintése.

A második tanulmány a nők és az anyák keresőtevékenységének alakulásáról számol be számos részletadat kíséretében, többek között a munkaidő kérdéséről is érintve.

A születéscsökkenésről számot adó dolgozatban a szerző – a kiadványsorozat részben ismeretterjesztő jellegének megfelelően – jól áttekinthető kisebb táblákban, tanul-

ságos grafikonok és más statisztikai ábrák kíséretében a tárgykörbe vágó, szinte az egész Német Szövetségi Köztársaságra vonatkozó adatanyagot tömören összefoglalja és értékeli. Fejtegetései során utal az adatok tartalmi értékére, a felhasználás korlátaira, egyes módszertani problémákra. Széles látókörű, nagy tárgyismereten nyugvó, mélyebbre is pillantó magyarázatai és megjegyzései főleg a laikus olvasó számára hasznosak, de érdekelhetik a statisztika és a demográfia hivatásos művelőit is.

A bemutatott számanyagban akadnak hiányok. A Német Szövetségi Köztársaság törvényhozása például nem engedte meg, hogy a házasságok gyermekeinek számát az 1961. évi népszámlálás tudakolja. Schubnell e hiány pótlására kénytelen volt egy nem teljesen egyenértékű másik adatforráshoz, a háztartásban élő gyermekek számának népszámlálási kimutatásához fordulni.

Schubnell tanulmányában a makrokörre (népesség, társadalom, gazdaság) kiterjedő vizsgálódásokhoz, okkutatáshoz lehetőleg következetesen hozzáfűzi a mikrokör (család, háztartás, egyén) viszonyaira és magatartására vonatkozó adatokat, megállapításokat is. Ide vonatkozó törekvéseinek megvalósítását azonban a magyarországihoz hasonló vizsgálódások hiánya vagy legalábbis gyér volta erősen gátolta. A nyugatnémet születéscsökkenés nagy mértéke ellenére tudatosan kerüli a katasztrófa-színezet kidomborítását; megállapításait azonban néha a szükségesnél erősebben tompítva szövegezi meg. Az viszont mindenképpen indokolt, hogy ismételten hangsúlyozza: az „öregedés” nem minden esetben jelent „előregedést”.

A tanulmányból talán nem felesleges néhány adatot és megállapítást kiragadni.

A tanulmány megemlíti, hogy a születések számának a mostanihoz hasonló visszaesése a német demográfia történetében nem ismeretlen jelenség: az 1964–1971. évi csökkenés 27 százalékos mértéke nem sokkal nagyobb, mint a pontosan ugyanolyan időtartamú 1926–1933. évié volt (22 százalék).

Még kevésbé nyugtathatja meg a német demográfusokat az, hogy a külföldi anyaktól származó születések 1960-ban mindössze 1,15 százalékos aránya 1971-ig a 10 százalék fölé (10,37) emelkedett. 1972-ben a Német Szövetségi Köztársaság külföldi lakosságának kb. 80 000 főnyi természetes szaporodásával szemben a belföldi népesség halálozásának száma kb. 109 000-rel haladta meg az élveszületéseket; úgyhogy az említett esztendőben a két népességcsoportot egybefoglalva a korábbi évek – bár rohamosan visszaeső irányzatú – természetes gyarapodásával szemben – 0,5 százalékos fogyás mutatkozott.

Az életkor-összetétel módosulásának vizsgálata arra a megállapításra vezetett, hogy születéscsökkenésért a koreltolódás csupán kb. egyötöd részben „felelős”, a visszaesés négyötöd részben ettől független volt.

A nők keresőtevékenységének a születések alakulására gyakorolt hatását a Német Szövetségi Köztársaságban a vizsgált évek alatt számszerűen még nem lehetett kimutatni. Ez idő szerint a jobb módúak körében magasabb a gyermekszám, mint a szegényebknél, és a legszegényebké a legmagasabb, bár természetesen vannak sokgyermekes szegénycsaládok is.

A születési sorrend alakulása arról tanúskodik, hogy elsősorban a 3. és 4. szülöttek száma csappant meg erősen; hozzájárult ehhez az is, hogy az intervallum a házasságkötés és az első gyermek, nemkülönben a többi gyermekek megszületése közt megnagyobbodott: a család kifejlődésének a folyamata tehát meglassult.

Térbeli (területi, településtípusonkénti) tekintetben az ország egyes vidékein, valamint általában a falvakban magasabb gyermekszám az ismert kiegyenlítődési tendenciával fokozatosan közeledik a többi területéhez (illetőleg a városokéhoz): ott ahol a különbség nagyobb, ez a kiegyenlítődési folyamat gyorsabb, mint ahol kisebb.

Végeredményben a nettó reprodukciós együttható igen rövid idő alatt – 1966 és 1971 között – 1,179-ről 0,899-re esett vissza. Egy kétféle alapon elvégzett előreszámítás szerint a Német Szövetségi Köztársaság 1972-ben 61,5 milliós lélekszáma 2000-ig – feltéve, hogy nem következik be demográfiai fordulat – 58,81, illetőleg 56,97 millióra fog csökkenni.

A tanulmány szerint a születések csökkenését nem lehet egyetlen főokra visszavezetni, ez a folyamat az okok, tényezők, összefüggések egész szövevényének a hatására bontakozott ki. Schubnell indokoltan emeli ki, hogy nem a születésszabályozási eljárások, szerek a döntők, hanem az alkalmazásukra irányuló szándék.

A tanulmány zárófejezete azt is hangsúlyozza még, hogy szerzőjének véleménye szerint a születéscsökkenés a házaspárok alkalmazkodása a megváltozott életfeltételekhez; a gyermekszám meghatározása a szülők „alapjoga” kell maradjon; ezzel szemben az állam és a kormány sem akadályozható meg abban, hogy az egyéni elhatározás teljes szabadságának tiszteletben tartása mellett egy meghatározott népességfejlődést előmozdítsa.

A tanulmány adatai tanulságosak, következtetései néha vitathatók de mindig megfontoltak.

(Ism.: Thirring Lajos)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

RHEE, H. A.:

ÖREGEDÉS ÉS NYUGDÍJBA VONULÁS

(Human ageing and retirement.) International Social Security Association. Geneva. 1974. 287 p.

Szerző alaptétele, hogy a társadalombiztosítási politikának fel kell használnia a gerontológia tudományos eredményeit a nyugdíjpolitika kialakításánál. A gerontológia jellegzetesen multidiszciplináris megközelítést alkalmaz. Ez a kötet megkísérli összefoglalni azt, amit a biológia, az orvostudomány, a pszichológia, a szociológia, a közgazdaságtan és a demográfia tudománya megállapított az öregedéssel és különösen a nyugdíjba vonulással kapcsolatos változásokról. Legfőbb értéke éppen ez a sokoldalú és ezért tudományos előítéletektől mentes szemléletmód, valamint az a tény, hogy minden elemzése végül arra a kérdésre keres választ: mit tehet a társadalombiztosítás és általában a társadalompolitika az idős emberek életkörülményeinek megjavítása érdekében?

Szerző az első fejezetben a gerontológia átalakulását mutatja be. Ennek irányát úgy foglalja össze, hogy a gerontológusok áttértek a patológikus jelenségek tanulmányozására az öregedés biológiai mechanizmusainak vizsgálatára, a pszichés következmények kutatására a társadalmi problémák, többek között a társadalombiztosítás kérdéseinek tanulmányozására.

Szerzőnek az a véleménye, hogy a nyugdíjkorhatár (amelyet általában 65 évnél veszi) nem fiziológiai tényeken alapul, nem szükségszerű, hogy a férfiak ebben a korban hirtelen megszüntessék aktív munkájukat. Inkább társadalmi konvenciók és bizonyos gazdasági szempontok alapján alakult ki ez a korhatár. Még kevésbé ésszerű az alacsonyabb női nyugdíjkorhatár, mert a nők élettartama hosszabb és munkaképességük sem csökken a férfiakénál gyorsabban.

A nyugdíjba vonulás egyrészt a társadalmi szerepek hirtelen megváltozása miatt okoz problémákat az egyén életében. Az ember élete folyamán általában alacsonyabb presztizsű, értékelésű szerepekből magasabb presztizsűekbe lép át (például eltartott gyermekből felnőtt, beosztottból vezető lesz.) Az ellenkező irányú változás az aktív élet folyamán feszültségeket és konfliktusokat okoz. A nyugdíjba vonulás viszont a legtöbb esetben ilyen alacsonyabb presztizsű szerepekre való átváltást kényszerít ki.

Ennek egyik oldala, hogy a nyugdíjazással legtöbbször lényegesen csökken a jövedelem. Fokozza a problémát, hogy a tőkés országokban tartóssá váló infláció következtében a nominálisan változatlan értékű

nyugdíjak reálértéke az idő folyamán lényegesen csökken, és hogy miközben a nyugdíjak reálértéke legjobb esetben is csupán változatlan marad (ha az áremelkedéseket nyugdíjemelésekkel egyenlítik ki), a társadalom aktív keresőinek reáljövedelme a gazdasági növekedéssel párhuzamosan állandóan emelkedik, és így a nyugdíjasok egyre inkább lemaradnak a társadalom többi rétege mögött.

A könyv részletesen ismerteti a nyugdíjazás történeti alakulását. Állítólag 1684-ben fizették az első nyugdíjakat közületi alapokból. Az ezt követő időben három nagy szakasz különböztethető meg. Az első szakaszban az utód mintegy megvette az idős ember hivatali állását vagy egy meghatározott összeg fizetésével, vagy rendszeres időközönkénti részletek fizetésével. A második szakaszban a hatóságok átvették a nyugdíjak kifizetését, majd a harmadik szakaszban erre a célra pénzügyi alapot létesítettek.

A további fejlődés során két némileg elterjedt elv érvényesült. Kezdetben a nyugdíjakat biztosításnak tekintették, tehát az ember aktív élete folyamán befizetett bizonyos összegeket egy nyugdíjalapba, hogy ezzel mintegy biztosítsa magát öregsége idejére. Ebből az elvből az is következik, hogy aki nem volt kereső, vagy aki nem fizetett be korábban a nyugdíjalapba, az nem kaphatott nyugdíjat. Ujabbán kezd érvényesülni a redisztribúciós elv, amely szerint a nyugdíjak kifizetésének alapja nem valamely a korábbi évek során felhalmozódott nyugdíjalap, hanem az adott évi nemzeti jövedelem, azt osztják fel a társadalom tagjai között éspedig olyan módon, hogy az aktív keresőkön kívül az eltartottak, valamint a nyugdíjasok is kapnak belőle. E szemlélet szerint a társadalomnak kötelessége minden tagjáról gondoskodni. A tőkés országokban jelenleg e kétféle elv keveredve jelentkezik: bizonyos minimális nyugdíjakat biztosítanak a korábbi nyugdíj-hozzájárulásoktól függetlenül, és egy kiegészítő összeg e hozzájárulások nagyságától függ.

Részletesen foglalkozik a tanulmány az idős emberek között előforduló szegénységgel. Azt a megdöbbentő megállapítást teszi, hogy a gazdagabb országokban a nyugdíjasok 30 százaléka szegény. A szegénységet relatív fogalomként kezeli: a társadalomban átlagos vagy standardnak tekintett jövedelmi és életkörülményektől messze elmaradotokat tekint szegényeknek.

A szegénység és a minimális nyugdíj- vagy segélyszint kérdésével szorosan összefügg az, hogyan kell az idős emberek szükségleteit, igényeit megállapítani. Négyféle módszert tárgyal. Ezek: 1. a „normatív szükségletek”

módszere, amikor valamilyen normához méri a tényleges életkörülményeket; 2. a szubjektíven érzett szükségletek szempontja; ezeknek megállapítása azonban sokszor nehéz, mert az idős emberek nem mindig juttatják kifejezésre igényeiket; 3. éppen ezért nem megbízható az a módszer, amely csupán a kifejezett igényeket veszi figyelembe; 4. az „összehasonlító szükségletek” módszerének alkalmazása esetén az életkörülményeket felmérő tisztviselő mérlegeli a vizsgált idős család helyzetét, összehasonlítja azt más hasonló családok helyzetével, és ennek alapján dönt.

A szegénység felmérésének aktualitást ad az a tény, hogy egyes tőkés országokban bizonyos szegénységi küszöb alatt segílyt lehet igényelni. E módszernek sok bírálója van, mert az ehhez szükséges egyéni vizsgálatot megalázónak tartják, ezért sokan inkább nem kérnek segílyt.

Foglalkozik a szerző az idős emberek társadalmi kapcsolataival. Nem ért egyet azzal a felfogással, hogy az idős ember – főképpen nyugdíjazása után – kiszakad a társadalomból, illetve szándékosan leépíti tágabb kapcsolatait. Ez csak egy átmeneti

időszakot jellemez, a nyugdíjazás után később általában nagy az idős emberek készsége a társadalmi kapcsolatok fenntartására.

Részletesen tárgyalja az idős emberek foglalkoztatásának lehetőségeit. Paradoxnak mondja azt a helyzetet, hogy a modern tőkés társadalmakban az emberek életük középső szakaszában olyan sokat és olyan munkakörülmények között dolgoznak, amelyek egészségük megromlását és korai öregedésüket okozzák, azután a nyugdíjazás után kizárják őket az aktív foglalkoztatásból. Az aktív tevékenység biológiai lehetősége nem ér véget a nyugdíjkorhatárnál, csak jóval később, az öregségnek egy későbbi fázisában. Valamilyen tevékenység folytatása az idős ember testi és lelki egészségének egyik lényeges tényezője. Különböző lehetőségeket mérlegel (bedolgozó munkák, speciális védett munkahelyek, javítási és karbantartási munkák, önkéntes társadalmi munka az egészségügy és népjólét területén stb.). Ezeknek egyike sem nyújt ma nagy foglalkoztatási perspektívákat, ezért fejlesztésre lenne szükség.

(Ism.: Andorka Rudolf)

BIBLIOGRÁFIA

A KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálathoz az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAIRE statistique du Maroc 1973. Rabat. 1974. Service Central des Statist. 213 p.

Marokkó statisztikai évkönyve, 1973.

I 64 B 12/1973

ANUARIO estadístico de Espana 1974. Madrid. Inst. Nac. de Estad. 773 p.

Spanyolország statisztikai évkönyve, 1974.

I 34 C 24/1974

ANUARIO estatístico 1973. Lisboa. 1974. Inst. Nac. de Estatist. 1–2. köt.

Portugália statisztikai évkönyve, 1973.

I 35 B 1/1973

SUOMEN tilastollinen vuosikirja. 1973. Statistical årsbok för Finland. – Statistical yearbook of Finland. Helsinki. 1974. Tilastollinen Päätoimisto-Tilastokeskus. XXXVIII, 547 p.

Finnország statisztikai évkönyve, 1973.

I 43 C1/1973

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

ARUTJUNJAN, A. G. – GRIGORJAN, I. Sz. – SZUKIASZJIN, Sz. A.: Primenenie matematicheskikh metodov i EVM v narodnom hozjajsztve. Erevan. 1974. Izdat. Ajasztan. 326 p.

Matematikai módszerek és a számítógép alkalmazása a népgazdaságban.

600 656

BARROS-NETO, J.: An introduction to the theory of distributions. New York. 1973. Dekker. IX, 221 p.

Bevezetés az eloszlásméletbe.

700 085

GIRI, N. C.: Introduction to probability and statistics. P. 1.: Probability. New York. 1974. Dekker, VIII, 260 p.

Bevezetés a valószínűségszámításba és a statisztikába.

701 084

HAKLAR L. – NAGY J.: Információrendszerek tervezése és szervezése. Bp. 1975. Közgazd. és Jogi K. 237 p.

0 500 666

JAHN, W. – WAHLE, H.: A faktoranalízis és alkalmazása. (Die Faktoranalyse und ihre Anwendung. Ford. Basa M., Ferich L.-né). Bp. 1974. Közgazd. és Jogi K. 231 p.

500 566–568, 500 575

KOMORÓCZY Gy.: Adatbázisok tervezése és szervezése. Bp. 1974. Közgazd. és Jogi K. 105 p.

500 576

MacRAE, T. W.: Statistical sampling for audit and control. London. etc. 1974. Wiley. XIX, 279 p.

Statisztikai mintavétel a felülvizsgálat és ellenőrzés számára.

600 436

PARSONS, R.: Statistical analysis: a decision-making approach. New York, etc. 1973. Harper – Row. XVI, 836 p.

Statisztikai elemzés: döntéshozatali megközelítés.

800 589

PROGRESS in statistics. European Meeting of Statisticians. Budapest. 1972. Ed. by J. Gani, K. Sarkadi, I. Vincze. Vol. 1–2. Amsterdam – London. 1974. North-Holland Publ. Co. 2 db.

Fejlődés a statisztikában. Az Európai Statisztikusok Értekezlete Budapesten, 1972-ben.

700 781 – 700 782

módszere, amikor valamilyen normához méri a tényleges életkörülményeket; 2. a szubjektíven érzett szükségletek szempontja; ezeknek megállapítása azonban sokszor nehéz, mert az idős emberek nem mindig juttatják kifejezésre igényeiket; 3. éppen ezért nem megbízható az a módszer, amely csupán a kifejezett igényeket veszi figyelembe; 4. az „összehasonlító szükségletek” módszerének alkalmazása esetén az életkörülményeket felmérő tisztviselő mérlegeli a vizsgált idős család helyzetét, összehasonlítja azt más hasonló családok helyzetével, és ennek alapján dönt.

A szegénység felmérésének aktualitást ad az a tény, hogy egyes tőkés országokban bizonyos szegénységi küszöb alatt segílyt lehet igényelni. E módszernek sok bírálója van, mert az ehhez szükséges egyéni vizsgálatot megalázónak tartják, ezért sokan inkább nem kérnek segílyt.

Foglalkozik a szerző az idős emberek társadalmi kapcsolataival. Nem ért egyet azzal a felfogással, hogy az idős ember – főképpen nyugdíjazása után – kiszakad a társadalomból, illetve szándékosan leépíti tágabb kapcsolatait. Ez csak egy átmeneti

időszakot jellemez, a nyugdíjazás után később általában nagy az idős emberek készsége a társadalmi kapcsolatok fenntartására.

Részletesen tárgyalja az idős emberek foglalkoztatásának lehetőségeit. Paradoxnak mondja azt a helyzetet, hogy a modern tőkés társadalmakban az emberek életük középső szakaszában olyan sokat és olyan munkakörülmények között dolgoznak, amelyek egészségük megromlását és korai öregedésüket okozzák, azután a nyugdíjazás után kizárják őket az aktív foglalkoztatásból. Az aktív tevékenység biológiai lehetősége nem ér véget a nyugdíjkorhatárnál, csak jóval később, az öregségnek egy későbbi fázisában. Valamilyen tevékenység folytatása az idős ember testi és lelki egészségének egyik lényeges tényezője. Különböző lehetőségeket mérlegel (bedolgozó munkák, speciális védett munkahelyek, javítási és karbantartási munkák, önkéntes társadalmi munka az egészségügy és népjólét területén stb.). Ezeknek egyike sem nyújt ma nagy foglalkoztatási perspektívákat, ezért fejlesztésre lenne szükség.

(Ism.: Andorka Rudolf)

BIBLIOGRÁFIA

A KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálathoz az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAIRE statistique du Maroc 1973. Rabat. 1974. Service Central des Statist. 213 p.
Marokkó statisztikai évkönyve, 1973.

I 64 B 12/1973

ANUARIO estadístico de Espana 1974. Madrid. Inst. Nac. de Estad. 773 p.
Spanyolország statisztikai évkönyve, 1974.

I 34 C 24/1974

ANUARIO estatístico 1973. Lisboa. 1974. Inst. Nac. de Estatist. 1–2. köt.
Portugália statisztikai évkönyve, 1973.

I 35 B 1/1973

SUOMEN tilastollinen vuosikirja. 1973. Statistical årsbok för Finland. – Statistical yearbook of Finland. Helsinki. 1974. Tilastollinen Päätoimisto-Tilastokeskus. XXXVIII, 547 p.

Finnország statisztikai évkönyve, 1973.

I 43 C1/1973

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

ARUTJUNJAN, A. G. – GRIGORJAN, I. Sz. – SZUKIASZJIN, Sz. A.: Primenenie matematicszeskih metodov i EVM v narodnom hozjajsztve. Erevan. 1974. Izdat. Ajasztan. 326 p.

Matematikai módszerek és a számítógép alkalmazása a népgazdaságban.

600 656

BARROS-NETO, J.: An introduction to the theory of distributions. New York. 1973. Dekker. IX, 221 p.
Bevezetés az eloszlásméletbe.

700 085

GIRI, N. C.: Introduction to probability and statistics. P. 1.: Probability. New York. 1974. Dekker, VIII, 260 p.

Bevezetés a valószínűségszámításba és a statisztikába.

701 084

HAKLAR L. – NAGY J.: Információrendszerek tervezése és szervezése. Bp. 1975. Közgazd. és Jogi K. 237 p.

0 500 666

JAHN, W. – WAHLE, H.: A faktoranalízis és alkalmazása. (Die Faktoranalyse und ihre Anwendung. Ford. Basa M., Ferich L.-né). Bp. 1974. Közgazd. és Jogi K. 231 p.

500 566–568, 500 575

KOMORÓCZY Gy.: Adatbázisok tervezése és szervezése. Bp. 1974. Közgazd. és Jogi K. 105 p.

500 576

MacRAE, T. W.: Statistical sampling for audit and control. London. etc. 1974. Wiley. XIX, 279 p.
Statisztikai mintavétel a felülvizsgálat és ellenőrzés számára.

600 436

PARSONS, R.: Statistical analysis: a decision-making approach. New York, etc. 1973. Harper – Row. XVI, 836 p.

Statisztikai elemzés: döntéshozatali megközelítés.

800 589

PROGRESS in statistics. European Meeting of Statisticians. Budapest. 1972. Ed. by J. Gani, K. Sarkadi, I. Vincze. Vol. 1–2. Amsterdam – London. 1974. North-Holland Publ. Co. 2 db.

Fejlődés a statisztikában. Az Európai Statisztikusok Értekezlete Budapesten, 1972-ben.

700 781 – 700 782

- ROTHENBERG, Th. J.:** Efficient estimation with a priori information. New Haven – London. 1973. Yale Univ. Press. VIII, 180 p.
Hatékony becslés a priori információval. 600 690
- SCHMETTERER, L.:** Introduction to mathematical statistics. (Einführung in die mathematische Statistik.) Transl. K. Wickwire. Berlin – Heidelberg – New York. 1974. Springer. VI, 502 p.
Bevezetés a matematikai statisztikába. 701 078
- SZÁMÍTÁSTECHNIKAI** évkönyv 1974. (Szerk. Bálint R., Faragó S. stb.) Bp. 1975. Stat. K. 139 p. (KSH Számítástechnikai főosztály kiadványa.) 471 361–364/1975
- UNITED NATIONS.** Statistical Office of the —. Programme. objectives: implementation and prospects. Note by the Secretariat. Geneva. 1974. U. N. 36 p.
Az ENSZ Statisztikai Hivatalának programcélkitűzései: végrehajtás és kilátások. 800 737
- VARAIYA, P. P.:** Notes on optimalization. New York, etc. 1973. VNR. 202 p.
Megjegyzések az optimalizálásról. 500 634
- GAZDASÁGSTATISZTIKA**
- AUFSTELLUNG** und Analyse von Input-Output-Tabelle. Hrsg. v. R. Krengel. Göttingen. 1973. Vandenhoeck – Ruprecht. 104 p.
Az input-output táblák felállítása és elemzése. 700 826; 700 492
- BEKSIÁK, J. – NASIŁOWSKI, M. – SADZIKOWSKI, W.:** Development theory of socialist economy. Warsaw. 1974. IGKR. 199 p.
A szocialista gazdaság fejlesztési elmélete. 701 036
- BOKERMANN, H.:** Sozio-ökonomische Kriterien als Massstab für den relativen Entwicklungsstand von Ländern und Sektoren, dargestellt am Beispiel Lateinamerikas. Berlin. 1974. Duncker-Humblot. 71 p.
Társadalmi-gazdasági kritériumok mint az országok és szektorok relatív fejlesztési állapotának mérteke, Latin-Amerika példáján. 471 341/99
- CERNOK, A.:** A nemzeti jövedelem. Bp. 1975. Kossuth K. 70 p. 0 500 665
- EXPERIMENTÁLNY** dlhodoby prognosticky model ekonomiky CSSR. Prognostické modely národného hospodárstva dlhodobé. Vyd. M. Fundárek. Bratislava. 1972. VVS. 132 p.
Csehszlovákia gazdaságának kísérleti hosszú távú előrejelzési modellje. 800 518
- KONNIK, I. I.:** Szocialiszticeszkaja ékonomika i mehanizm ee funkcionirovanija. (Teoretiko-metodologicseskij analiz). Moszkva, 1974. Izdat. Műsz'. 269 p.
A szocialista gazdaság és működésének mechanizmusa. 500 650
- LANGE** Reihen zur Wirtschaftsentwicklung, 1973. Hrsg.: Statistisches Bundesamt. Wiesbaden. Stuttgart-Mainz. 1973. Kohlhammer. 167 p.
A gazdasági fejlődés hosszú távú idősorai. I 4 B 170/1973
- MALAHINOVA, R. P.:** Csisztűj dohod obscsesztva. Teoreticeszkij ocserk. Moszkva. 1974. Izdat. Moszkovszkogo Univ. 134 p.
Nettó társadalmi jövedelem. 600 676
- METODOLOGICKÉ** otázky prognózování sociálně-ekonomického rozvoje. Symposium – Liblice 14–18 kvetna 1973. Sbornik zpracován: J. Goldmann. Praha. 1973. ČSAV. 239 p.
A társadalmi-gazdasági fejlődés előrejelzésének módszertani kérdései. 500 664
- NARODNOE** hozjajsztvo SZSZSZR 1973. Sztatiszticeszkij ezsegodnik. Izd.: Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie. Moszkva. 1974. Izdat. Sztatiszt. 880 p.
A Szovjetunió népgazdasága, 1973. I 42 C 116/1973
- PHILLIPS, G. A. – MADDOCK, R. T.:** The growth of the British economy 1918–1968. London. 1973. Allen-Unwin. 188 p.
Nagy-Britannia gazdaságának növekedése, 1918–1968. 600 692
- THOMPSON, J. B.:** La France. (Modern France. Trad. par R. Brunet.) Population, économie et régions. Paris. 1973. Dion. 463 p.
Franciaország. Népeség, gazdaság és régiók. 700 958
- TINBERGEN, J.:** Income distribution. Analysis and policies. Amsterdam – Oxford – New York. 1975. North-Holland Publ. Co. Elsevier. IX, 170 p.
Jövedelemeloszlás. 600 757
- USAKOVA, N. A.:** Arabszkaja Reszpublika Egipet: szotrudnicsesztvo szo sztranami szocializma i ékonomicseskoe razvitie, 1952–1972 gg. Moszkva. 1974. Izdat Nauka. 130 p.
Egyiptom: a szocialista országokkal való együttműködés és gazdasági fejlődés, 1952–1972. 500 653
- YEARBOOK** of national accounts statistics 1973. Ed. by the Statistical Office of the United Nations. New York. 1975. U. N. 1–3. köt.
Nemzetgazdasági elszámolások statisztikai évkönyve, 1973. I 72 B 150/1973

Index: 25 755

STATISZTIKAI SZEMLE

Megjelenik havonta egyszer

Főszerkesztő: Dr. Gyulay Ferenc

Szerkesztőség: 1525 Budapest, Postafiók 51. (II., Keleti Károly utca 5–7.) Telefon: 155-208.

Kiadóhivatal: 1525 Budapest, Postafiók 34. (II., Keleti Károly utca 18/b.) Telefon: 358-530 (705. mellék)

Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat

Kiadásért felel: Kecskés József igazgató

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI, 1900 Budapest, V., József Nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra

Előfizetési díj: félévre 78,- Ft, egy évre 156,- Ft.

Beszerezhető a Statisztikai Kiadó Vállalat Statisztikai és Számítástechnikai Könyvesboltjában

1525 Budapest, Postafiók 34. (II., Keleti Károly utca 10.) Telefon: 158-018.

Készült: a Számítástechnikai és Ügyvitelszervező Vállalat Nyomdájában, Budapest, 75,2745. F. v.: Mihályi Zoltán